

RAST – L. III, ŠT. 3 (11)
JULIJ 1992

RAST

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

Handwritten signature

	VSEBINA	RAST ŠT. 3 (11)
	Zapisi iz tesnobe in pričakovanj	133 Jože ŠKUFCA
	Bosansko-hercegovska kalvarija	134 Severin ŠALI
	Tarih (II.) za stari most v Mostarju	134 Skender KULENOVIČ
	Kosara	134 Mak DIZDAR
LITERATURA	Januarij	136 Pavle ZIDAR
	Zločini	
	Sin	
	Poslednja pesem	137 Žarko PETAN
	Oblast	
	Lutke	137 Asta MALAVAŠIČ
	Daleč in blizu	138
	Zli duh	
	Rdeči mak	138 Marija PILKO
	Mati	
	Mesto	139 Samo DRAŽUMERIČ
	Pot v Marseille	
	... zahodni vojaki korakajo	140
	... v SAZU hodijo	
	... padle bodo temačne zvezde	141
	... ko bom odšel	
	... z vsakim	
	Prozogrami	142 Igor TORKAR
	Le malo po Mirenski dolini	143 Janez KOLENC
	Zapiski iz dnevnika	149 Ivanka MESTNIK
KULTURA	Humor in satira od Altamire	
	do dadaizma (II.)	156 Stane JAGODIČ
	Stavbenik novomeškega	
	Narodnega doma	168 Janko JARC
	Predstavitev Kapiteljske knjižnice	170 France BARAGA
	Stiki Božidarja Jakca z	
	Louisom Adamičem	173 France ADAMIČ
	Alenka Vidrgar: »Ands and Odds«	174 Primož LAMPIČ
	Srečanja s Pavletom Zidarjem	
	na Dolenjskem	178 France REŽUN
	Pisatelju Antonu Ingoliču	
	je zastalo pero	182 Jože ZUPAN
DRUŽBENA VPRAŠANJA	Gospodarsko prestrukturiranje in	
	demokratizacija: privatizacija kot	
	»magični ključ«?	190 Slavko SPLICHAL
NAŠ POGOVOR	Dolenjska roka nad tolarjem	
	(Pogovor z viceguvernerjem Banke	
	Slovenije dr. Markom Kranjcem)	201 Janez GABRIJELČIČ in Marjan LEGAN
RASTOČA KNJIGA	Lastninjenje družbene lastnine	206 Igor VIZJAK
ODMEVI IN ODZIVI	2. Bienale slovenske grafike	212 Milan MARKELJ
	Kulturni dialog	214 Franci ŠALI

D2007/1938

	Kultura, koliko ti dajemo?	215	Jasna ŠERUGA-MUREN
	Kdo se boji porno filmov?	216	Renato REPŠE
	Kam Zgodovinski arhiv?	218	Danijel BREZOVAR
	O Naših krajih Franceta Režuna	218	Ivan GREGORČIČ
	Janez Kolenc: Jêsen viharnik	222	Tomaž KONCILIJA
	Lojze Kastelic: Korenine čebelarjenja	224	Franci ŠALI
	Lojze o zlatem teletu in o svoji knjigi Korenine čebelarjenja	225	Lojze KASTELIC
	Pot do prve plošče MPZ Krka	226	Joža MIKLIČ
	Spominska razstava Jožeta Gorjupa (1907–1932)	227	Ida TOMŠE-VREČKO
	17. kongres ICSID v Ljubljani	229	Jovo GROBOVŠEK
	Sodelavci te številke	234	
SLIKOVNO GRADIVO	Dr. Žiga BUČAR	168	
	Lojze GROZDE	143	
	Anton INGOLIČ	183	
	Dr. Marko KRANJEC	200	
	Pavle ZIDAR	179	
	Narodni dom v Novem mestu	169	
	ICSID 1992 v Ljubljani	231	
Reprodukcije likovnih del	2. Bienale slovenske grafike Otočec 1992:		
	Janez BERNIK	135	
	Samuel GRAJFONER	155	
	Andrej JEMEC	189	
	Ivan MRŠNIK	205	
	Zora STANČIČ	213	
	Marija STARIČ JENKO	233	
	Jože GORJUP	228	
	Stane JAGODIČ	157–161, 163 165, 167	
	Alenka VIDRGAR	176	

NASLOVNICA: Jasper JOHNS: Usuyuki, 1980, Segal 25, sitotisk,
132,1 x 50,8 cm
(2. Bienale slovenske grafike Otočec 1992)

ZAPISI IZ TESNOBE IN PRIČAKOVANJ

- Aprila to leto je v Ljubljani umrl akademik Josip Vidmar, kritik in esejist, prevajalec in urednik, gledališki, društveni in politični delavec, tudi avtor knjige *Obrazi*, iz katerih smo z njegovo vednostjo v Rasti ponatisnili odlomke zapisov o novomeški pomladi leta 1920, umetniškem in kulturnem gibanju, ki so mu dali kreativno umetniško moč in odmev zlasti Miran Jarc, Anton Podbevšek, Marij Kogoj in Božidar Jakac.
- Od maja do septembra je v središču pozornosti 2. Bienale slovenske grafike Otočec '92. Ta najpomembnejši kulturni dogodek letos na Dolenjskem bo v Rasti z besedo in sliko celoviteje predstavljen v naslednji številki Rasti.
- Za nami je leto dni slovenske državne samostojnosti, ki se je pred nedavnim sprejemom v OZN potrdila tudi pred obličjem svetovne javnosti. Tako je Slovenija postala polnopravna članica mednarodne skupnosti, odgovorna za svoj vsestranski razvoj in demokratični napredek in soodgovorna za potrjevanje tvornega sožitja z vsemi, ki »dobro v srcu mislijo«.
- Kljub težkim trenutkom in morečemu vzdušju lani osorej smo se Slovenci dokaj hitro otrsli zloglasnih uničevalcev človeških življenj ter kulturnih in materialnih dobrin. Beda te izkrivljene zavesti se je preselila v naše sosodstvo in v svoji agoniji z ognjem in mečem iz dneva v dan dokazuje svoja nezaslišana početja. Vojne grozote, polne terorja, ropanja, razdejanj in nasilja, so odprta zgodovina, ki se zapisuje celo s krvjo otrok. Nešteti zapuščajo svoja domača ognjišča in sveže grobove svojcev, prijateljev in znancev in iščejo zatočišča v begunstvu. Tragedija, ki ji ni videti ne razpleta in ne konca!
- Življenje zunaj tega pekla pa išče svoja pota potrjevanja. Tudi na Slovenskem, čeprav ne brez težkih in mučnih posledic zaradi vsega, kar se krutega in težkega dogaja na tleh razvnetega balkanskega prostora.
- Med načrtovana kulturna srečanja z javnostjo je bila na letošnjem Dolenjskem knjižnem sejmu uvrščena tudi predstavitev Rasti. Doživela je prijazen sprejem in spodbudne besede. Naj nadaljuje svojo začrtano pot in še več bralcev zasluži, kot jih ima, je bilo temeljno izročilo prisotnih v prid njenemu dosedanjemu in prihodnjemu kulturnemu poslanstvu!
- V tej številki, ki bo prav gotovo pritegnila bralce, sodeluje kar 17 novih sodelavcev. Marsikaj v njej je napisano prizadeto, tudi s kritično ostrino. Sporočilna moč več prispevkov pa nesporno dokazuje, da revija pridobiva na kvaliteti in da se pogumno in nezadržno širi v slovenski revialni prostor.
- Odziv na anketo, priloženo zadnji dvojni številki revije, je bil do tega trenutka preskromen. Še je čas, da, drage bralke in spoštovani bralci, pomagate uredniškemu odboru Rasti z mnenji, predlogi in nasveti.
- Prijetno se slišijo napovedi, da bo izid te številke finančno omogočila večina občin, ki jih štejemo med soustanoviteljice revije. To je za obstoj in razvoj revije dobro znamenje, vredno zahvale in posnemanja.
- V pripravi je četrta številka. Prispevke zanjo pošljite do 20. avgusta. Pričakujemo odziv dosedanjih in novih sodelavcev in še posebej tistih, ki so že obljubili gradiva za objavo. Za sodelovanje v reviji se priporočamo tudi likovnikom, fotografom... Iskreno vabljeni!
- Poslani teksti naj bodo tudi jezikovno čimbolj pretehtani in urejeni, saj so večji posegi lektorja v besedilo vse prej kot zaželeni, za avtorja pa kaj lahko nesprejemljivi. Revija mora rasti tudi v jezikovnem pogledu.

Jože Škufca

BOSANSKO-HERCEGOVSKA KALVARIJA

Nekakšni jugo generali in komandanti, ki pobijajo in rušijo vse od kraja. Požgane vasi, porušena mesta, zatrta življenja. Prelepo, kulturno tako živo Sarajevo, pa Mostar, v vsakršnem oziru središče Hercegovine. Da omenimo le teh dvoje mest, povezanih z velikima pesnikoma. Oba sta že pokojna. Zdaj njima v večni sen ne šumijo šadrvani-vodometi. Molčijo glasovi z minaretov, molčijo zvonovi, molčijo vesele pesmi. Smrt sejejo bombe in topovi. Naj v ta morilski hrum tudi v naši Rasti tiho in skrivnostno zazvenita dve pesmi: **Skenderja Kulenovića** (1910–1978) in **Maka Dizdarja** (1917–1971). V svojih pesmih sta globoko pesniško in človeško zajela zgodovinsko in sodobno bitnost bosansko-hercegovskega človeka pa njegove mračne in svetle usode. Živela in ustvarjala sta v Sarajevu. Skender Kulenović pa je svoja zadnja leta preživel v Mostarju in v njem tudi umrl. Njuna domovina je sedaj »kakor rdeča rana, z zvezdami obsijana«.

Severin Šali

Skender Kulenović **TARIH* (II.) ZA STARI MOST V MOSTARJU**

Vojna ali stoglavni satrap ali zmaj potresa
podrl je vse do zvezd, nébes toži in pust je.
Ti miren in usločen pneš se prek mrakobesa,
ljudi in reko prepuščaš v upanja ustje.

Rad premostil bi tebe v svojem svetu
slikar zaneseni, pa sredi dela orodje –
čopič, paleta najraje v reko bi vrgel v zaletu,
razkačen zloži stojalo – vse sama smola, ogrodje.

Mesec novorojeni ko splava, da bi čimpreje
prišel s te meje na nebu do druge mu meje,
za skok tvojega skoka bi rad dobil sile.

Jaz, tvoj graditelj, ko so pobrali ti odre,
zažmeril sem in pobegnil od zamisli drzne, nemodre.
Ko glas sem zaslišal, so mrtve oči se mi orosile.

* kronogram

Mak Dizdar **KOSARA**

Ko ženó jo nekam v trnje, dračje mraka,
most iz rok ji stavim, da po njem koraka.
Vse dlje jo v brezpotje ženó čez vode motne,
a čudo: ko odhaja, vse bliže mi prihaja.
Čisto glavo daje pod ostrino meča,
v sebi se poviša, v meni se poveča.

Rast 3/1922

Ni te več, odšla si, ali nema nisi.
Tam si zdaj na nebu kakor rdeča rana
z zvezdami obsijana.

13. 5

989
11.

Janez BERNIK: 13. 5. 1989, barvna jedkanica in akvatinta, 64,5 x 49,5 cm

Pavle Zidar **JANUARIJ** Kri v nas
je plodna zemlja
– terra rossa.
Vanjo je čutno čustvo
sejalo roke in prste,
noge in hojo (in steze),
hrbet,
to sijajno svetilko iz kože,
cvetenje las,
katerih plodovi so časi
sedanjosti in prihodnosti.
Kakor sveti Januarij,
svetnik Neaplja.
Ko vsako leto septembra
zakličejo njegovi krvi,
razsuti v prah zemlje,
naj se zbudi,
ta dvakrat naraste v tekoči
šum,
išoč telo,
ki ga je nekoč iz sebe gnala.

Tudi ko nas več ni, smo polja,
in po naših žilah
kroži to dalje
v isto smer in isto stvar.

ZLOČINI Bog
nemo, nemo strmi
v najkrutejši zločin
in čistost otroka,
ki se vadi v prvi besedi.
Kri, prelita, teče vanj,
beseda, prvič izgovorjena,
pa je on.

SIN Ni je oblasti,
ki ne bi bila od hudiča.
Tudi tista, ki ji je sin
človekov dal blagoslov
in govoril o nji,
da ji je dano od odzgor,
ker mu je odredila kol.

Tudi ko je trnje
imel za krono
in kamnu ni hotel
reči kruh.

LITERATURA
Rast 3/1992

Motil,
motil,
zelo se je motil sin.

Oboje je bil duh puščave,
spremenjen v les
in vonj golobičjega valjenja,
ko gori meso.

Žarko Petan **POSLEDNJA PESEM**

Odložil sem pero
Napisana je poslednja pesem
Poslednja misel
Poslednja beseda
Glava je motna
Srce izsušeno
Roke so utrujene
Prsti na rokah skrivenčeni
Samo oči so še žive
Nočejo se ukloniti bremenu let
Gledam in slutim
Na svetu je še toliko zanimivih novih reči
O katerih bi moral pisati
Jih opevati ali sesuti
Težko je umreti z razprtimi očmi na stežaj
Vzeti slovo od mavričnih podob
Večno mladega sveta
Starci ne bi smeli imeti zvedavih oči

OBLAST

Na oblasti so vedno isti
Desni ali levi komunisti
Pol stoletja smo si samo lagali
Dušo peklenščku zapisali
Goljufali obrekovali
Višjim se prilizovali
Svoje interese varovali
Se po tujih glavah vzpenjali
Zdaj bo vse drugače
Drugi bodo v državi nosili hlače
In dobili na krožniku največji kos pogače
Na oblasti so vedno isti
Desni ali levi komunisti

Asta Malavašič **LUTKE**

Tanka
je vrstica marionet
nad strmim prepadom
odhoda.
Samo nihljaj preveč,
samo kratek pregib
in senca
se nemo
razbline.

LITERATURA
Rast 3/1992

DALEČ IN BLIZU

Daleč
od mladosti
in nizko
nad tlemi
temne misli
žarne ognje
gasijo.

Daleč od mladosti,
vse bliže
nad nami
črne ptice
skoz noč
letijo.

ZLI DUH

Neke zlovešče noči
iz pravljicne steklenice
se v temi
zli duh je izvil.
Zavrnil
svarilne je klice.
Z grozo nemočnih
preklet
razširja goreča krila.
Sredi brezumja
razpet
krmari jeklene ptice.
V nesmiselnost
slepe pravice
vrezuje
nasilno smrt.

Marija Pilko RDEČI MAK

Na prsih
rdeči mak
je zacvetel
in krik boleč
je prebodel
vroč poletni dan,
ko za griči
odjeknil je
strel.

LITERATURA
Rast 3/1992

MATI

Zatekla si se
v cvet
materine dušice.
Prepoznam te
v nežnosti cvetov
in zdravilni moči.

Vsako pomlad
jo nabere
in iz nje kuham čaj
proti bolečinam.

Samo Dražumerič **MESTO**

V tem mestu živijo luči svoje življenje!

Otroci? Spijo!

Možje? Spijo!

Žene? Spijo!

* Avtor je bil na srečanju mladih literatov z Dolenjske, ki je bilo ob koncu maja v Trebnjem, predlagan za republiško srečanje.

Otroci včasih filozofirajo

MORITI!

Telo je duševni bolnik

Možje zavihanih brkov včasih

GOVORITI!

Časopis testosteronska pivnica

Žene bolečih maternic včasih

SKAKATI!

Pediker frizer miselnih gub

Vedno spijo v malem mestu

Franc P. pravi: **ZABAVNO?**

Bojan J. vpije: **MORILNO!**

Ana Ž. hinavi: **KRASNO?**

Samo še svetilke ne politizirajo

Misleči Svet piše Pismo

NOVA MORIJA!

ŠKOF IMA

NOVE HLAČNE NOGAVICE

NOGAVICE?

AHA, AHA

ZEMLJA?

(november 1989)

POT V MARSEILLE

VERBALNI DELIKT!

Spomini obešenih plišastih medvedkov

Verbalni delikt

1,5 milijona

smejalcov

GENOCIDA PA NI IN NI...

PA velesile se veselijo

JE

EJ Protest v Marseillu?

JE

·

·

·

LITERATURA
Rast 3/1992

*Muca prihaja
s kanglico mleka*

*(Črni romani
v glavi Gazele)*

(september 1989)

*Zahodni vojaki korakajo
Povsod:
Zahod!
Navaronska topova v moji glavi*

*Zahodni vojaki napadajo
(Zakaj te je potovalna torba
Vzela in odšla?)*

*Zastave:
Zahod!
San Sebastian me budi*

*Zahodni vojaki odhajajo
(Zakaj se smeješ rdeča starka?)
Grobovi:
Zahod!
Moja žalost se smeje
*(december 1991)**

*V SAZU hodijo mrtvi pesniki
Je v grm skočil Zajec?
Beži Zajec beži
Zajec ni Vencelj
Zajec je iz Zemlje in
Vencelj je Gospod*

*Bodi tiho!
Ali veš kako na koži počī
DUM–DUM?*

*Z vami na demonstracije
Je parlament zaprt?
Gospod Bučar pije čaj
Ob štirih?
Pruska kislina! (AH–AH)*

*Pri nas govore o demokraciji
Oh beži že
Veje čakajo na
Tvojo
Zeleno
Glavo!*

Samo Dražumerič

*Padle bodo temačne zvezde
Na moje oči
in jih ranile*

*Sam bom pod njimi
Iskal poti*

*Kako lepo je biti
Hladen...
Srečanja postanejo drugačna
Prepoln sem in
Zaspan
Gandhi Taček Psiček
Iz velike*

*Rodbine
Indijskih Strežajev
Bo odšel v angleška nebesa?*

*Nočem več videti
Vseposod
Žele
Vsemir*

Oblečem danes belo srajco?
(maj 1991)

*Ko bom odšel
Bom pustil rožo
Z očmi
Splašenega dežnika*

*In ne obupajte
Videli
Me boste*

*Na rdečem konju
Je civilni gardist*

*Vsako pero
Letečih Kormoranov*

*Mali zobje
Odraslih otrok
in
Vsak odvržen ogorek*

*Ampak
Oprostite*

Vrnil se bom!
(september 1991)

*Z vsakim
Tvojim
Najmanjšim
Kristalom
Ki
Te
Pušča
Samo
Na
Robovih
Mogočnih
Pen
Odhaja moje Srce
Na
Temne
Kolodvore
In
Me
Pušča
Petju
Siren*

(februar 1988)

LITERATURA
Rast 3/1992

V naših dneh je prva pomoč v nezgodah tako RESNO potrebna, da jo bralcem posredujem v RESNI prozi in ne v NERESNIH verzih.

Ako kdo začne bljuvati fraze, naj popolnoma mirno sedi na govorniškem odru. Pošljite takoj po zdravnika. Medtem bolnika drgni po čelu s soljo pameti ali pa sol pameti raztopi v vročem čaju (ne ruskem!!) in dajaj ponesrečencu dve žlici vsake četrte ure, dokler ne pride zdravnik, ki naj ga odpelje na pranje želodca.

* * *

Če se kdo utopi v brbljavem aktivizmu (vseeno katere barve!), ga brž položi tako, da leži na stran. Takoj mu potegni jezik iz ust, da se brbljavi aktivizem lahko izteče. Utopljenca z masiranjem poživi dihanje, da bo zadihal kot normalni državljani. Če ti to ne uspe, mu usmeri ritem dihanja tako, da najprej – izdihne...

* * *

Če je koga pičila kača oblastništva, moramo rano izsesati z usti kritike. Usta ne smejo biti ranjena z oportunistom. Strup oblastništva moramo takoj izpljuniti v stranišče.

* * *

Če koga prime pri srcu krč idejnega fanatizma, ga sleci in previdno pelji pod ledeno mrzel tuš. Če pri tem ponesrečencu za hip vzame sapo, ga krepko boksni v trebuh pod popkom. Potem mu pomagaj, da se nag vleže pravokotno na idejno linijo svoje stranke. Vsakih pet minut mu prsi pri srcu drgni s čisto, veliko radirko. Radirka ne sme biti ne rdeča ne črna!!

* * *

Če je kdo v večstrankarski vladi ozebel ali zmrznil, ga moramo takoj odnesti z njegovega ministrskega stolčka in to zelo skrbno, da se mu ne zlomi kak zmrznjen ud. Odložiti ga moramo v kakšni zelo hladni službi. Tam naj dobiva obkladke zelo hladnih delovnih nalog, dokler se mu zmrznjena debela koža ne odtaja. Vsak drugi dan naj mu držijo pod nos amonijak njegovih napak. Amonijak naj bo koncentriran!! Pri tej prvi pomoči velikokrat ravnamo narobe (vse stranke!!), ker zmrznjenega ministra prenesemo prehitro v toplo službo!

* * *

Če si je kakšen frazerski aktivist – katerekoli stranke – pregriznil jezik, mu ga hitro odreži, v usta pa mu deni kocko ledu, da ustaviš krvavenje. Zdravnik bo ponesrečencu rano v ustih zašil in ga poslal v gluho-nemnico, kjer se bo naučil govoriti in delati z rokami!!

Janez Kolenc LE MALO PO MIRENSKI DOLINI

Skoraj že štiri desetletja živim v Novem mestu. Tu sem začel s svojo profesorsko službo, tu sem dočakal pokoj. Tu sem razdal, kar sem pač imel. Zvrstilo se je mnogo obrazov, nekateri se sedaj prikazujejo celo na televizijskem ekranu... Mnogi so mi v ponos, drugi – ne, ker so šli z vetrom, čeprav sem jim vedno govoril, naj ohranjajo svoje človeško dostojanstvo. Ali mnogi: »Moral sem, če sem hotel...« No, da, vsakdo po svoje nosi butaro življenja... V Novem mestu sem si zgradil dom, se oženil... Ali nikdar nisem mogel pozabiti, kje sem se rodil, kje je stal moj dom in kje je pokopana moja mati. Vsake toliko časa me nenadoma zgrabi, takrat rečem ženi: »Na Mirno!« Ona me že pozna in ve, da je to moj notranji ukaz, ki se mu ne splača upirati. Moram! Samo da ugledam mirenski zvonik, da ugledam edino cesto po Mirni in da zavijem k sveti Heleni, kjer počiva... In mi še vedno sveti kot luč.

»Si se naužil?« me smeje se ob vrnitvi vpraša žena.

»Da, za nekaj časa sem dober.« Pa vendar po Mirni skorajda ne krenem, ker me stiska, ko vidim svoj prodani dom.

Na zadnji izlet pa me je pognala po Mirenski dolini čisto druga nuja: Lojze Grozde. Ti besedi sta pritiskali na mojo notranjost kot voda pred zaprto zapornico, ki je pridvela od bogve kod in s sabo prinesla vse, kar ji je med tekom palo v strugo, tu pa mora stati in s prinesenim ne ve, bi ga potopila ali naj čaka, da ga odnese naprej...

Nedavno tega sem bral knjižico dr. Strleta o Lojzetu Grozdetu. Kako me je dvignilo, ko sem prebral, da je pokopan v Šentrupertu! Ničkoli-kokrat sem blodil po tem pokopališču, ne da bi se zavedel, da hodim mimo sedemletne pokopane marijaniške mene spremljajoče mladosti – Lojzeta Grozdeteta. Ne da bi Lojzeta imel rad, njega ni bilo moč imeti rad; si ga lahko le odbijal ali pa se mu pridružil kot borec Kristusa Kralja, za katerega je neumorno novačil mladi kader, ki ga je obkrožal. Mene je to odbijalo. Vendar me nanj vežejo spomini. Skupaj sva sedem let delila isto učilnico, bil je leto za mano na isti klasični kot jaz. Leto pred mano ali za mano, torej ponavadi kar trije letniki, dodali so jim pozneje še učiteljsčnike, so tvorili eno učilnico. Igrala sva leta na dvo-rišču zagrizeno, seveda na nasprotni strani, »med dvema ognjema«. Moram priznati, da je bil tudi v tej igri trdovraten in zagrizen bojevnik za zmago. Jaz pa tudi, zato se je nabralo ponavadi kaj gledalcev, ki so v tej igri videli boj med menoj – rekli so mi, da sem komunistično nastrojen (kako smešno!) – in pobožnim mladim borcem – Lojzetom Grozdetom. Bila sva tudi protikandidata za urednika rokopisnega literarnega lista Plamen. Morda prav zato tako živi spomini! Bil pa je še iz Mirenske doline, za katero je vedel, da je moja ljubica... Na Mirni je tudi strahotno končal. Morda je takrat pomislil tudi name, z zmotno mislijo, da sem med njimi...

Bila sva antipoda. Občudoval sem ga kot odličnjaka na klasični. Njemu je šlo vsepovsod vse prav zares, meni ne. Tudi šola ne. Vsa njegova pota so vodila iz kapele k pultu, do mene pa so vodile niti vsake neumnosti in lumparije. Toda – bila sva oba skrajno poštena do življenja, to je čutil tudi Lojze, ta nit naju je morda celo povezovala. In prav zaradi te poštenosti bi se še enkrat rad pogovoril z njim, ki je že spoznal, kaj je Resnica, za katero je bil fanatično pripravljen pridobivati duše in zanjo darovati tudi svoje mlado življenje. In tako se je njegovo bogoboriteljstvo tudi končalo. Šel je na pot z molitvenikom, ne s puško: v tem

Portret Lojzeta GROZDETA (iz knjige dr. Antona Strleta: Slovenski mučenec Lojze Grozde)

je strahoten zločin njegovih morilcev. Ljudje še zdaj z grozo govore, kako so ga mučili.

Naj je bilo kakorkoli, take smrti ne bi smel umreti in sploh ne biti umorjen. Bil je pokončen človek: poštenih naravnanih ljudi pa nam že od nekdanj zelo manjka. In kdo ima pravico deliti milost med živeti in ne živeti – zaradi politike?! Zaradi ideologije – proletarcev!? Kdo bolj je bil proletarec kot ta nezakonski sin kmečke deklice, ki je živel od samih podpor?! Je to greh, da je veroval v Boga? Je kak smisel boriti se proti Bogu, če obstaja? Če pa ne, je spet nesmisel boriti se proti nič. Že takrat se mi je zdelo to kruto smešno, danes še toliko bolj.

Star sem, on je že desetletja v grobu. Čas je marsikaj razčistil. Tudi večina morilcev je že v grobu in se onstran soočajo s svojo resnico. Tu se še obdajamo z neko umetno meglo... Jaz sem med redkimi, ki sem ga dokaj dobro poznal, saj sem se večkrat z njim celo pretepal: Oba sva bila srborita in se kaj kmalu zagnala drug v drugega. Ali danes stoji pred mano čist spomin – brez političnih in drugih navlak... Megleno jutro je. Sam sem in gledam morečo meglo, ki tlači življenje... Ali misli s knjige uhajajo bogve kam, onstran vsega, v neskončnost in se družijo z njim in mnogimi, ki smo takrat orali, da bi sejali svoj sen. Ni jih več. Mene je življenje pustilo kot staro vrbo kraj potoka, da razpokana po vsej dolžini strmi nad tolmunom in v njem opazuje svoj obraz. In sanja svet, ki je bil, pa ga ni več, in se nazadnje vpraša: Je sploh kdaj kaj bilo?!

Da, bila sta Lojze Grozde in France Balantič; Janez Strupi in Tone Pipan, ki sta si morala sama izkopati grob 1943. leta, ko so ju zajeli, Strupi, visok, lep fant s črnimi velnatimi lasmi, ki se je sam učil poleg šolskih jezikov še deset drugih. In še mnogi drugi obrazi se vrste pred mojimi duhovnimi očmi: France Kosmač. Tudi ta že pesnik in slikar, ki je izdajal svoj rokopisni list Osa, pred katero je vse trepetalo. Prizanašal ni ne prefektom in celo spoštovanemu ravnatelju dr. Jožetu Pogačniku ne. Od teh v zadnji učilnici poznam in srečujem le še Božidarja Pahorja. Včasih srečam na televizijskem ekranu še Jaka Štularja. Sedel je zadaj s svojim bratom. Pred njim smo imeli strahotno spoštovanje, bil je absoluten odličnjak, zelo redkobeseden, sedel je z bratom nedotakljivo, celo prefekt ni pogledoval v ono smer. Za njim pa Bojan Brezovar. Pozneje, Bojan, sva se še večkrat srečala na Mirni, v bolnišnici, pred nedavnim pa sem te spremljal na zadnji poti na šentruperskem pokopališču, ne da bi vedel, da stojim blizu Lojzeta Grozdetu.

Spomin in spomini... vrste se: enkrat si star pet let, drugič šestdeset, pa devetnajst... in sem in tja, kot duhovi skozi zidove časa... Prefekt Cene Kranjc – v prvi. Strog... kako nas je držal na vajetih! Ondan sem bral, da praznuje osemdesetletnico. Še osemdeset let, dragi moj prvi marijaniški prefekt! Potem še: uradni in nikdar nasmejani Modic, ki smo mu rekli ras Gimpel, ker je imel kanarčka s tem imenom, takrat pa je divjala italijansko-abesinska vojna. In Volbank! Visok, asketski, fanatičen – meni pa je šlo na smeh. Nekoč smo gledali prvoobhajance na dvorišču klasov, to je marijaniške osnovne šole. Prosti čas. Zbrani okoli Volbanka. Nenadoma: »Gospod, kdaj mi boš dal milost, da bom tudi jaz obhajal take nedolžne otročiče?!« Jaz v smeh. Ne vem zakaj, a zdelo se mi je smešno. Sem po naravi, da raje skrivam svoja čustva kot kača noge, kot razkazujem. On pa... smešno! In pognal me je iz učilnice. Nekaj dni sem domoval na stranišču, potem me je vzel k sebi pesnik Ivan Čampa med prvošolce. Pa je kar šlo. Bil sem nekako namestnik prefekta. Tudi njemu je ostalo dokaj časa za pesnikovanje. In tudi on...

Potem Janko Moder – takrat mladenič z valovitimi lasmi... Gor in dol... po učilnici. Kdo bi si takrat mislil, da imamo pred seboj bodočega veleprevajalca z znanjem toliko jezikov. Majhen narod smo, pa kaj porajamo... In Stanko Lenič, takrat še lemenatar. Visok, dostojanstven, pa se mu je čutilo, da za resnim obrazom skriva hudomušnost. Saj se je, če mu je ušlo, prav pošteno nasmejal. Zaradi mene in Franceta Kosmača pa se je ta veliki pravičnejš celo zlagal. Upam, da ne dela na onem svetu zaradi mene pokore. Najbrž se še Sodnik nasmehne taki laži.

France Kosmač je bil v bolniški. Marijanišče je imelo za hišnega zdravnika doktorja Juga. Ta je nekoč pustil vrata svoje sobe odprta: na mizi listki za opravičila in žig. Soba prazna in France je našigosal, potem pa razdelil med najbolj zanesljive. Začelo se je špricanje na debelo. S sošolcem Grebencem sva se hodila sabljat na Golovec, seveda s palicami. Redno sva odšla v šolo, a ne prišla, se vračala ob določeni uri, dokler po štirinajstih dneh... Prefekt Lenič je šel v šolo povprašat, kako kaj stojimo »njegovi ljubljenci.«

»Je v Marijanišču kaka epidemija?« je vprašal razrednik Milan Pugelj, profesor francoščine.

Kot je pozneje povedal prefekt, se je najprej silno začudil, pa ga je v hipu prešinilo, da nekaj ni prav. Takrat bi gotovo vsi leteli iz šole, če pa si bil izključen že zaradi cigarete. »Moral sem zajecljati, da jih je precej bolnih... sklenil pa sem, da bomo pošteno obračunali.« In ko smo se vrnili od kosila v učilnico, je najprej strogo premeril učilnico, potem pa strogo: »Kosmač!« France se je po daljšem času vrnil v učilnico močno rdeč in zardel v obraz. Potem: »Janez Kolenc!« Da bi vedel, za kaj gre, bi me tisti dan prav gotovo ne dobil. Tako pa...

»Kje si bil te dni med poukom?«

»Ja, v šoli.«

»Nastavi roko!« Skorajda rad sem nastavljal, čeprav bi se mu ob kaki drugi priložnosti najbrž trmasto uprl.

»Kdo vam je dajal opravičila?«

»Kakšna?«

»Ne delaj se neumnega. Videl sem jih – žigosana in z mojim podpisom, seveda ponarejenim.«

Nič. Spet po roki. »Me lahko ubijete, pa ne bom povedal.«

»Kod si hodil?«

»Po Golovcu.«

»Kaj si delal?«

»Sabljal sem se.«

»Roko!«

Tišina. Potem pa – skoraj na robu smeha: »Zaradi tega in podobnih sem se moral zlagati, da ste bolni. Saj ste – na pameti. Zgini!«

Kako sem jo ucvril. Za mano je prišel na vrsto France Grebenc, moj sosabljač...

Med Leničevim govorom, ki je sledil po zadnjem zaslišanju v njegovi sobi, ki je bila med dvema učilnicama, je pohvalil prav Lojzeta Grozde, kot naj naj naj. In spet sem mu bil postavljen kot antipod, kot antizgled – temu pravičniku. Vem, da sem se na stolu znižal in ga brcnil v noge – sedel je pred mano. Zatožil me ni, čeprav je prefekt slišal ropot in z očmi vprašal, kaj je. Grozde je samo zamrmral, da nič. A če bi, bi na dvorišču obračunala, kajti šport pretepanja sva oba, posebno pa Lojze, zelo cenila. Bil je napadalen vsepovsod, najbolj pa kot mladi borec, teh pa nisem in nisem mogel. Bili so nekaka izjema v našem življenju.

Najbolj jih vidim, kako so se strogi in molčeči, skorajda skrivnostni, ob nedeljah posedali med našim zajtrkom, ko so prišli s sestanka. Bili so izbranci.

V Marijanišču je bilo strogo porazdeljeno, kdo je kdo. Če je prišel novinec, so ga takoj osvajali: klerikalci in liberalci. Najhujši pa so bili mladi borci. In Grozde je bil veliki osvajač duš. Meni se je vse zdelo do skrajnosti neumno. Tudi sam sem nosil slovensko zastavo kot odpor proti jenesarjem, ki so trdili, da so Jugoslovenci in ne Slovenci. Zanimivo je to, da so šli ti pozneje večji del v partizane. Slovenci smo se potrjevali tudi s Prešernovimi poezijami, miniaturno izdajo, ki je izšla prav v tistih časih. Predalčkanje se mi je zdelo že takrat skrajno neumno.

Mlade borce je vodil profesor Ernest Tomc. Strog profesor, pošten do skrajnosti. Rad pa se je med strogostjo tudi šalil. Ideologija se mu med poukom ni niti najmanj poznala. Zato nikakor nisem mogel doumeti, da je prav on vzgajal take fanatike. Nanj me vežejo najtoplejši spomini in priznam, da sem se kot profesor v marsičem zgledoval prav po njem in po dragem prof. za zgodovino in zemljepis Bintarju. Da ne podajaj dijaku le suhoparne učne snovi, pa je ves čas učil s svojim zgledom dr. Milan Grošelj, ki je spremljal lep del moje mladosti, tja do strokovnega izpita, bil pa mi je več let tudi razrednik. Avtoriteta, da se zaradi njega nisem upal na strokovni izpit, ker je bil več let predsednik izpitne komisije. Mene se je najbolj zapomnil po strahotnih packah, ki sem jih vtisnil v šolske zvezke, kar mi je oponesel tudi na strokovnem izpitu, seveda med smehom. Kolikokrat mi je prečrtal nalogo z enko spodaj, ker je bila nečitljiva. Prav zaradi teh čudnih spominov nisem rad prihajal pred njegovo obličje, ker je bil utelešena eleganca, znanje, red, disciplina. Jaz pa utelešeno nasprotje vsega tega.

Pa kaj bi pisal o tem. Vendar – doktor Strle mi je razburkal notranjost, da v meni vse valovi, in nekdanji, živi in mrtvi, mi podajajo roke in vsevprek govore: Se še spomniš? In marijaniški prefekt Jože Peterlin, zlata duša, ki mora počivati daleč od rodne zemlje, v daljnem Trstu? Da bi njega ne bilo takrat v Marijanišču, kaj bi bilo iz mene?! Bil sem prav za njegovega prefektovanja strašno zaljubljen v nedoseženo. Začel sem popivati. Kolikokrat on: »Janez, pojdi gor in se napi,« ko sem prišel prav v obednico med večerjo na oči vseh tako pijan, da se mi je vse majalo. Kako bi danes ukrepal jaz? Da, nekoč se mi je zgodilo nekaj podobnega: prišel je k meni moj dijak tako nadelan, da se mi je celo podelal, spomnil sem se sebe, in ne ukrepal... Zvečer me je večkrat jemal s seboj, šla sva po Tivoliju in se pogovorila o marsičem. Da bi ga ne bilo... Ne morem si misliti, kako bi bilo.

Prav tako me je dobro poznal ravnatelj doktor Jože Pogačnik. Večkrat me je izključil zaradi kake neumnosti, dva, tri dni sem taval po mestu, prespal pri kakem kolegu, potem je naročil po sošolcih, naj se vrnem – do nadaljnjega, saj je vedel, da moja pridnost ne bo trajala kaj dosti časa. Pa vendar me je imel rad. Ko sem bil že študent, me je večkrat ustavil, češ: »Imaš kaj kaditi?«

»Ne.«

Iz vlekel je kake lire in spet privezal mojo okajeno dušo...

Ves v valovih preteklosti sem odtaval od doma. Misлил sem v gozd, da bi se razdal med smrekami, pa sem zavil v dolino h kolegu, profesorju Branku Vrbincu. Branetova žena me je sprejela nadvse ljubeznivo. In potem kava in besede, vmes pa božanje psice Kane, ki se je hotela na vsak način dokopati do mojega naročja.

»Veš, kaj sem mislil? Bi šla malo po Mirenski dolini?«
Že večkrat sem mu predlagal ta načrt, a ga je vedno z izgovorom odbil. Danes ga je začuda takoj sprejel. »Kdaj?«
Natanko ob pol dveh sem bil s katrco pred njegovo hišo.

* * *

Na Mirno! Krožna pot: Lakenška dolina, Mokronog, videla bova Cigansko dolino, kjer je hotel Kadijevičev narednik zažgati nafto in s tem uničiti vso kotlino. Potem Mirna, materin grob in od tu v zidanico.

Seveda z Branetom nisva molčala, zabavala naju je slovenska nevesela politika. Politika — naša narodna zabava. Brane je bolj molčal, jaz pa sem se jezil zaradi razbojniške sedanjosti. Kradejo in to vedno isti — že desetletja. Vlada pa nemočno gleda...

Iz Šmarjete sva zavila proti lakenški soteski in se vzpela, da se je pred nama odprla mokronoška kotlina. Potem vijugasto navzdol. Pokazal je, kje so stanovali, ko je bil njegov oče v Mokronogu v službi. A tega je že davno, bil je še otrok. Nato navzdol mimo cerkve in ovinek proti pokopališču. Ustavil sem. Šla sva prižgat svečo ženinim staršem, ki počivajo blizu križa ob poti. Zatópil sem se v spomine, ki me vežejo s preteklostjo. Spomini so kot duhovi, ki prestopajo meje prostora in časa. Včeraj si bil, danes te ni več. Spomni pa blodijo po dušah, ki ostanejo. Šepečejo, kako je v resnici bilo. Vidiš vse drugače, osvetljeno... Nato sva zavila malo po pokopališču. Bloditi po vrtu rajnih mi je bilo vedno nekako čudno lepo. Imena, kamni in križi. Nobenega obraza ne vidiš, pa vendar ob znanem imenu obstaneš in z njim pokramljaš. Tička, roj. Kolenc, z Mirne. Vidim te, imeli ste travnik kraj našega, kako si na vilah nosila cele kopice sena... Vidim te, kako te je prišel iskat bodoči s kočijo... Vidim te, drobno ob štedilniku, neznana bolezen te je izpila, da si postala majhna in drobna kot otrok...

Potem mimo ženinega doma. Pokazal sem mu od daleč hišo in čebelnjak, kjer domuje preko devetdesetletnik s svojimi čebelami. Je tako zaljubljen v te živalce in v svoj čebelnjak, ki ga je z neverjetno natančnostjo naredil sam, da ne bo nikoli umrl. Nima časa. Tudi pomisli ne na kaj takega. Mene pa razjeda noč in dan...

Povedal sem mu, kako smo pokopavali svaka v Trebnjem. Z nami v vežici, kjer smo bdeli ob mrtvem, je bil tudi ta možak, ker je oče mojega svaka iz Ljubljane. Osamljenemu se je skorajda dremalo, prišla je svakova svakinja. Brž jo je pobaral, če se kaj spozna na čebele. Potem pa debata. Če bi bilo po njegovem, bi mrtvi svak še ležal v tisti vežici in ne na pokopališču. Ali druga zgodba. »Fotru«, tako kličejo tega možaka, je umrla žena. Bdeli smo v globoko noč ob rajnici. Nanjo je sela čebela. »Kaj pa ti tukaj?« jo je brž pobaral in jo sredi noči odnesel na prstu v čebelnjak.

»Ljubezni je treba, ne pa iskati le profit. Včasih so zemljo ljubili, danes iščemo samo dobiček. Pa še nikoli nismo bili tako lačni — imetja kot danes. Naš narod je stradal v preteklosti, ali se ni zavedal, ker je garal in garal ali šel na tuje zaradi njivice, ki se mu je svetlikala v željah, in zanjo garal po ameriških jamah. Danes smo zlakoteni v sebi, obenem pa moramo hoditi na vaje, da shušamo svoje salo.

Nato voziva mimo Ciganske doline do Bistrice. Namesto naravnost proti Rakovniku, kjer je doma eden mojih najboljših in najljubših nekdanjih učencev, Ivan Gregorčič, zavijeva po desnem rokavu ceste proti Šentrupertu, ki naj bi bil najin cilj.

»Tod se še nisem vozil,« je dejal Brane, pa komaj se je malo porazgledal, že sva bila v Šentrupertu, le še desno in že sva bila pred pokopališčem. V mračnem zimskem mraku sva se napolila med grobove. Iskala in iskala sva od groba do groba. Nič. Napisi kamnov so pripovedovali. Tudi univerzitetni profesor se je za vedno zasejal v šentrupersko zemljo. Iskal sem bolj anonimne grobove, prepričan, da nima nobenega obeležja. Morda le še vedo, kje je ležal, pa je prekopan. Brane po eni strani, jaz po drugi. Nič.

Bojan Brezovar! Tu si, ob zidu... Spremljal sem te na zadnji poti. Poznala sva se desetletja. Pred leti sva bila oba v bolnišnici, soseda v sobah. Zdaj tu... Fant, preveč si kadil. Že v bolnišnici sem te rotil, pa nič. Čudno hripav glas si imel, mislil sem, da te razjeda v grlu, pa te ni. Po naključju sem zvedel za tvojo smrt. Telefoniral sem v Šentrupert tvojemu kolegu zaradi nekega rokopisa, ta pa mi je povedal, da si izdihnil. Na Veseli gori si kot ustanovitelj muzeja izlil ljubezen do tega ljudstva. Ljubezni je treba, kajne, Bojan. Te nam manjka.

Zaradi ljubezni do mladosti iščem Lojzeta. Zimski mrak in skorajda mraz. Nič.

»Greva v župnišče vprašat.«

Župnišče sva iskala na napačnem kraju, novo je blizu pokopališča, zato sva se vrnila. No, tam sem le izbežal neko starejšo ženico, ki je povedala, da ve za ta grob. Mimo sem šel ničkolikokrat: majhna bela plošča, okvir nekoliko pogreznjen. Začuda: ob grobu nekaj izgorelih sveč, izgorelih rdečih posod, in šopek uvelega cvetja od bogve kdaj.

Tu torej počiva mučeniška smrt. Snidenje po desetletjih – od mladeniča do starca se je prevesil čas. Lučka je veselo zagorela. Si se, Lojze, nasmejaj, da te je prišel obiskat Janez, od katerega bi najmanj pričakoval?! V dvajsetem si bil. Novo leto 1943. O tvoji strahotni smrti z grozo po naši vasi še zdaj govorim. Bil si živ ves razrezan. Kaj takega bi si ne mogel izmisliti sam hudič. Pravijo, da te je..., ki je nekaj let pozneje prav tako tragično umrl prav na prvi januar. Naj ne bo to moja sodba. Zdaj sta oba onkraj. Se je splačalo?! Kaj je človeška zloba in neumnost?! Pa podcenjujemo živali. Živemu rezati podplate, ušesa, nos, iztakniti oči... Danes na Hrvaškem...

Okamenel stojim pred tvojo gomilo. Večkrat sva se skregala, večkrat stepla, ali – da bom z grozo kdaj stal pred tvojo gomilo, tega si nisem nikoli mislil. Kakšni valjarji časa so nas prevaljali po blatnih cestah, da se vlačimo le še kot sence samih sebe. Lojze, po pravici povej: Bil si bojevnik – je tako, kot si mislil, prav? Jaz še vedno tavam in iščem. Dvom je tista peklenska sila, ki me poganja od enega groba do drugega, da bi priklical resnico. Vsi molčite. Tebi je bilo lahko. Rekel si: Tako je! Jaz pa sem gledal na levo in desno, naprej in nazaj in ne verjel niti samemu sebi... da bi me ne razjedal dvom kot solna kislina, bi dvomil, da sem... Tako pa bolečina kliče... so to vaši glasovi, vas, ki smo skupaj verovali v prihodnost, pa... Vendar, takole razjeden spoznavam, da vsak dan bolj ljubim življenje. Tudi grobovi so lepota. Zakaj, le čutim. Lepota kot zarja, ko po temnem sovraštvu začutiš svetlikanje in ugledaš zarjo prihodnosti, ki rodi za mrtve mir, za žive pa opomin in prihodnost.

Lučka brleča... je to tvoj glas?

Z lučjo z njegovega groba v očeh sva odtavala od tega groba. Toda prekrilo jo je strašno razočaranje, da je mladega poeta, ki je pel naši zemlji in Bogu, do zdaj tiščalo v zemljo črno sovraštvo. Pa – saj si vedel, ti, ki si v brezčasovju, da Življenje vedno zmaga...

Ivanka Mestnik ZAPISKI IZ DNEVNIKA

(junij, julij 1991)

Spokojna noč, nebo, posuto z zvezdami, v naselju pogasle luči, v meni pa spet tisti nemir, ki ne da spati in mu niti ne veš vzroka. Nekaj te prebudi iz mirnega sna, sam ne veš kaj, morda sanje, težka misel nekje v podzavesti... Takrat ne pomaga nobena »tehnika«. Najbolje je nekaj početi, se spet utruditi, da veke čez čas spet postanejo težke in zaprejo trudne oči. Včasih je to šele proti jutru.

Bo tudi nocoj tako? Z očmi iščem primerno knjigo na polici ob postelji. Pa ni nobena prava. Roka čez čas samogibno seže po črnem bloku, zvezku, v katerega kdaj pa kdaj zapišem doživetja, ki so me vznemirila, stvari, ki me pretresejo in se z zapisom psihično razbremenim. Kot sem to počela v juniju in juliju lansko leto, v času vojne pri nas, da sem se sredi noči razbremenjevala strahu, jeze in bolečine.

Zakaj nocoj spet podoživljati grozo in strah? A ne morem se upreti in berem:

25. junij 1991: Danes zaseda naša Skupščina. Za suverenost, neodvisnost gre, za to smo pa vsi. Levi in desni. Končno spet enkrat enotni! Ubogi Aksentijevič, kako opozarja! Saj je morda drugače čisto simpatičen človek. Kaj more zato, če je delegat Armije! Mora govoriti, kot mu naročijo. Ne sme misliti s svojo glavo. Tako si mislim, ko ga gledam in poslušam.

Ob 22.40: Glasovanje. Sreča me preplavi: razglašena je samostojna, suverena Slovenija! A slavili bomo jutri. Dan naše državnosti bo 26. junij, tako smo rekli že ob plebiscitu. Čudno se mi pa le zdi, zakaj so pohiteli. Res le zato, da se spočijejo? Da bomo lahko vsi veselo praznovali? Jaz bi slavila že danes, a če rečejo jutri, bomo pač jutri!

26. junij 1991: Prenos slavnosti pred našo Skupščino. Ponos mi širi prsi, ko gledam našega predsednika, kako stopa pred postrojeno četo, pred našo, slovensko vojsko... Ko zavihra naša nova zastava (kako lepo, kulturno so sneli staro!)... Ko zadoni naša Zdravljica... Ko spregovori Kučan! Vsaka njegova beseda je pretehtana, nobena odveč. Moder, človeški je, zazrt v prihodnost. Pošten. Njemu lahko zaupam!

Trčimo s starim vinom. Zbiram misli. Rada bi rekla kaj velikega, pa samo jecljam, glas mi drhti od ginjenosti, od ponosa, da sem dočakala ta dan. Da sem Slovenka!

Da bi se le vse dobro končalo, sem hkrati zaskrbljena. Da bi živeli v miru, si najbolj želim, da bi bili vsi srečni in zadovoljni. Svoji na svojem!

Precej kasneje, ko sem bila spet sama, je prišla soseda skalit mojo prešernost. Da ne bo šlo vse gladko... Da Armada ne bo kar tako spustila vsega iz rok... In ko sem ji rekla, da je kot Ljuba, ki se celo boji, da nam bodo ugrabili Kučana, tako je slišala govoriti oficirske žene, je spet z gotovostjo trdila:

»Lahko bi ga ugrabili. Cêlo naše vodstvo bi lahko. Ti ne poznaš teh barab! Vsega so sposobni!«

Ne verjamem!

Ampak zakaj kopicijo svoje enote na mejah z Italijo? Zakaj v meni čuden nemir, ko poslušam zadnja poročila?

27. junij 1991: Do dveh ponoči sem lovila poročila. Vedno bolj vznemirljiva. Komaj sem dobro zaspala, me že zbudi trkanje na vrata. Hip za tem se oglasi še zvonec. Kdo bi to bil? Ura je šele šest! Da niso prišli

po Matjaža? Toliko so jih vpoklicali te dni! Dobro, da ga ni doma, si oddahnem.

Pred vrati stoji sosed z obvezno cigareto v roki. V zadregi se smeji, ko mi še neprebujeni pripoveduje:

»Vidiš, pa le nismo šli. Smo že blokirani.«

»Sem ti rekla. Kam pa rinete v takim?« Mislim seveda na blokirano mejo z Italijo. Že sinoči sem ji prigovarjala, naj ne hodi na Debeli rtič, ki je čisto ob meji, ona pa:

»TUKAJ smo blokirani!« Ko vidi, da ne razumem prav, živčno doda; »Tu, v mestu smo blokirani. Vse ceste so zaprte. Mostovi so zaprti. V Pogancih so se že spopadli!«

»Kdo se je spopadel?«

»I kdo? Naši pa vojska!«

Zamajem se, sesedem na posteljo in mrzel pot mi orosi čelo.

»O čem pa govoriš?« komaj izdavam. A je že na hodniku.

»Počakaj!« zakličem za njo. »Počakaj, bom skuhalo kavo!« A že zapira vrata za seboj.

Pa menda me ne bo pustila kar tako? Zbudi me, pove najbolj grozno novico, potem me pusti. Srce mi divje razbija, vsa moč je nekam odtekla.

Znenada se spomnim, da misli Majda v Ljubljano. Kaj, če ničesar ne ve, pa bo šla in se ji bo kaj zgodilo! In že vrtim njeno številko.

A že ve. Pa bo vseeno šla. Kar po dolini Krke, tam je še vse v miru, pravi in mi smeje naroča:

»Veš kaj, skuhaj si kavo, tabletko pozoblji in kaj pametnega začni delati, da ne boš samo na to mislila. To je samo rožljanje z orožjem. Saj nismo pričakovali, da bi nas kar pustili, ne? Naši so pa pripravljene, brez skrbi bodi. Saj ti je sosedka povedala, da so jih pri Pogancih naši zadržali, ne? Nič se ne boj, tudi zame ne. Kmalu dobiš sveže vesti z bojišča!« Vedra je, kot da se ni nič zgodilo.

Pa se je. Prišla je le do Škofljice.

Kako je že Kučan sinoči končal svoj lepi govor?

»Nocoj so sanje dovoljene. Jutri bo nov dan!«

Se je dan naše državnosti začel z grdimi sanjami? Kakšen bo novi dan? Kakšni bodo naslednji?

Sredi dopoldneva me kliče hčerka. Joka in prosi:

»Mami, prosim te, pridi! Pusti vse in pridi!«

Ne morem. Tudi če bi hotela, ne morem. Ceste so blokirane. Letališča zaprta. A tudi če tega ne bi bilo, ne bi šla. Tu je moj dom. Napadena je moja domovina. Nikoli je ne bi zapustila, posebej ne v nesreči, ki se je tako znenada in tako strahovito zgrnila na nas.

Poročila so z ure v uro grozljivejša.

Matjaž pride šele proti večeru. Srečen, zagorel. Dan je preživel z dekletom v naravi, šele malo prej je zvedel za dogodke, a jih še ni dojel. Obsedi ob meni pred televizorjem in vidi, kako se sončni dan umika grozi, ki nam jo ponujajo poročila.

Je to vojna? Prava vojna? Od koga? Od naše ljudske armade? Ni res! To ne more biti res!

Mislil na to, koliko spisov smo v šoli pisali o »naši« armadi. Koliko proslav sem režirala ob dnevih JLA. Kolikokrat smo bili pri njih v gosteh in oni pri nas. Zdaj pa nas napadajo. Brezobzirno. Brutalno.

28. junij 1991: Neprespana sem. Utrujena in neskončno žalostna. Samo poročila lovim. Z obeh radijskih sprejemnikov in televizorja. Nič

mi ne sme uiti! Vsak trenutek bolj sem ogorčena. Glasno preklinjam, da si dam duška. Iz tankov me gledajo mladi fantje. Gledam otroke s strahom v očeh. Mislim na njihove matere. Vseeno, od kod so. Niso jih rodile za tole! Za mir so jih. Za to, da nadaljujejo rod, da dosežejo svoje življenjske cilje. Moj bes je namenjen armijskemu vodstvu. V generale. V Beograd!

Pravega strahu še ne občutim. Ne še tistega, ki mi je ostal v kosteh še dolgo po drugi vojni. Okrog mene še ne poka. Ne brnijo še letala nad mano. Ne vidim gorečih hiš. Ne bežim še.

A vse to doživim še pred dvanajsto uro.

Na banko moram, ki je na drugem koncu mesta. Brez denarja sem in brez najnujnejše zaloge vsaj za nekaj dni. Pri mostu zarezijo vame španski jezdec. Zagledam naše teritorialce, resne, do zob oborožene. Potem zaslišim sireno. Pomislim na prometno nesrečo. Čez čas, da morda gori. Ustrašim se šele, ko vidim druge, kako bežijo. Trumoma drve na desni breg Krke. Jaz pa moram na levega. Skoraj sem že na drugi strani. Zadihana se ustavim ob našem vojaku:

»Kam?«

»Dol!« pokaže z roko proti Krki.

Sirena še kar tuli. Beže se spuščam navzdol. Na nič ne mislim, samo dol, kamor mi je pokazal oboroženi mladenič, samo dol! Spotoma podim z igrišča tri fante, ki kar stojijo in gledajo in se smeji, kot da so priča akcijskemu dogodku iz kakega filma. Ne vedo še za pravo vojno.

Zadihana se ustavim pod mogočnim mostom.

»Proč spod mosta!« jezno zavpije isti, ki me je prej podil dol.

»Kaj pa sploh je?« zavpijem nazaj kar malo jezna.

Samo z roko pokaže proti nebu. Takoj ga razumem. Letala! Grozi letalski napad! In če bodo napadli, bodo najprej most!

Spet bežim. Kam naj grem? Pod drevo? V reko?

Zagrabim me panika. Vse to sem že doživela! Vse to je že v meni!

... Bežim med gorečimi hišami. Gospodar me je poslal gledat, če njihova hiša še stoji. Tujega otroka je manj škoda. Tečem... vse naokrog se kadí, prasketa, gori. Nad mano pa letalo. Lovi me! Tako nizko leti, da razločno vidim pilota. Usnjeno kapo ima na glavi, velika očala na očeh. Zdi se mi, da se mi hudobno smeji... Strašno se bojim. Razbijam po vratih hiše. Vpijem, naj mi odpro, naj me skrijejo. Trepetam od groze. Pa mi nihče ne odpre. Seveda ne, saj ni nikogar. V velbani kleti so. V zaklonišču!...

V zaklonišče! se zavem in stečem do prve stavbe, ki je restavracija. Trije stojijo tam, me začudeno gledajo in sprašujejo:

»Ja kaj pa je?«

»Kaj niste slišali sirene?«

»Smo, pa ne vemo, kaj pomeni. Zakaj vsi tako bežijo?«

»Letala,« rečem zadihana. »Nevarnost bombnega napada!«

»Hudiča!« zakolne eden, drugi pa sikne: »Lepo nam vračajo, kurbe! Smo jih lepo redili in živeli, zdaj pa imamo!«

V tistem se nekdo sunkovito ustavi pred nami s svojo »bolhco«.

»Mesto je blokirano. Nekje pri Trebnjem so letala napadla kolono vozil. Tudi pri Bršljinu so sekali,« hiti pripovedovati. »Vse banke so zaprte, pošta, trgovine... Vse. Vsi bežijo. Bršljin evakuirajo.«

Domov! si rečem in tečem kar prek igrišča na stari most, ki je menda še prehodan. Prehitim mlado ženo, ki hlipa:

»Kaj mi je bilo, da sem šla v službo! Kaj mi je bilo!«

Ustavim se ob njej, jo primem pod roko. »Od kod pa ste?« Za hip pozabim na svoj strah.

»Iz Toplic. Ježeš, moji otroci!« Iztrga se mi in beži v breg. Gledam za njo, ki hiti na drugo stran mosta. Tudi tu že postavljajo zaporo.

To je vojna! V vseh celicah svojega bitja jo čutim.

Kje je Matjaž? Tudi v meni se boleče oglasi skrb za otroka, čeprav odraslega. Doma ga ni! Dobro, da ga ni! Naj ne hodi domov, si želim!

Hip za tem že nekdo pozvoni na vrata. Dva »naša« v polni bojni opremi. V zadregi se smehljata.

»Po Matjaža sva prišla,« pravi Franci, njegov prijatelj. Tako pove, kot da ga je prišel vabit na izlet.

Strah mi zadrigne zanko okrog vratu, kri buta po žilah, da skoraj slišim srce.

»Kje imaš poziv? Ne verjamem ti!« Naslonim se z vsem telesom na vrata, kot da branim nedotakljivost vseh, ki so tu doma.

»Ni poziva. Mobilizacija,« pravi oni drugi, ki ga ne poznam. Franci pa prikimava.

»Ga ni! Ni ga doma!« izdavam in čutim, kako tuj je moj glas.

Fanta me v zadregi gledata. Ne vesta, kaj bi.

»No, ko pride, naj se pripravi. Prideva spet čez pol ure,« čez čas reče Franci. Potem se nekam boječe umikata po stopnicah navzdol in me gledata in se mi dobrikata z mladim nasmehom, kot da se mi opravičujeta za to, da me vznemirjata.

Ritensko se umaknem v svoj hodnik, zaprem vrata, obrnem s tresočimi rokami ključ in se spet naslonim na vrata. Zdaj z notranje strani. Srce mi razbija, da ga mirim z rokami. V tistem zazvoni telefon.

»Po Matjaža so prišli! Slišiš, po Matjaža so prišli,« naglas zajočem v telefon.

Divje zvonjenje na vratih me prisili, da odložim slušalko, preden kaj več povem.

»Matjaž!«

»Ja kaj pa noriš!« me blago potegne k sebi in potiska v kuhinjo. V hodniku že stojita onadva, ki ga nameravata odpeljat.

»Poziv pokažite!« naredim nekaj korakov proti njima, jezna in že histerična.

Matjaž nas razdvoji: z eno roko potiska onadva ven na hodnik, z drugo mene v stanovanje. Z iztegnjeno roko in razprto dlanjo, kot je njegova navada, mi odločno ukaže, naj jih pustim malo same.

Postane me sram. Kot nerazsoden otrok se obnašam. Čez čas jih povabim:

»Notri stopite! Kaj stojite tam vsem na očeh?«

Za hip me preblisne: Kako, da so prišli skupaj? Kako, da so se tako hitro našli? A to je samo preblisk. Matjaž me spet priklene nase.

»Kaj pa uniforma?« reče.

»Nič. Vse boš dobil tam. A ni prima?« se Franci zavrti kot maneken.

»Potežkajte,« mi ponuja svojo bluzo. »Polna je municije. Jim bomo že dali! Kaj pa mislijo?«

Tako je prav! si mislim. Le dajte jih! Tudi jaz bi šla, če bi mogla. A njega ne morem kar tako dati! Kaj, če ga ubijejo? Spet zajočem. Kot Klopčičeva mati sem, ki trepeta za sina. Dokler v njej ne dozori spoznanje, da je treba dom gasiti, kadar gori. Da mora vsak storiti svojo dolžnost. In zdajle gori naš dom. Naša komaj rojena država je napadena! S tanki, letali. Braniti je treba svobodo! Zdajle gredo v boj trije mladi fantje. Matjaž stopa med dvema oboroženima vojakoma v kratkih hlačah,

beli majici in adidaskah, dobre volje so vsi trije, postojijo pred blokom, poklepetajo z ljudmi, tako je, kot da se odpravljajo na lep izlet. Gledam za njimi in srce se mi stiska od strahu zanj. Za vse.

Eno sem z vsemi materami sveta, ki trepetajo za svoje otroke.

Proti večeru me pokliče, naj pridem.

Pričaka me zunaj. Ob njem kolega, moj dober znanec. Oba lepa, v novih uniformah, nasmejana, navidez brezbrizna.

»Se nisva nič zmenila,« mi Miro krepko stisne roko, »pa sva se kar znašla tukaj. Oba prostovoljca! Sem rekel: Nikoli si ne bi oprostil, če ne bi bil zraven. Sram bi me bilo, če ne bi zgrabil za orožje, ko smo v nevarnosti!«

Prostovoljec! Samo odigrali so, kako so ga prišli iskat, da bi laže prenesla odhod!

Ponos me preplavi. Ne bom te izdala, mu rečem tako, da mu stisnem roko nad komolcem. Samo previdna bodita! Nič ne bo pomenila svoboda, če je ne bosta dočakala! Čuvajta se! Vsi se čuvajte!

29. junij 1991: Vojna traja. Matjaž je nekje blizu. Tankovska enota, ki so jo naši zaustavili na Medvedjeku, se bo nocoj verjetno umikala proti Karlovcu. Grozijo, da nas bodo zbombardirali, če pade le en strel. Samo za trenutek pride, da me pomiri. Da mu lahko povem, kako ponosna sem nanj, naj ne bo obremenjen z mojimi solzami. Vem, kako v resnici sovraži vojno, kako je proti oboroževanju, a tole je nekaj drugega. Je kot leta enainštiridesetega, ko so nas okupirali fašisti.

Saj res! Kako naj rečem sedanjim okupatorjem? Saj so hujši od fašistov! Po svojih streljajo! V tanke so vtaknili mlade fante »čuvat meje pred zunanji sovražniki!« Zločinci! Ko bo vsega konec, morajo pred sodišče! Ti generali! Že zaradi zločina nad temi mladimi fanti!

Nič ne kuham. Nič ne jem. Spim kot zajec. Radio ob vzglavju je vžgan vso noč.

30. junij 1991: Je to danes prekinitev ognja ali samo tišina pred nevihto? Najbrž to drugo. Dobro, da sem sosede že sinoči malo pripravila na možnost zračnega alarma. Ko so sirene zatulile, so nekateri prišli v zaklonišče čisto nepripravljeni. Še v pidžamah. Dvakrat dopoldne in enkrat popoldne smo tekli v klet. Pa če bi tudi desetkrat, da le ne bi začelo padati!

Gledam ljudi v zaklonišču: Mirni smo. Nobene panike. Nobenega joka. V kotu pri vratih je mati z dvema hčerama in tremi vnuki. Obe hčeri sta ponovno noseči. V tisti kot je tako težko pogledati. Strah me je za bodočnost mladih in še nerojenih. In ne morem si predstavljati, da bi bil med nami Matjaž. Prav se je odločil.

Okrog polnoči silovito streljanje nekje v smeri Bršljina. Kar vidim Matjaža na položajih. Zdaj je ranjen, zdaj celo mrtev. Ne morem biti sama! Po sosedo grem in z mano je skoraj do dveh ponoči.

Saj res: Vojna nas tako zbližuje! Kako smo kar naenkrat dobri drug z drugim, pozorni do starejših, bolnih. Ampak tako bi moralo biti vedno!

Ob vznožju moje postelje je nahrbtnik z najnujnejšimi stvarmi. Spim v trenirki. Pozno ponoči poslušam streljanje pri Pogancih in Češči vasi. Poslušam letala, ki so kar naprej nad nami...

Spet je pozna ura, pomislim, le da je zunaj spokojen mir. In pri nas je mir! Preskakujem zapise, tu in tam me močnejše vznemiri zapis, kot na primer

4. julij 1991: Ob jutrih sem tako utrujena! Tako bi še malo poležala, pa se moram urediti. Kaj, če bo spet alarm?

Dan borca je. Praznik brez slavlja, a praznik v pravem pomenu besede. Vojska se umika v kasarne!

.....

In »posanjarim« o dnevu, ko so zares odšli. Ko nisem mogla dojeti, da je res! Ko sem razmišljala, kaj me je v resnici globlje pretreslo: njihov napad na nas ali vest, da za vedno odhajajo! Ampak v Dnevniku so še drugačni zapisi!

6. julij 1991: Stvari se le umirjajo. Vojaki še vedno bežijo. Danes sem tudi jaz pomagala na našem Rdečem križu. Nikoli ne bom pozabila matere, ki je vsa objokana iskala svojega sina. Prejšnji dan je ušel iz kasarne v Pogancih, ji je rekel dežurni oficir, zdaj ga pa ni. Gotovo so ga ubili na begu! Šele po enajsti uri izvemo, da se je zatekel k našim. Preoblekli so ga in že potuje proti domu. Vsi se oddahnemo.

Nocoj ni streljanja. Bo res mir ali je tako zato, ker prihaja Trojka? Naj diplomacija nadomesti orožje! Nič ni dragocenejšega od življenja. Od življenj mladih fantov še posebno.

»Ko bo svoboda!« je davi vzdihnila Renata. Tudi z njo sva se zblížali šele v zaklonišču.

Da, ko bo svoboda...

7. julij 1991: Tečejo pogovori na Brionih. Mirno je. Pri nas. Vsak dan huje je na Hrvaškem. Se bo zdaj vojna prenesla na njihova tla?

»Nekdo mi je rekel, da bo pri nas tisočkrat huje! Da bo vse to, kar se dogaja pri vas v Sloveniji, kasneje kot risanka,« mi je preko telefona rekla hčerka. Joj, potem bom trpela za njih! Ne, do tja vojna ne bo prišla. Dubrovnik nikoli ni napadla nobena vojska! Dobro, da so v Dubrovniku!

.....

Črni zvezek omahne na posteljo, solze mi zamglijo oči. Kakšna zmo-ta! Kakšna naivnost! Kaj je sveto tej »naši« armadi? Kaj jih lahko zau-stavi? Kdo lahko popiše grozote, ki so se dogajale na hrvaških tleh? V Dubrovniku. V meni! V mojem dnevniku pa lepi zapisi:

8. julij 1991: Večer je končno miren. Noč tudi. Ne morem verjeti, da v zraku ni letal! Vsakega prestrežem, ko se jih tako bojim. Ne, res jih ni!

9. julij 1991: Življenje se vrača v stare kolesnice. Danes sem celo malo pospravljala. Si skuhalo. Tudi Matjaž je prišel. Prost je do šestih zjutraj. Utrujen je, »gnil«, kot pravi. Okoplje se, preobleče in zaspi kot otrok.

Miren, spokojen večer. In mirna noč.

Naj ostane tako! Naj bo MIR! MIR!

Čeprav, kot je rekel predsednik Kučan: »Nikoli več ne bo tako, kot je bilo!«

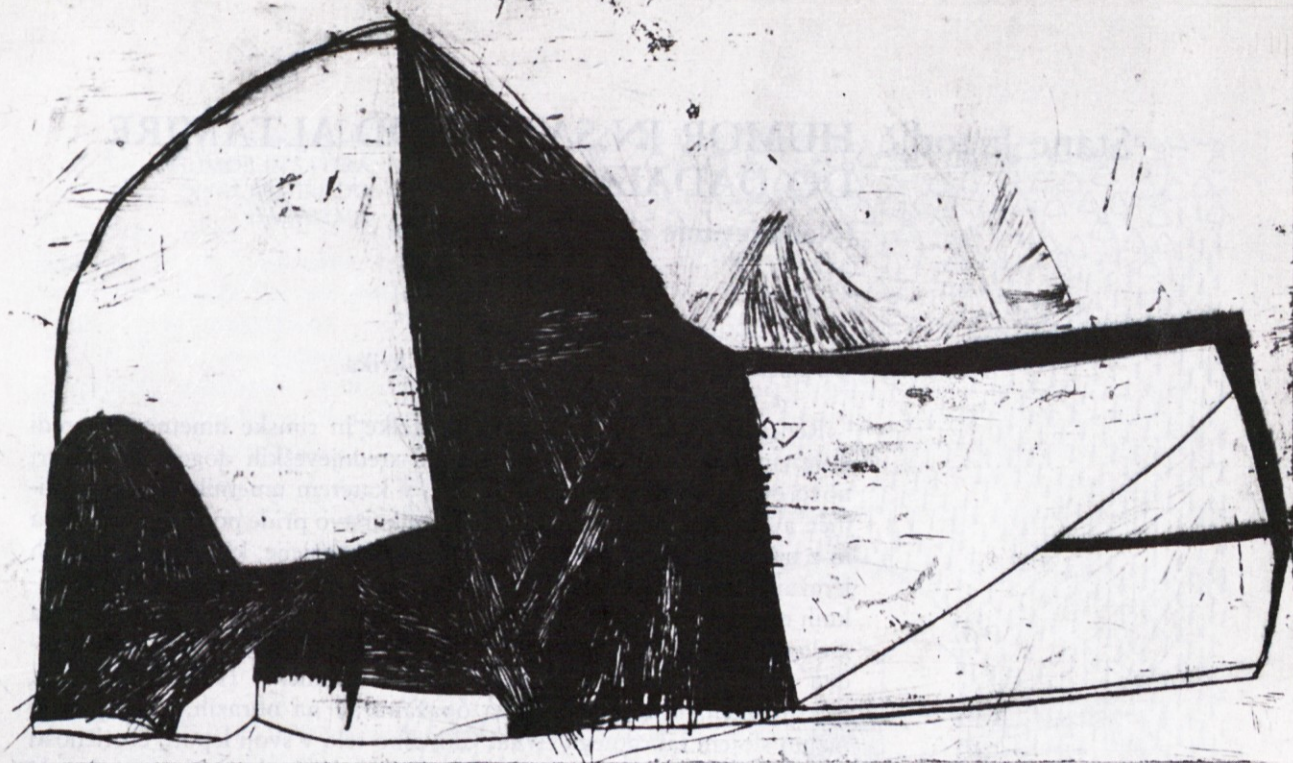
Saj tudi ni treba, da bi bilo!

.....

LITERATURA
Rast 3/1992

Kako sem podčrtala ta zadnji stavek! Trikrat! Odločno, neizprosno. Minilo. Nepreklicno je minilo.

Noč je mirna, spokojna, nebo posuto z zvezdami... Samo misel, naj-brž huda, nekje v podzavesti skrita, me je vrgla iz sna.

Samuel GRAJFONER: Skozi kip školjke z brado, 1991, E. A., suha igla, 100 x 70 cm

Stane Jagodič HUMOR IN SATIRA OD ALTAMIRE DO DADAIZMA

(Nadaljevanje iz prejšnje številke)

Od nasmeha Mone Lise do Goyinega krika

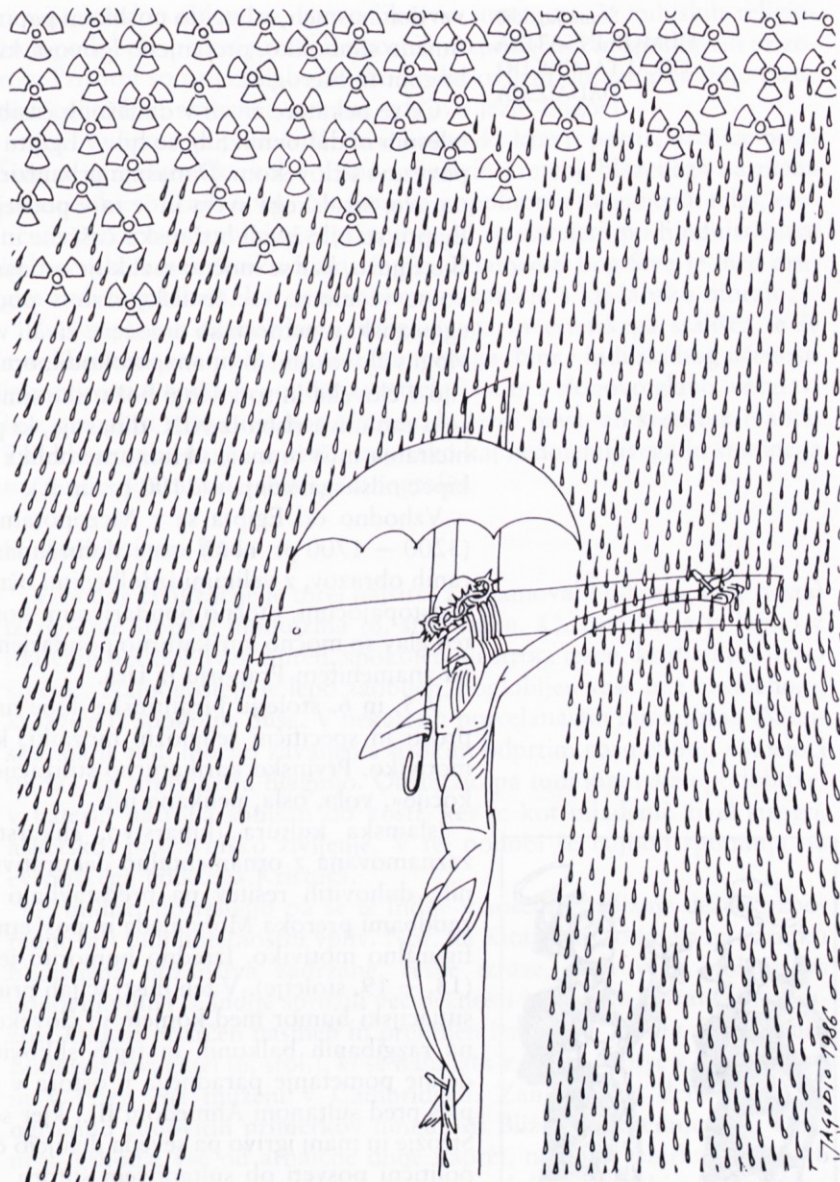
Renesansa pod vplivom klasične grške in rimske umetnosti naredi duhovni preporod, se izvije iz ozkih srednjeveških dogem in ustvari novo evropsko umetnostno obdobje, v katerem umetnik ni več anonimen avtor. Realistično iluzionistično slikarstvo pride ponovno do izraza in z njim bogato razgibane alegorične kompozicije, ki v svojih motivih izražajo zemeljske in nebeške radosti, vendar tudi dramatičnih, grotesknih motivov ne manjka. V tem času prihaja tudi do podob posvetnega življenja in portretov takratnih veljakov, katerih obrazi izražajo svoboden duh, dostojanstvo in melanholične nasmeh. Najbolj sproščen, odkritosrčen nasmeh—smeh pa opazamo le na obrazih, ki pripadajo nižjim slojem takratnega življa. Človeško telo v svoji lepoti, erotičnosti ponovno zaživi in renesančna krščanska filozofija dopusti umetniku, da tudi v nabožnih podobah svobodno izrazi svoj odnos do lepote, harmoničnega, erotičnega telesa. Naštejmo nekaj avtorjev, ki v svojih podobah prikažejo mnogo igrivosti, humornosti in satiričnih fantazijskih izrazov: L. Signorelli, S. Boticelli, L. da Vinci, A. Arcimboldo, H. Bosch, P. Bruegel, A. Dürer itd. Med njimi je potrebno izdvojiti izredna fantasta H. Boscha in G. Arcimbolda, vidna predhodnika nadrealizma, sodobne, fantastične, satirične umetnosti.

V 15. in 16. stoletju je na ruskem in širšem slovanskem področju ponovni razcvet ikonskega slikarstva, ki nadaljuje tradicijo bizantinske umetnosti. Te pravoslavne podobe pokažejo prefinjeno stilizacijo z močno poudarjenimi telesnimi detajli in bogat plemenit kolorit, kombiniran z zlatimi površinami. Najbolj znana je moskovska in novgorodska šola s slavnim Andrejem Rubljovom. Na te podobe se v formalnem, oblikovnem smislu radi naslanjajo sodobni vzhodni slikarji in tudi nekateri karikaturisti.

Ikone, poslikane tabelne podobe, predmet čaščenja, so bile v Bizancu v 8. in 9. stoletju in kasneje v Evropi v času reformacije pod udarom ikonoklastov. Ti so vandalsko uničili in sežgali mnoga dragocena umetniška dela. Podobnih uničevalcev umetnin pa v zgodovini ni manjkalo in to zaradi fanatičnih spopadov v smislu različnih religioznih, političnih, filozofsko-nazorskih usmeritev. Tudi nacisti so npr. v 20. stoletju sežigali stvaritve avantgardističnih umetnikov, ker so jih obravnavali kot izrojeno umetnost. Prišlo pa je do absurda. Nacistični kulturi je bil najvišji vzor antična grško-rimska kultura, ki pa se ni najbolje »cepila« na njihovo ideologijo, zato postane nacistična likovna umetnost nedoživeta, izrojena. Tudi ostali diktatorski režimi 20. stoletja, od katerih je prednjačil stalinistični, so v likovni umetnosti doživeli podobno usodo.

V 17. stoletju v Evropi vedno bolj prihajajo do izraza posvetni, žanrski motivi, katerih upodobljenci izražajo različna humorna čustva, razpoloženja. Tudi religiozni motivi so vedno bolj sproščeni in krilati otročički (angeli) uprizarjajo na nebu in zemlji že kar nagajive prizore (J. de Ribera, Velasquez, P. P. Rubens, A. Brouwer, F. Hals, Rembrandt itd.).

Stane Jagodič
HUMOR IN SATIRA
OD ALTAMIRE DO
DADAIZMA

Stane JAGODIČ: Černobil, 1986,
tuš, 29,5 x 42 cm

Likovna umetnost 18. stoletja humorno igriva razpoloženja še stopnjuje (A. Watteau, J. H. Fragonard, F. Boucher, W. Hogarth, G. Tiepolo, P. Longhi, J. W. Blake itd.), vzporedno pa nastajajo tudi mračnejši, satirično obarvani motivi s primesjo groteske, protesta. Najznačilnejši predstavnik te smeri je Španec F. de Goya, ki ga lahko uvrščamo med pionirje sodobne, angažirane protestne likovne umetnosti.

Z grotesknimi prvini, psihološko poudarjenimi izrazi v 19. stoletju nadaljujejo francoski slikarji: T. Gericault, E. Delacroix, H. Daumier in H. de T. Lautrec. Slednja tudi naredita specifičen prispevek k zakladnici svetovne likovne satire – humorja.

KULTURA
Rast 3/1992

Nasmeh faraona in ples mask na sultanovem dvoru

157 In kako je bilo s humorjem v davnih časih starega Egipta? Sicer strogo simetrični in monumentalni kipi egipčanskih faraonov izražajo zadržan,

vzvišen nasmeh, a bogato poslikani papirusi in stene grobnic kažejo prefinjeno simboliko, pretanjeno igrivost, ki poteka med človekom, živaljo, bogom in hieroglifi.

Če se nekatere živali v današnjih časih koristijo za posmeh človeških telesnih in duhovnih hib, so bile v Egiptu božansko čaščene in v duhovni povezavi s človekom. Današnja urbanizirana civilizacija se je odtujila od narave, živalskega sveta in je ta v podrejeni, zgolj uporabni funkciji. V Egiptu so bile živali božansko čaščene in pogosto komponirane s človeško figuro, kar se močno razlikuje od današnje urbanizirane civilizacije, ko so večinoma vse živalske vrste v podrejeni in uporabni funkciji. V egipčanski umetnosti so določene živali v popolnoma enaki ali celo višji vlogi s človekom. Šimpanz, krokodil, orel, lev, kača se pogosto preobrazijo v človeka in so v vlogi božanske simbolike. S humornega stališča je zelo zanimiva risba iz XIX. dinastije, ki prikazuje smešen prizor komuniciranja miši in mačk. Humorne oblike in dekoracije pa je tudi »plavi kipec nilskega konja« (2100 pr. n. š.).

Vzhodno od Egipta se v Mezopotamiji razvija sumerska umetnost (3200 – 1700 pr. n. š.) z značilnim kiparstvom, monumentalno karikiranih obrazov, z velikimi izdolbenimi očmi, ki so včasih tudi zapolnjene z izstopajočimi, močno poudarjenimi konveksnimi okroglinami. Profili teh glav so močno karikaturno poudarjeni, kar velja tudi za profile figur na znamenitem Praporju iz Ura.

V 5. in 6. stoletju bizantinske dobe nastanejo v Izraelu izredno preprosti in specifični religiozni mozaiki, ki pritegnejo z igrivo živalsko motiviko. Prvinsko karikaturno stilizacijo kažejo »glave konjev sončne kočije«, vola, osla, pelikana itd.

Islamska kultura (kiparstvo, slikarstvo, arhitektura) je pretežno zaznamovana z ornamentalno dekorativno umetnostjo, precej humornih, duhovitih rešitev pa predstavljajo bogato ilustrirani rokopisi z zgodbami preroka Mohameda in posvetnih pripovedi, ki vsebujejo tudi figuralno motiviko. Izredno humorno je turško miniaturno slikarstvo (13. – 19. stoletje). V teh ilustracijah pridejo do izraza posvetni motivi: situacijski humor med konjem in človekom, zabavno dvorsko življenje na razgibanih balkonih in trgih slikovitih islamskih palač. Zabavno deluje pometanje paradnega r ostora v prisotnosti sultana Murata in ples pred sultanom Ahmedom III., kjer so prisotni tudi dvorski klovni. Strožje in manj igrivo pa seveda delujejo disciplinirani vojaški pohodi in politični posveti ob sultanovem šotoru. Vse te knjižne slikarije imajo velik smisel za risbo, detajl, dekorativno podajanje prostora in živo barvitost, ki se izredno lepo vključuje v trdnješe ornamente, kaligrafske okvirje.

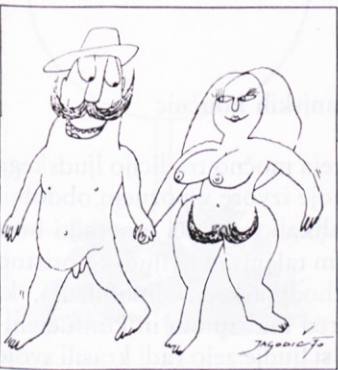
Stane JAGODIČ: Kaj si pozabil?, tuš, 21 x 29,8 cm

Radosti Kama Sutre in plesoči Šiva

Kot v Evropi in drugih koncih sveta je tudi v Vzhodni in Srednji Aziji obstajalo mitološko, magično čaščenje narave s pomočjo grotesknih bajeslovnih bitij skozi prepletanje živali, človeka, rastlin in elementarnih naravnih sil.

Toda v primerjavi s krščansko vero v Evropi, predvsem iz obdobja, ko je ta s pomočjo inkvizicije izvajala najkrutejše duhovne in telesne pritiske nad človekom, so bile vere na Srednjem in Daljnem vzhodu manj dogmatske, bolj življenjske in religiozni motivi polni zabavnih zemeljskih motivov. V tej svobodi prednjači hinduistična mitologija, ki v Indiji

Stane Jagodič
HUMOR IN SATIRA
OD ALTAMIRE DO
DADAIZMA

Stane JAGODIČ: Nudistične, 1970,
tuš, 21,6 x 29,9 cm

razvije izredno slikovito, igrivo likovno umetnost. V indijskih religioznih podobah je torej precej humornih razposajenih in žgečkljivih prizorov. Prisotni so prijazni, božansko poduhovljeni obrazi, pokažejo pa se tudi groteskni, sovražni demoni, srhljivo jezni bogovi.

Zelo razigran je plesoči Krišna, božanski kravji pastir, družice boga Šive in spremljevalke boga Višne so igrivih kretenj, blaženega nasmeha in napetih erotičnih oblik. Ne manjka popolnoma razgaljenih teles, erotičnih prizorov s spolnim združenjem, ki so narejeni po hinduističnem ljubezenskem priročniku Kama Sutra. Znameniti bog Šiva je med drugim tudi bog falusa, kar je v velikem nasprotju s krščansko moralo.

Z evropskega filozofskega, religioznega in estetskega stališča je še marsikaj nedojemljivega in tudi humornega. Npr.: indijski bog učenosti in modrosti Ganeša je poudarjeno trebušast in s slonovo glavo, večglavi in z mnogimi rokami je bog Skanda, ki jezdi pava, ali sveti bik Nandi. Za vzhodnjake pa je verjetno prav tako kaj nedojemljivega in smešnega v zahodni krščanski religiji, ikonografiji.

Smejoči in jezni Buda

Vzhodne civilizacije je torej najširše zaznamoval budizem, ki je nastal iz zgodnje stopnje hinduizma (6. stol. pr. n. š.). Bog Buda je lahko v likovnih upodobitvah miren, spokojen ali strog, jezen, krut ali prešerno smejoč. Najpogosteje je lepo zaobljen, poglobljen vase in z nasmehom, ki izvira iz spokojne duše. V nekaterih porcelanastih miniaturah (Kitajska) pa je tudi močno zavaljen s širokim odprtim nasmehom, »Smejoči Buda«, in simbolizira blaginjo. Obstajajo pa tudi kiparske upodobitve, v katerih nastopa shuššan do kosti, ker je kot mladenič živel strogo, asketsko, puščavniško življenje. V tej podobi še najbolj spominja na evropskega gotskega Kristusa.

Z budistično religijo pa se iz Indije v sosednje, bližnje dežele vzporedno širi tudi umetnostni vpliv. Npr. na Kitajskem so imela na začetku budistična božanstva zadržane, resne izraze, toda v 6. stoletju so ponovni vplivi iz Indije sprožili več nežnosti in vedrine božanskih obrazov. Odkrit prisrčen nasmeh in prefinjen izraz npr. kažeta dve kamniti Bodhisatvovi glavi (6. stol.), ki se nahajata v zbirki Morse v New Yorku in v Fogg Art muzeju v Cambridgeu. Zanimivo je dejstvo, da se ogromno čudovitih primerkov umetnosti Bližnjega, Srednjega in Daljnjega vzhoda, vse od arhaične dobe naprej, nahaja v zbirkah, muzejih Zahoda. Ob tem hudomušno vprašanje: sodobni japonski milijonarji na veliko kupujejo najdragocenejše umetnine evropskih slikarjev, kiparjev. Gre tu samo za biznis ali za zakasnelo uravnoteženje kroženja umetnin po zemeljski krogli?

V nasprotju blaženih izrazov pa se na drugi strani pojavljajo tako imenovani nebeški stražarji, stražarji templjev, ki imajo sarkastično grozljive obraze. Popadljive, renčeče glave imajo razni zmaji in spake, ki varujejo grobove kitajskih cesarjev.

V elegantni humorni podobi nastopata dva patriarha, ki si prečiščujeta srca, avtorja Shih—koja (tuš na papirju, sred. 10. stol.). Igrive, humorne poteze vsebujejo tudi risbe naslednjih kitajskih slikarjev: Li Sung, Liang Kai, Chen Tsung ... Izrazit širok smeh izražata dva taoistična genija, od katerih ima eden metlo, s katero pometa iz človeških duš skrbi tega sveta (avtor: Yen Hui, dve kakemono podobi na svili, 14. stol.). Ta motiv je na Kitajskem zelo priljubljen, podobno tudi na Japonskem.

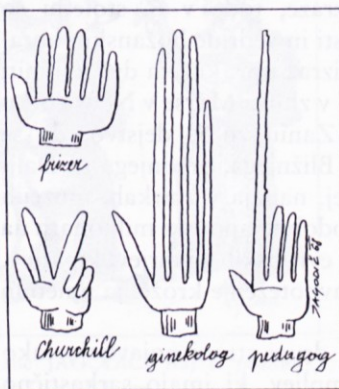
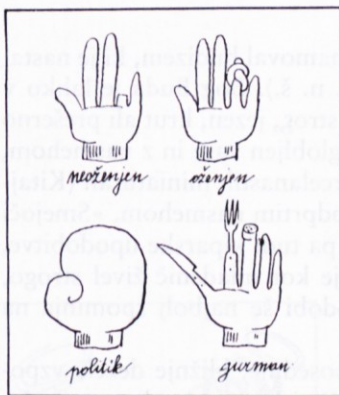
V kontekstu angažiranega razmišljanja, svobode gibanja, svobodnega prelivanja mišljenja, duhovne kulture je smiselno omeniti »kitajski zid«, ki so ga gradili skoraj dve tisočletji, in ga primerjati s pravkar porušnim »berlinskim zidom« oz. z železno zaveso, še včerajšnjega staliniističnega tabora, ki naj bi simbolizirala »visoko kulturno civilizacijo« Evrope v 20. stoletju. Žal je podobnih zidov po svetu še veliko, so plod omejenega razuma, duha in nesmiselno nadaljevanje pradavninskega rivalstva med različnimi plemeni.

Zmaj – varuh bronastih melodij

Zvon spremlja človeka od rojstva do smrti, ga opozarja na boga, čas, vesele in žalostne trenutke. Posebno živahnost, igrivost predstavlja potrkanje po cerkvenih zvonikih.

Slovenija se ponaša z veličastnimi starimi cerkvenimi zvonovi, lepih oblik, bogatimi reliefnimi okrasi in specifičnimi zveni. Mnogi so v preteklosti utrpeli žalostno usodo. Tujci, okupatorji so se pogosto povzpeli v cerkvene zvonike, zvonove izropali, jih pretalili v topove in slavnostno zvonjenje, igrivo potrkanje spremenili v smrtonosno grmenje.

Tudi zvonovi Daljnega vzhoda imajo razne pomene. Specifični so korejski iz 7. in 8. stoletja, monumentalnih oblik, prefinjenih okrasov in zagonetnih zvenov. Ti so na vrhu okrašeni z zmajevo figuro popadljivega, obrambnega izraza kot mističnim varuhom bronastih melodij. Vendar to simbolično varovanje ni dosti zaleglo, kajti tuji osvajalci so te pogostokrat roparsko odpeljali v svoje dežele. Ker smo že v korejski sredini, je smiselno omeniti njihove raznovrstne maske z ekspresivno vsebino, estetsko močjo, veselega, resnega in strašilnega izraza. Tiste najplemenitejše, asketskega izraza v beli in v črni barvi spominjajo na slovite benečanske maske. Funkcija maske je po celem svetu podobna. Sloni na prevari, kajti žalosten obraz spremeni v veselo podobo ali veselega maskiranca v žalostno figuro, lahko pa seveda človeka spremeni tudi v živalsko ali v fantastično bitje.

Stane JAGODIČ: Lastniki rokavic, 1968, tuš, 30 x 19,7 cm

Humor korejske Minhwe in slovenskih panjskih končnic

Kot mnoge dežele po svetu ima tudi Koreja močno tradicijo ljudskega slikarstva, ki se naziva Minhwa, in ima svoje izvore v poznem obdobju dinastije Ji. Ljudske podobe Minhwa so slikali potujoči umetniki brez ustrezne likovne izobrazbe, vendar z velikim talentom in ljudsko pristno emocijo. Minhwa je polna tipičnega vzhodnjaškega simbolizma, ki temelji na shamanizmu, korejski religiji pred budizmom in konfucianizmom. Z motiviko te ljudske umetnosti so si ljudje zelo radi krasili svoje bivalne prostore in jih uporabljali za različne okrase uporabnih predmetov. Predstavljena je s čisto linijo, elegantno barvitostjo in prijazno motiviko rastlinskega, živalskega in mitološkega sveta. V njej se pojavlja sarkastično smejoči se tigr, igrivo ribje življenje, petelin, ptice, ornamentno fino okrašen in zapleten zmaj in ljubezensko-erotični prizori, polni simbolno smešnih, žgečkljivih prizorov. V humorno-karikaturnem smislu zelo pritegne motiv »Dolgo živeči stari mož«, ki z močno povečano glavo jezdi jelena v spremljavi muzikanta s piščaljo, narisani in stilizirani z veliko mero elegance. Naprednim likovnim rezultatom Minhwe iz obdobja pred 300-timi leti se je baje čudil sam Picasso.

Stane Jagodič
HUMOR IN SATIRA
OD ALTAMIRE DO
DADAIZMA

Tudi v Sloveniji se poleg »šolane umetnosti« pojavlja ljudsko slikarstvo. Za 18. in 19. stoletje so značilne poslikave panjskih končnic, čelnih deščic čebeljega panja. Poslikali so jih ljudski slikarji, vaški samouki. Motivi panjskih končnic so polni žanrskih in religioznih zgodb, narejenimi po ljudskem izročilu ali z žgečkljivimi prigodami takratnega življenja. So zelo igrivi, humorni, satirični: npr. kako hudič brusi babji jezik, kako se dve ženski spopadata s pečnimi vilami, kuhalnico jahajoč na poskočnih govedih, kako se dva kmeta pulita za kravo: prvi jo vleče za rogove, drugi za rep, a tretji jo mirno molze. Zelo prisrčno humorno je upodobljen pogreb lovca, katerega nesejo zadovoljni zajci, vloga duhovna opravlja medved, a za njim žalostno stopica pokojnikov pes in veselo razpoložena divjad. Podobno slikarstvo se pojavlja tudi na raznih hišnih predmetih in pri slikah na steklu.

Tudi Slovenija je nenavadno bogata s pestrimi historičnimi maskami, pustnimi šemami, med katerimi najbolj izstopa Kurent z Dravskega polja, ki združuje človeško in živalsko podobo. Ob slovesu zime divje pleše in zvoni s številnimi zvonci ob pasu ter se veseli prihajajoče pomladi. Kurent je izredno monumentalna, fantastična figura, ki v svoji skrivnostni pojavnosti pričara davninsko slovansko ljudsko praznovanje.

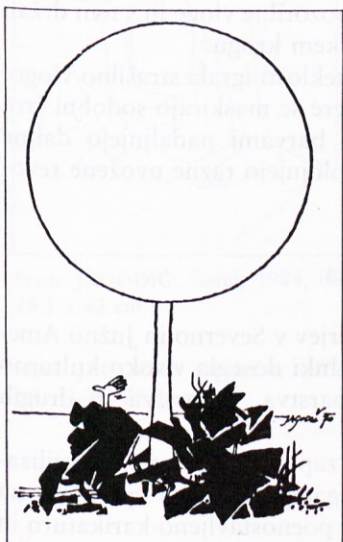
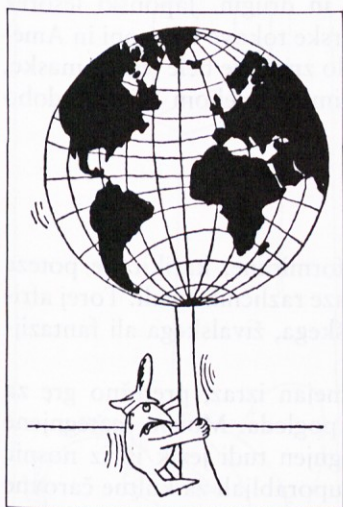
Med zadnjima dvema svetovnjima vojnama nastane na Hrvaškem mednarodno znana »Hlebinska šola« naivne umetnosti, katere pobudnik je bil akademski slikar Krsto Hegedušič, sicer vodilni predstavnik socialno kritičnega slikarstva, katerega gibanje je predstavljala skupina Zemlja, ki je bila leta 1935 prepovedana. Hrvaški samouki, slikarji so pod mentorstvom Hegedušiča uveljavili pristno naivno ljudsko slikarstvo, polno igrive, vesele ali tragične kmečke motivike, pretežno slikane na steklo.

Nasmeh izpod Fudžijame

Japonska historična likovna umetnost je v primerjavi s kitajsko v smislu čustvenega izraza strožja, z manj miline in redkejših nasmehov. Izrazito mrkih in zlovesčih grimas so stražarji templjev Bude in Bodhisattve, ki se pojavljajo v različnih oblikah, pogosto delujejo mrko in če je potrebno, tudi misteriozno kruto. Takega izraza je budistično božanstvo Murio Rikiku (slika na svili, 9.–10. stol.) s trookim besnim obrazom, vihtečim bodalom in zubljestimi plameni v ozadju. V nekakšni pesimistični viziji, poudarjeno grotesknega izraza, so predstavljene Podobe iz pekla (risba na papirju, 13. stol.), na kateri pošastni demoni suvajo pogubljene v ognjeno žrelo z vrtnčastimi divjimi ognjenimi zublji. Brez preroškega podtona in religiozno simboličnega razmišljanja se ob tem grozljivem motivu spomnimo na atomsko kataklizmo, ki je leta 1945 prizadela Hirošimo in Nagasaki.

Ker se je budistična mitologija močno mešala s šintoizmom, prvotno japonsko religijo, obstajajo celo mešana svetišča budistično-šintoističnih božanstev. Iz šintoistične mitologije si je budizem izposodil boga Hoteijo (bog dobre usode), ki pa je izrazito vedro in celo nagajivo razposajen. V obliki porcelanastega kipca večkrat nastopi dobrodušen, nasmejan budističen bog bogastva, Daikoku. Simbolno in tudi izrazno so zelo posrečene tri opice iz najslavnejšega tempeljskega mesta Nikka, ki s kretnjami rok izražajo: »Nič slišati, nič reči, nič videti« (17. stol.).

Posvetni motivi japonskega slikarstva, risbe, vsebujejo dinamično življenje na dvoru, podeželju in zgodbne menihov, kar je polno dinamike in

Stane JAGODIČ: Zakaj, tuš, 41,7 x 29,4 cm

KULTURA
Rast 3/1992

zemeljske igrivosti. Posebej izstopajo Zvitki z zgodovino dobe Heiji (obdobje Kamakura) z izredno elegantno risbo, koloritom in dinamično kompozicijo. S podobno pripovedno, humorno in včasih tudi angažirano vsebino se v tem času ukvarja več avtorjev, katerih tradicijo uspešno nadaljujejo slikarji naslednjih generacij (Kao Shunen, Tensho Shubun, Kano Hideyori, Kano Eitoku, Hishikawa Moronobu in drugi).

Konec 17. in 18. stoletja je na Japonskem razcvet lesoreza, ki ima precej humorno-satiričnih primesi.

Največ humornih prvin vsebujejo lesorezi umetnikov: Katsushika Hokusai, Ando Hiroshige, I. Kumiyoshi in drugih. Japonski lesorez naredi močan vpliv na modernistične slikarske tokove v Evropi in Ameriki. Kot za Korejo so tudi za Japonsko zelo značilne bele lesene maske, ki predstavljajo lepo gospo s skrivnostnim nasmehom ali s podobo srhljive grimase.

Živahen ples z grozljivo masko

Afriške maske nam kažejo skrajno deformirane, karikirane poteze človeškega obraza, ki se transformira v izraze različnih živali. Torej afriške maske in obredni kipi so lahko človeškega, živalskega ali fantazijskega izgleda.

V njih redkeje naletimo na vesel, nasmejan izraz, pretežno gre za pošasti poudarjenih grimas in zlovesčega pogleda. Močno raztegnjene ustnice izražajo srhljivost, večkrat je iztegnjen tudi jezik in iz nosnic štrleči ostri čekani. Te grozljive krinke so uporabljali za kultne čarovne predstave, katere so vodili vrači in se poosebljali z bogovi, demoni, živalmi, predniki in uprizarjali strašilne opozorilne vloge in s tem držali duhovno vodilno vlogo v svojem plemenskem krogu.

Torej, afriška maska je v svoji dolgi preteklosti igrala strašilno vlogo, vendar nič manj grozljivo od mask, v katere se maskirajo sodobni črni vojaki, ki pod čeladami in varovalnimi barvami nadaljujejo daljne sovražne medplemenske boje in slepo izpolnjujejo razne uvožene revolucije.

Srkanje teme in zdravljenje sonca od mrka

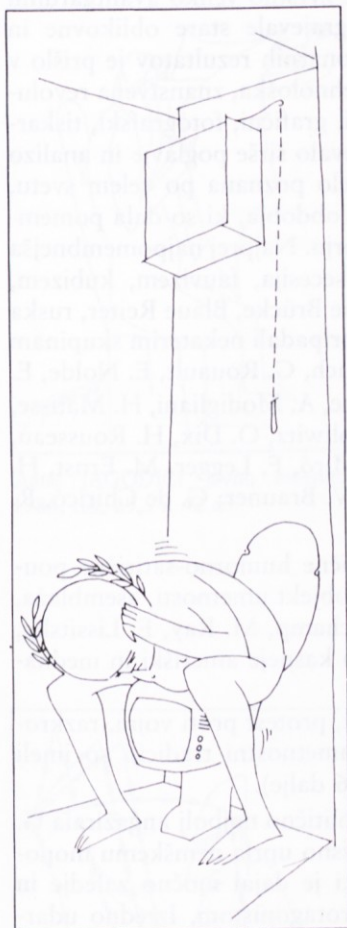
Še pred prihodom evropskih kolonizatorjev v Severno in Južno Ameriko so tam indijanska plemena Mayi in Inki dosegla visoko kulturno civilizacijo na področju arhitekture, kiparstva, slikarstva in drugih področij umetnosti.

Laudov in Fejervaryjev svitek v smislu zapletene geometrične stilizacije, dinamičnega razmeščanja likov, bogatega kolorita spominja na sodobno umetnost, sodobno geometrično poenostavljeno karikaturu in celo na elektronske likovne rešitve. Naslovna stran Laudovega svitka (14. stol.) ima zelo poetično pripoved, v kateri bog Mitctlantecuhtli zdravi sonce mrka in iz njega srka temo.

Humorja in smeha je v tej umetnosti malo, je pa precej domiselnih igrivih kombinacij. Divji nasmeh na primer izraža sedeč skelet, narejen iz žgane gline, ki predstavlja boga podzemlja, smeh zadovoljstva pa izraža Xiuhtecutli, bog ognja. Inkovska likovna kultura ima soroden stil, vendar deluje še bolj monumentalno.

Zelo monolitni pa so tudi ogromni kipi iz lehnjaka na Velikonočnih otokih, ki še niso arheološko raziskani (600 postavitev, višina čez deset

Stane Jagodič
HUMOR IN SATIRA
OD ALTAMIRE DO
DADAIZMA

Stane JAGODIČ: Genij, 1984, tuš,
29,5 x 42 cm

Stane JAGODIČ: Optimist, 1972,
tuš, 41,7 x 29,4 cm

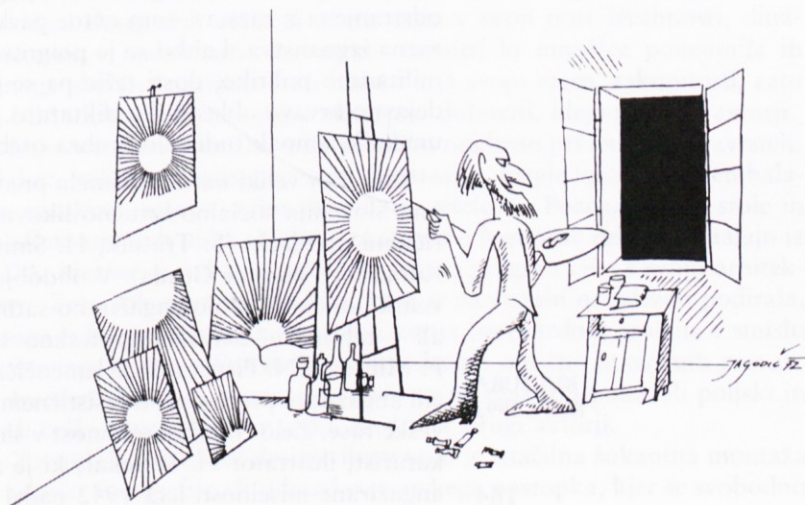
metrov), ki spominjajo na izumrlo civilizacijo. Nenavadne figure po svojem značilnem, zaporednem razmeščanju, svoji specifični monolitnosti in stilizaciji človeškega profila, spominjajo na sodobno kiparstvo in tudi na del sodobne satirične risbe.

Podobno kot Inki in Mayi so tudi Indijanci v Severni Ameriki imeli bogato razvejeno mitologijo, ki pa v likovnem smislu redko kaže smešne humorne motive, kvečjemu močno deformirane-karikirane poteze, ki pridejo najmočnejše do izraza pri upodobitvi Viharne ptice in Dvoglave kače.

Nekdanji miti v konzervni škatli

V sodobni urbanizirani, stehnizirani družbi je divjih in tudi domačih živali vedno manj in so obravnavane le kot koristna, ubogljiva živa bitja, katerih osnovne lastnosti se pripisujejo negativnim karakteristikam človekovega ponašanja, kot so opisane v začetku sestavka. Vendar tudi v sodobni Evropi obstajajo označitve, ko razne živali lahko predstavljajo tudi pozitivno oznako človekovega značaja, ponašanja sposobnosti, izgleda: lev, tiger, orel, sokol, gazela, srna, lastovica, golobica, škranček, labod, čebela, metulj, mravlja... V urbani, mestni, utesnjeni, stehnizirani sredini imajo vraževerno simboliko le še redke živali: črna mačka, sova, pajek, pikapolonica; ker jih je tu malo in ker je mestni človek izgubil prvinski stik s naravo in opustil mite, šege, običaje. Današnji človek je močnejše kot z živaljo in naravo povezan s strojem, tehničnim svetom, ki mu intenzivno narekuje tempo življenja, mu vsiljuje bučen hrup in uničuje vitalne naravne vire. Zaradi natrgane vezi z naravo in ujetništva v betonskih kontejnerjih, se počuti vedno bolj odtujenega in čustveno-duhovno osiromašenega. Njegov neposreden stik z naravo nadomešča TV ekran, in se opaža, da krni tudi njegov prvinski smisel za humor. Če se bodo te negativne tendence nadaljevale, bo vizija sedanjih in prihodnjih generacij glede čustveno-duhovne biti osiromašena. Zadnji čas je, da se zaustavi barbarski odnos do narode, da se brzda pohlepen materializem in preprečijo militantne strasti.

Homo sapiens se mora ponovno povezati z živalmi, rastlinami, zemljo, vodami in nebom ter po vzoru indijanskega boga ozdraviti sonce od »ekološkega« mrka.

KULTURA
Rast 3/1992

Krik ekspresionistov in satirične provokacije dadaistov

20. stoletje je v likovni umetnosti eno najbolj razgibanih obdobjev v idejnem in tehničnem smislu. Humor in satira zavzemata specifično vlogo. Od začetka stoletja pa do danes se je zvrstilo veliko avantgardnih usmeritev, ki so hkrati razbijale in dograjevale stare oblikovne in duhovne vrednote. Do največjih revolucionarnih rezultatov je prišlo v prvih dveh desetletjih tega stoletja, kajti tehnološka, znanstvena revolucija je močno pospešila slikarski, kiparski, grafični, fotografski, tiskarski in filmski razvoj. To obdobje bi zahtevalo širše poglavje in analizo in ker je evropska moderna umetnost zelo poznana po celem svetu, naštejmo le umetnike, skupine, stilistična obdobja, ki so dala pomemben prispevek tudi k likovni satiri – humorju. Najprej najpomembnejša likovna gibanja in značilnejše skupine: secesija, fauvizem, kubizem, dadaizem, surrealizem, ekspresionizem, Die Brücke, Blaue Reiter, ruska avantgarda in posamezni umetniki, ki so pripadali nekaterim skupinam ali so delovali izven njih: J. Ensor, E. Munch, G. Rouault, E. Nolde, E. L. Kirchner, G. Klimt, E. Schiele, C. Soutine, A. Modigliani, H. Matisse, M. Chagal, M. Beckman, G. Grosz; K. Kollwitz, O. Dix, H. Rousseau, K. Hegedušič; P. Klee, Pablo Picasso, J. Miró, F. Legger, M. Ernst, H. Moore, W. Lam, B. Sahn, R. Steinberg, V. Brauner; G. de Chiricó, R. Magritte, S. Dali, F. Bacon itd.

Specifično vlogo in nove konceptualistične humorno-satirične poudarke so prispevali s pomočjo fotografije, objekt umetnosti, asemblaža, filma: E. Muybridge, E. J. Marey, M. Duchamp, M. Ray, E. Lissitsky, L. M. Nagy, J. Heartfield, R. Hausman in kasneje ameriški in mednarodni pop art ter konceptualna umetnost.

Poseben smisel za satiro, absurd, humor, protest proti vojni, razkrojeni morali meščanske družbe, zakneli umetnostni tradiciji so imeli evropski in ameriški dadaisti (od leta 1916 dalje).

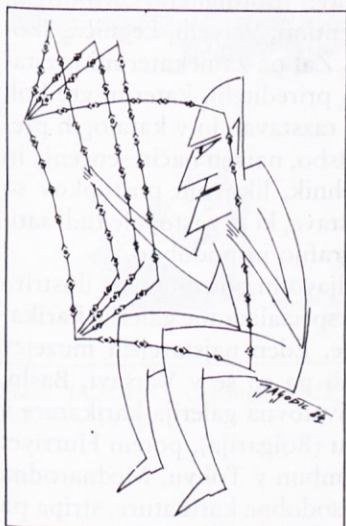
V krogu berlinske dade sta se socialnopolitično najbolj angažirala G. Grosz in J. Heartfield in se brezkompromisno uprla nemškemu monopolističnemu, militarističnemu kapitalu, ki je dajal močno zaledje in polet nacizmu ter njegovim fanatičnim protagonistom. Izredno udarnost, kritični simbolizem, je skozi svoje satirične fotomontaže izražal J. Heartfield, kajti fotografija je delovala zelo prepričljivo in šokantno. Zaradi tega so bila njegova dela pogosto cenzurirana, prepovedana, odstranjena z razstav, sam avtor pa kazensko preganjan in pahnjen v razna izgnanstva. Lahko se je poigravati z mrtvimi diktatorji, preteklo militantno politiko, dosti težje pa se je boriti z živimi »Führerji« in z dejavno krvavo oblastniško diktaturo. Zato Heartfield ni bil samo velik umetnik, ampak tudi zelo hrabra osebnost.

Tako kot veliki narodi je imela pred drugo svetovno vojno tudi majhna Slovenija socialno-kritično likovno umetnost z angažiranimi, satiričnimi poudarki (F. Tratnik, H. Smrekar, N. Pirnat in nekateri člani Kumarjeve skupine Gruda). V obdobju 1941–1945 pa so nekateri slovenski umetniki svojo angažirano-satirično idejnost izrazili v partizanih ali v taborišču. Satirično-groteskno so najbolj prežeta dela avtorjev: F. Miheliča, N. Pirnata, D. Klemenčiča in Z. Mušiča, v katerih so izrazili angažirani protest proti fašističnemu okupatorju in krvoločnosti človeške rase. Zelo tragična osebnost v slovenski likovni umetnosti je karikaturnist, ilustrator H. Smrekar, ki je zaradi svoje svobodne, dosledno angažirane miselnosti leta 1942 padel pod fašističnimi streli.

Stane Jagodič
HUMOR IN SATIRA
OD ALTAMIRE DO
DADAIZMA

Stane JAGODIČ: Javno mnenje, 1984, tuš, 29,5 x 42 cm

Stane JAGODIČ: Omejen, 1984, tuš, 29,5 x 42 cm

V primerjavi z angažirano, ostro satiro preteklosti in njenimi udarnimi podpisi, apeli, opozorili je današnji termin »angažirana umetnost« pogosto devalviran, ker se prepogosto uporablja za bleda, idejno šibka likovna dela, ki nimajo satirične ostrine.

Ameriški dadaizem je potekal v drugih, socialnih, političnih okoliščinah in se predvsem norčeval iz meščanske družbe, zakrnelo salonsko umetnostjo in skozi likovne eksperimente, provokacije, škandale, happeninge pokazal mnogo humorja. Vidno je bilo norčevanje s klasično umetnostjo: ko je M. Duchamp dorisal Moni Lisi brčice, se M. Ray poigraval s klasičnimi kipi in F. Picabia predstavil portret Rembranta, Gezana in Renoira v obliki opice s podpisom *Natures mortes*.

M. Duchamp je baje v New Yorku priredil nenavadno razstavo. V prazno galerijo, klasičen salon, je postavil stoječ obešalnik. Dame in gospodje, povabljeni gostje na otvoritvi, so svoja oblačila in klobuke pridno obešali na pripravljeni objekt in ko so se vprašali po mojstrovih likovnih delih, se je Duchamp nasmehnil in pokazal na preobloženi obešalnik: »Izvolite, to je moja razstava.«

Dosti kasneje je nadrealist S. Dalí tudi priredil nenavadno razstavo: modno občinstvo Pariza se je gnetlo v gala salon, da vidi najnovejše slikarjeve podobe. Slik seveda ni bilo, toda pojavil se je Salvador, se poklonil publikli, se obrnil, potegnil hlače dol, eliti pokazal nago priletno zadnjico in skrivnostno izginil v ozadje.

V tistem trenutku bi si genij lahko mislil tole: »Šalim se, torej sem!« In publika? – »Smejimo se, torej smo!«

Design Humour Satire

Kot historična uporabna predmetnost vsebuje tudi sodoben design mnogo humorno-satiričnih prvin. Skozi multimedialne postopke se poslužuje neverjetno dinamičnih, igrivih, humornih sporočil, kajti sodobnega naročnika, potrošnika je težko pridobiti zgolj z resnimi idejami.

Designerji po celem svetu prav tekmujejo v duhovitosti situacijskega realnega, nadrealnega in simbolnega humorja. Celo skozi čisti geometrizem, konstruktivizem je možno igrivo, šaljivo sporočilo, da ne opisujemo vseh mogočih kombinacij (akrobacij) črkovnega materiala. Likovno igrivost, humornost poudarja animacija, zvok (animirani film, video, TV reklama). Pri TV reklamah in video glasbenih posnetkih nekateri designerji, režiserji pretiravajo v svoji nori živahnosti, dinamičnosti v neduhoviti »humorni« maniri, ki množice poneumlja in mnoge gledalce nervira. Tudi humor ima svojo mero, zakonitosti, zato bi bilo idealno, da se z njim ukvarjajo duhoviti, idejno bogati avtorji.

Humoristično-satirične vsebine lahko najdemo pri naslednjih zvrsteh: plakat, koledar, knjižna oprema, ilustracija, razglednica, strip, embalaža, maskota, igrača, nakit, hranilnik, telefon... Poznamo celo stole in telefone smešnih oblik. Najbolj ekstremno humorne rešitve prihajajo iz ZDA, kjer so se nekateri arhitekti šaljivo poigrali celo s svojo arhitekturo. Zelo šokantna je bila hiša, ki se je na vogalu navidezno podirala, druga je bila postavljena na streho, tretja (sicer trdno) grajena v smislu poševnega stolpa v Pisi in še mnogo drugih optično humornih prevar.

Izreden smisel za humor in satiro so na plakatih pokazali poljski in tudi češki, ameriški, francoski, finski ter drugi avtorji.

Za sodoben grafični design, ilustracijo je značilna šokantna montaža v tehniki fotografije ali slikarsko risarskega postopka, kjer se svobodno

združujejo preteklost, sedanost in vizija, npr.: ko se sodobni elementi montirajo v zgodovinska »posvečena« umetniška dela. Današnji umetniki pogosto »manipulirajo« z naslednjimi umetninami: Leonardijeva Mona Lisa, Michelangelov David, Dürerjev Zajec, Botticellijeva Venera, Picassov kubizem, Mondrianov konstruktivizem; velikokrat se koristijo egipčanska piramida, grški tempelj, islamski minaret, budistična pagoda, newyorški Kip svobode, Eifflov stolp, Pentagon, Kremelj, Hagia Sophia, Tadž Mahal, Corcovedom itd.

Zanimive so tudi humorne igre z znamenitimi osebnostmi preteklosti in sedanosti: Shakespeare, Beethoven, Freud, da Vinci, Picasso, Chaplin, Gandhi, Marx, Gorbačov, Busch, M. Monroe, G. Garbo itd. Pri šokantni montaži čas in prostor ne poznata nobenih zakonitosti in fantazijski breztežni prostor nas opozarja, da sodoben umetnik neizmerno hrepeni po svobodi in neskončnosti.

Likovna satira, »karikatura« v zadnjih dveh desetletjih

Kot je že opisano, je bila likovna satira v zgodovini v različnih duhovnih prostorih različno zastopana, izražena in ovrednotena. Karikatura kot posebna zvrst je zaradi močne razširjenosti publicitete, tiska doživela v zadnjih dvajsetih letih velik razmah. Še ni dolgo od tega, ko so jo galerije, likovna kritika odrivale na stranski tir, vendar je še tudi danes slabo analizirana in ovrednotena v primerjavi z remek deli že naštetih umetnikov – modernistov, katera imajo mnoge sorodnosti s humorjem, satiro – angažiranostjo. Vendar v zadnjih dvajsetih letih je prišlo do vidnih premikov, ki dajejo tudi tej zvrsti primernejši poudarek. Vzrok temu je določen razmah satirično-humorističnih časopisov, revij, satirično-humorističnih mednarodnih razstav: Bordighera, Montreal, Gabrovo, Istanbul, Tokio, Marostica, Tolentino, Vercelli, Legnica, Skopje, London, Knokke Heist, Duisburg itd. Žal pa za nekaterimi razstavami stojijo strokovno slabo usposobljeni prireditelji, katerim gre bolj za kvantiteto kot za kvaliteto. Tako se na razstavah in v katalogih prepogosto srečujemo z deli, ki kažejo slabo risbo, naiven način senčenja in idejni manirizem. Tudi glede pestrosti tehnik, likovnih postopkov so nekateri prireditelji togi, zato so redke razstave, ki bi zastopale tudi satirične objekte, montaže, assemblaže, fotografijo in podobno.

Da dobiva sodobna karikatura svojo veljavo in potrditev, pa ilustrira dejstvo, da se v zadnjem obdobju odpirajo specializirane galerije karikature in ustanavljajo prvi muzeji in zbirke. Eden najstarejših muzejev karikature v Evropi je v Tolentinu, mlajši pa so še v Varšavi, Baslu, Istanbulu..., pomembno zbirko ima tudi Svetovna galerija karikature v Skopju, Dom humorja in satire v Gabrovu (Bolgarija), potem Hurriyet Foundation v Istanbulu, The Yomiuri Shimbuu v Tokyu, Mednarodna zbirka Junij v Ljubljani itd. Na izhodiščih sodobne karikature, stripa pa nastaja tudi sodoben animirani film, s katerim se ukvarjajo mnogi karikaturologi. Pionir risanega filma W. Disney je na tem področju povzročil resnično revolucijo v pozitivnem in negativnem smislu. Disnijevska manira (formalna in izrazna) se je po svetu eksplozivno razširila in s seboj prinesla veliko neestetskih, kičastih elementov, kar ni vplivalo samo na animirani film, ampak tudi na druge vizualne medije. Disnijevski humor je pogosto noro dinamičen, banalen, poudarjeno agresiven. Te deformacije v animiranem filmu je popravila evropska šola risanega filma, npr. čehoslovaška, angleška, italijanska in jugoslovanska, tako imenovana zagrebška šola.

Pomembnejši viri:

- Epochen der Kunst, I–XII, Gütersloh, 1963
Unesco Art Book, I–XXII, New York, 1962–1970
Hugo Münsterberg: Daljni vzhod, Ljubljana, 1968
Hugo Münsterberg: Indijski prostor, Ljubljana, 1971
Hans H. Hofstätter: Pozni srednji vek, Ljubljana, 1968
Carel J. Du Ry: Islamski svet, Ljubljana, 1971
Alberto Giuganino, Adolfo Tamburlo: Narodni muzej Tokio, Ljubljana, 1973
Zgodovina v slikah IX, Ljubljana, 1977
Richard Cavendish, Trevor O. Ling: Mitologija, Ljubljana, 1988
Salomon Reinach: Apolon, Ljubljana, 1957
Design Journal, Seul, 1988, 1989, 1990

Stane JAGODIČ: Graditelj, 1972,
tuš, 30 x 30 cm

KULTURA
Rast 3/1992

V razmišljanju o satirično-humorističnih dimenzijah sodobnega sveta pa je potrebno omeniti domiselno duhovito vsebino poljskega plakata, potem konkretno vizualno poezijo, Mail Art in sodobne grafite. Sodobno karikaturo je sprožilo več dejavnikov: predvsem občečloveška kriza, ki je povezana z odtujenostjo, birokracijo, militarizacijo in ekološko problematiko. Omenimo le nekaj karikaturistov, ki so dali in dajejo močan vpliv modernim karikaturnim tokovom, ki se naslanjajo na različne stilne usmeritve modernizma in tudi starejše historične izvore. Začnimo z že omenjenim Steinbergom in naslednjimi: Flora, Šalamoun, Born; Searle, Tim, Rauch; Mordillo, Bosc, Vukotić, Larry, Sine; Gloor, Janssens, Steadman, Ungerer, Coe; Záborský, Topor, Holland itd.

Smo pred pragom leta 2000, prijazno potrkaemo na vrata tretjega tisočletja in s humorjem vstopimo v obdobje novih civilizacij.

Janko Jarc STAVBENIK NOVOMEŠKEGA NARODNEGA DOMA

Novomeška Narodna čitalnica je bila kot šestnajsta na Slovenskem ustanovljena 23. oktobra 1865 v gostilni Pri Brunarju na Bregu. Prva leta svojega delovanja je imela najete društvene prostore v hotelu Pri kroni na Glavnem trgu št. 74 (danes 18). Lastnik teh prostorov je bil Martin Hočevar, znani bogataš in nemškutar iz Krškega, hotel pa je vodil njegov brat Anton, ki je bil sicer izučen za usnarja. Ker je Martin Hočevar kot nemškutarski kandidat na deželnozborskih volitvah decembra 1871 propadel, je od brata Antona zahteval, da z novim letom 1872 vrže čitalnico na cesto. K temu sta ga po poročilu dopisnika Novic hujskala še »dva dohtarja«. Verjetno sta to bila novomeški odvetnik dr. Škedl in novomeški notar dr. Formacher.

Čitalnico je takrat sprejela pod streho gostilničarka Josipina Skaberne, roj. Morocuti, po rodu iz Trebnjega. V njeni gostilni Pri zlatem levu pred Gorenjimi ali Ljubljanskimi mestnimi vrati je gostilničarkina hči Marija čitalničarje ob njihovi prvi prireditvi navdušeno pozdravila. (Marija Skaberne, por. Rozina, je babica skladatelja Marjana Kozine in profesorice in prevajalke Marije, por. Kovač, ter prababica pisateljice Tite Kovač-Artemis.) Še tako prijazen sprejem pa ni mogel pomeniti trajnejše ugodne rešitve za uspešno delovanje čitalnice. Zato so v Novem mestu začeli razmišljati o zidanju lastnega poslopja, ki naj bi bil skupen dom narodnoizobraževalnih društev in ustanov.

V Ljubljani so načrtovali voditelji narodnega gibanja že leta 1869, da si za potrebe narodnih društev zgrade lasten dom, imenovali pa naj bi ga kar Slovenski dom. Ta dom, zdaj imenovan Narodni dom, pa je bil dograjen in slavnostno odprt šele trideset let kasneje – leta 1896. V Novem mestu so bili z izgradnjo lastnega Narodnega doma bolj hitri. Temu pa je pripomogla predvsem izredna narodnoprebujna dejavnost okrajnega zdravnika dr. Žige Bučarja. Ko je leta 1879 umrl, mu je prijatelj dr. Josip Vošnjak v spomin zapisal:

»Ob njegovem prihodu v Novo mesto se je tam in po Dolenjskem začela razcvetati narodna zavest, in če tam danes vidimo vedno bolj utrjeno narodnost, zasluga je to dr. Bučarja. Glavni svoj trud je po ustanovljenji narodne čitalnice na to obračal, da se dobé zanj primerni prostori, da se zida prvi slovenski **narodni dom**.«

Za zgraditev takega doma je bilo seveda treba pridobiti ustrezne načrte in mojstra, ki bi jih izdelal. Za oboje je očitno zopet poskrbel dr. Žiga Bučar. Kdo in od kod je bil torej arhitekt novomeškega Narodnega doma? Na to vprašanje daje odgovor dvojé pričevanj:

1) Dne 25. maja 1873 je novomeški dopisnik Slovenskega naroda poročal, da so pričeli z gradnjo Narodnega doma, načrte zanj pa da je napravil stavbenik **A. Krappner**.

2) Na risbi pročelja Narodnega doma, ki jo je očuval tiskar in založnik Janez Krajec in jo hrani Študijska knjižnica v Novem mestu, je v levem gorenjem kotu s črnilom zapisano: **Dr. Fohn Primarius Spital**.

Dr. Josip Fon je bil od leta 1871 do svoje smrti, 1899. leta, primarij in kirurg v bolnišnici usmiljenih bratov v Zagrebu. Bil je slovenskega rodu, rojen leta 1846 v Studenicah na Štajerskem. Medicino je študiral v Gradcu, po promociji je bil nekaj časa asistent na kliniki, potem pa je

Dr. Žiga BUČAR, pobudnik gradnje Narodnega doma (fotografija iz Vošnjakovih Spominov)

Janko Jarc
STAVBENIK NOVOMEŠKEGA
NARODNEGA DOMA

prišel v Zagreb. Na Hrvaškem je bil prvi kirurg, ki je zasledoval in praktično uporabljal pridobitve moderne kirurgije. Bil je tudi vnet planinec in narodnjak. Na njegovo pobudo je bil v Zagrebu leta 1874 ustanovljen Hrvatski Sokol, bil pa je tudi vnet zagovornik slovensko-hrvaške vzajemnosti. (SBL I. str. 184) Dr. Žiga Bučar je brez dvoma vedel zanj, morda je bil z njim tudi v prijateljskih stikih. Vsekakor se je tedaj obrnil nanj za pomoč pri iskanju načrtovalca in načrtov za Narodni dom. Dr. Fon mu je posredoval načrte, ki jih je izdelal arhitekt Alfred Kappner iz Zagreba. Od teh načrtov pa je do danes ohranjena le omenjena risba pročelja.

Izvirni načrt glavne fasade Narodnega doma v Novem mestu (52 x 38,2 cm) hrani Študijska knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu. List ni signiran niti datiran. V osnovni kompoziciji je izvedena fasada sorodna izvirnemu načrtu, dopolnjena pa je okrasitev srednjih, poudarjenih osi. (Foto: Jovo Grobovšek) Zapis v levem gornjem kotu načrta fasade: dr. Fohn Primarius Spital.

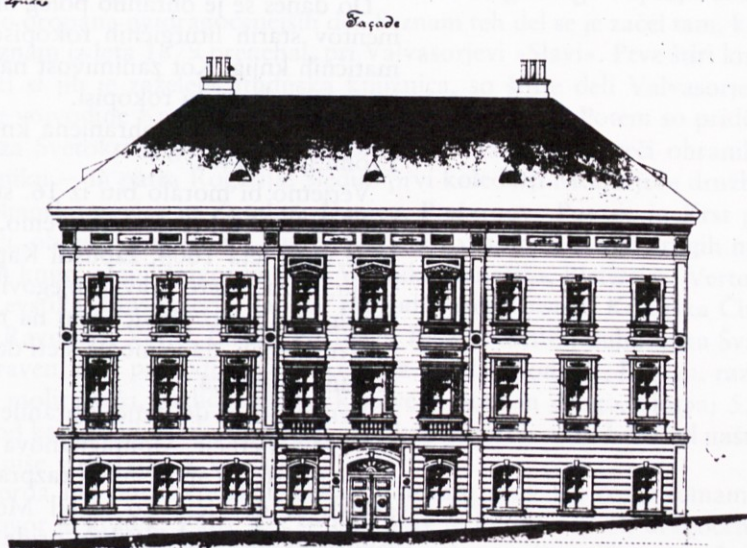
Narodni dom ob Sokolski ulici v historičnem mestnem jedru. Levo: Jakčev dom, galerija del Božidarja Jakca. (Foto: Jovo Grobovšek)

Narodni dom (foto: Jovo Grobovšek)

KULTURA
Rast 3/1992

*Dr. Fohn Primarius
Spital*

Ko so si novomeški čitalničarji risbo ogledali, so se navdušili za tako zgradbo, pridobili so še ustrezne gradbene načrte in se lotili dela. Dopisnik Slovenskega naroda, ki je poročal o začetku gradnje, je upravičeno zapisal, da bo nova stavba Novemu mestu v okras.

O stavbeniku, ki je izdelal načrte, vemo do sedaj le to, kar je po posredovanju Študijske knjižnice Mirana Jarca v Novem mestu sporočil g. Boris Premrl, urednik Tehnične enciklopedije Jugoslovanskega leksikografskega zavoda Miroslav Krleža v Zagrebu: »Gradbeni inženir Alfred Kappner je v drugi polovici 19. stoletja sodeloval pri obnovi nekaterih zgodovinsko pomembnih stavb v zagrebškem Gorenjem in Dolenjem mestu, npr. sabornice.« Omenjen je tudi v Poročilu društva inženirjev in arhitektov za leto 1879, str. 15. Alfreda Kappnerja večkrat omenja v svojih spisih tudi hrvaški kulturni in umetnostni zgodovinar dr. Izidor Kršnjavi. Podrobnejši podatki o njegovem življenju, študijah in delu niso znani. O njegovem delu priča pri nas le novomeški Narodni dom in ohranjena risba njegovega pročelja. Pri dovršitvi zgradbe so opustili le nekatere okrasne pridatke, med prvim in drugim nadstropjem pročelja pa so ponosno vstavili napis **NARODNI DOM**. Bil je prvi tega imena, ki je zrastel na slovenskih tleh.

France Baraga **PREDSTAVITEV KAPITELJSKE KNJIŽNICE**

Že k sami ustanovitvi novomeškega kapitlja pred 500 leti je gotovo spadala majhna knjižnica. V njej so bili rokopisi liturgičnih knjig, potem sveto pismo, kako delo cerkvenih očetov in o življenju svetnikov. Te knjige so prinesli s seboj dolenski duhovniki, ki so se pridružili kapitlju ob ustanovitvi. Morda je bila med njimi tudi kaka inkunabula, se pravi knjiga, tiskana pred letom 1500, vsaj tista, katere list se je našel vezan v platnicah urbarja iz leta 1525, to je življenje svetnikov ali *Legenda aurea* Jakoba de Voragine, tiskana v Augsburgu leta 1480.

Do danes se je ohranilo poleg omenjene inkunabule le še nekaj fragmentov starih liturgičnih rokopisov, ki so služili za prevleke platnic matičnih knjig. Kot zanimivost naj omenim, da so med njimi tudi trije zelo stari glagolski rokopisi.

Danes najstarejša ohranjena knjiga so Ciceronova pisma, tiskana v Lyonu leta 1540.

Verjetno bi moralo biti iz 16. stoletja v Kapitlju veliko več knjig. Iz kapitljskega arhiva namreč vemo, da je novomeški prošt Montagnana, ki je umrl leta 1604, zapustil Kapitlju svojo knjižnico, ki jo je imel v Celju, in za katero pravijo njegovi dediči v sporočilu nadvojvodi Ferdinandu, da se po pravici ceni na tisoč goldinarjev. Po tem podatku bi lahko sklepali, da je mogla šteti do tisoč knjig, in bila za tiste čase prav izredna knjižnica.

Vendar so se do danes ohranile iz 16. stoletja samo tri knjige. Kako to? Najverjetneje Montagnanova celjska knjižnica nikoli ni prišla v Novo mesto. Zapuščinsko razpravo lahko zasledujemo po listinah v arhivu še dve leti, ko je bil Montagnanov naslednik, prošt Marko Kunej, poklican, da osebno pride v Celje. Kako se je pravda za dediščino končala in kako so si dediči premoženje razdelili, ne vemo. Neko pismo iz leta 1605 v zvezi s knjižnico omenja, da jo lahko poslanci vzamejo s seboj (*Die Bibliothec aber stehet den Herren Abgeordneten bevor an sich zu nehmen*). A morda gre tu za poslanca deželnih stanov in ne Kapitlja.

Knjižnica, kot jo poznamo danes, je bila urejena in popisana pred dobrimi sto leti, točneje leta 1879. Način ureditve daje slutiti, da je pri tem sodeloval frančiškanski pater Florentin Hrovat, pomemben novomeški kulturni delavec in ravnatelj novomeške deške ljudske šole. Takrat je štela knjižnica 1.862 del s 3.765 knjigami.

Knjižnica je predvsem pastoralno pridigarstvo usmerjena. V njej skoraj ni manjkalo pridigarске zbirke ali veroučnega pripomočka, ki se je takrat uporabljal ali so ga natisnili. Prav tako niso manjkali splošni priročniki, kot npr. enciklopedije, atlasi, juridični priročniki, šolske knjige in seveda teološke razprave domačih, slovenskih teologov. Bilo je tudi veliko dvojnikov. Tako je imela knjižnica leksikon, ki je izšel na Dunaju v letih 1825–35 v 18 knjigah, kar v treh izvodih. Štela je veliko liturgičnih knjig, predvsem brevirjev, ki so jih Kapitlju zapustili duhovniki, ki so tu umrli. Ne manjkata tudi obe prvi ljubljanski izdaji Rimskega rituala, ki sta dokaj redki. Manj je zgodovinskih knjig, od zdravniških so skoraj vse posvečene homeopatiji (ta spada že v 19. stoletje, od teoloških razprav je zanimiva razprava o pravu nekdanjega cistercijanskega meniha Roberta Kuralta; Rimski katekizem, ki je izšel v Ljubljani

kar v dveh izdajah; razne zgodnje izdaje slovenskih pridig, med njimi predvsem knjiga Basarjevih pridig iz leta 1734 in še marsikaj.

Knjižnica je dobro služila kapiteljskim duhovnikom, ki so iz nje črpali za svoje pridige. Kar 22 škatel starih rokopisnih pridig in veroučnih predavanj je ohranjenih v kapiteljskem arhivu. Če bi jih vezali v knjige, bi nastala že samo iz njih majhna knjižnica do sto knjig.

Ob koncu prejšnjega stoletja (1898) je dala Knjižnica Kolegiatnega kapitlja večji del svojih dvojnikov obnovljenemu cistercijanskemu samostanu v Stični za temelj njihove knjižnice, ki jim jo je opremil nekdanji novomeški vikar Josip Benkovič. O tem priča dokument, shranjen v kapiteljskem arhivu.

Žalostno poglavje v zgodovini knjižnice pomeni čas podružbljanja narodnega bogastva, ko je bila Knjižnica Kolegiatnega kapitlja dobesedno oropana najdragocenejših del. Seznam teh del se je začel tam, kjer je seznam iz leta 1879 prenehal, pri Valvasorjevi »Slavi«. Prve štiri knjige, ki si jih je zaželela Študijska knjižnica, so štirje deli Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske s pripombo, če so originali. Potem so pridige Janeza Svetokriškega, pa Jerneja Basarja – ta se je k sreči ohranil v dvojniku – in patra Rogerija. Sledijo prvi koledarji Mohorjeve družbe, Ljubljanske novice in Zgodnja Danica, Prešernove Poezije in Krst pri Savici, oboje v prvi izdaji, Ciglerjeva Sreča v nesreči in več drugih njegovih knjig, razni dragoceni tiski Vodnika, Janežiča, Bleiweisa, Vertovca, Levstika, Einspielerja, Japljev prevod svetega pisma, Kranjska Čbelica, Ravnikar, Veriti, Blažič, Hicinger, Blaž Potočnik, duhovnika Švab in Traven, prvi prevodi povesti Krištofa Šmida, Slomšek, Baraga, razni stari molitveniki, različne izdaje križevega pota in drugo. Skupaj 559 del, od katerih jih je ob prevzemu manjkalo samo šest (nobena od naštetih), piše v dodatku k seznamu.

Morda me boste vprašali, zakaj naštevam prav to, česar nimamo. Odgovor je kratek. Zato, ker so bile prav te knjige najbolj dragocene.

V zameno za knjige je Kapitelj dobil nekatere liturgične posode in mašne plašče, ki so bili zaplenjeni usmiljenim bratom. Na koncu seznama o prejemu knjig, ki ga je podpisal takratni ravnatelj Študijske knjižnice, piše, da so knjige »podarjene«, saj zamenjava ni imela nobene sorazmerja. V naglici, da se ne bi morda ta neverjetni posel izjalovilo, so pozabili na datum, niti leto ni navedeno. Iz drugih virov vemo, da je bilo to konec novembra 1950.

V dopisu škofijskega ordinariata, ki je bil o tem obveščen, piše, da brez njegove privolitve Kapitelj knjig ne sme oddati. Te privolitve v kapiteljskem arhivu ni, pač zato, ker nikoli ni bila izdana.

Kljub temu je knjižnica še vedno dragocen spomenik časa, v katerem je nastala, to je 18. in 19. stoletja. Še vedno je ostala na primer cela zbirka Drobtinic, katerih prva dva letnika je izdal škof Slomšek, veliko je redkih prvih knjig Slovenske matice in Mohorjeve družbe, v dvojniku so se ohranili tudi marsikateri stari slovenski molitveniki in druge knjige, ki zdaj izpolnjujejo nastalo vrzel.

Knjige, ki jih hrani knjižnica, znajo raziskovalcu marsikaj povedati, tudi tiste, katerih vsebina sama po sebi za nas ni zanimiva. V knjigah je veliko podpisov duhovnikov iz prejšnjih stoletij s pripisi imen najrazličnejših župnij, v katerih so službovali. Te knjige so prišle v Novo mesto na razne načine. Na eni od njih, ki je leta 1728 še pripadala kapucinskemu samostanu v Brežicah, na primer piše: Te knjige ni treba več vrniti samostanu, ker sem jo dobil v last za darovano miloščino. Marsikatera mesta v knjigah so bila zaznamovane s kazalkami, na primer s

spovednimi lističi najrazličnejših župnij. Tako se je na primer ohranil spovedni listek jezuitske cerkve v Ljubljani iz leta 1717.

Naj omenim še rokopisne knjige. Predvsem tri škatle glasbenih rokopisov iz 18. in 19. stoletja so dragocene. Trenutno jih popisujejo na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani. Drugi rokopisi, med njimi je tudi precej pesmi, so iz prejšnjega stoletja. Nisem še vseh popisal, a jih bo kar blizu dvajset. Med njimi sta dve znani Prešernovi pesmi, ena je razstavljena in ima doslej neznano verzijo Prešernove Pesmi od Šmarne gore. Med pesmimi so zanimive tiste, ki jih je napisal Prešernov prijatelj, novomeški prošt Jernej Arko. V Arkovi zbirki pesmi je tudi stara slovenska pesem o ukinitvi stiškega samostana, ki jo je napisal očividec. Med rokopisi sta dva križeva pota, več pridig in zapiskov iz teologije. En rokopis vsebuje medicinski priročnik v latinščini, ki je leta 1843 dobil na Dunaju dovoljenje za natis, ime avtorja je izrezano. Videti je le, da je bila knjiga napisana v Ljubljani, in iz uvoda je razbrati, da je avtor začel z zdravniško prakso leta 1810.

Knjižnica seveda še ni povsem urejena. Šteje okrog 5.600 knjig, a le dobra polovica jih je popisana in katalogizirana, saj je stari katalog še vedno uporaben. Treba ga bo le na novo prepisati, ker je danes že redkost, da zna kdo brati gotico. V knjižnico bo treba vložiti še veliko truda, upam pa, da bo ves trud poplačala plodna uporaba njenih knjig.

Seznam razstavljenih predmetov

1. Dva ekslibrisa v Knjižnici Kolegiatnega kapitlja Novo mesto.
2. Katalog knjig Knjižnice Kolegiatnega kapitlja iz leta 1879. Knjižnico je uredil frančiščanski pater Florentin Hrovat.
3. Knjižica o življenju in čudežih sv. Kozma in Damijana, Ljubljana 1712. Knjižica je unikat (edini doslej znani primerek te knjige).
4. Knjiga, tiskana v Gorici 1776 pri Valeriju de Valeri, posvečena novomeškemu proštu Martinu Jožefu Jabacinu.
5. List iz seznama knjig, ki jih je Knjižnica Kolegiatnega kapitlja leta 1950 »darovala« Študijski knjižnici v Novem mestu. Brez datuma!
6. List iz srednjeveškega misala v glagolici. Restavriran iz platnic ene od starih matičnih knjig.
7. Listina iz leta 1384 IV/20. Janez, Peukin sin zagotovi ženi Gertrudi desetino. Najstarejša listina v kapitljskem arhivu v Novem mestu.
8. Listina, s katero novomeški prošt Polidor Montagnana voli svojo knjižnico v Celju novomeškemu kapitlju. 1604 V/5 Novo mesto. Fotokopija. Original v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani.
9. Najstarejša knjiga Knjižnice Kolegiatnega kapitlja. Ciceronova pisma, Lyon 1540.
10. Prešernov podpis v listini grofa Koroninija iz leta 1830 med pričami v zvezi z Gerbinovo mašno ustanovo.
11. Prepis Prešernove pesmi Od Šmarne gore. Iz rokopisne zapuščine pesmi prošta Jerneja Arka.
12. Prvi letniki Slomškovih Drobtinic, 1846–1850.
13. Slovenske pridige jezuita Jerneja Basarja, Ljubljana 1734.
14. Štiri matične knjige, vezane v pergamentne liste srednjeveških liturgičnih knjig.
15. Tiskani govor kanonika Petra Urha, novomeškega kanonika, kasnejšega prošta, ob poroki Janka Kersnika 1881.
16. Tri rokopisne knjige iz zbirke rokopisov okrog 1850.

17. Urbar iz leta 1525. V platnicah je bil uporabljen tisk iz 15. stoletja = inkunabula: Jakob de Voragine, Legenda aurea, Augsburg 1480.
18. Ustanovna listina cesarja Maksimilijana iz leta 1509. Znamenitost listine je cesarjev portret in proštijski grb.
19. Valvasor, Slava vojvodine Kranjske (Die Ehre deß Herzogthums Krain). III. knjiga (Knjiga gradov), Ljubljana/Nürnberg 1689. Izvod se odlikuje po izredno dobrem papirju in širokem respektnem robu. Vsebuje tudi bakrorez z grbi kamendatorjev nemškega viteškega reda, ki ga druge Valvasorjeve izdaje nimajo.
20. Zbirka Krajčevih novomeških tiskov: zbirka Povesti Krištofa Šmida. Zbirka Narodna biblioteka.
21. Glasbeni rokopis iz 18. stoletja.

France Adamič STIKI BOŽIDARJA JAKCA Z LOUISOM ADAMIČEM

Akademski slikar Božidar Jakac je že med obema vojnama obiskal Združene države Amerike (1929. in 1931. leta) ter nato izdal v sodelovanju z Miranom Jarcem knjigo Odmevi rdeče zemlje. Ko sta se spomladi leta 1932 srečala v Ljubljani, je Jakac izročil Adamiču knjigo s predlogom, da jo oceni. Že ob prvem srečanju mu je Adamič dejal, da je po kratkem obisku napisati knjigo o Ameriki pogumno dejanje. Louis je poletni istega leta napisal prikaz Jakčeve knjige za objavo v Ljubljanskem zvonu, toda zaradi krize, ki je pri Zvonu nastopila, je tedanji urednik Fran Albrecht objavil članek v Sodobnosti (1933, 1, 32–33).

Leta 1946 sta Društvo slovenskih pisateljev in Društvo upodablajočih umetnikov sklenila, da se Louisu Adamiču zahvalita s spominskim darilom za njegovo prizadevanje za podporo Sloveniji in Jugoslaviji med drugo svetovno vojno, zlasti za osvoboditev Primorske, Istre in Trsta. Zato naj bi Louisu poslali upodobljene prvine njegovega doma in okolja. In konec pomladi leta 1946 so prišli v Praproče (Blato) trije slikarji: Zoran Didek, Stane Kregar in Miklavž Omerza, ki so v približno šestih urah upodobili Louisovo mater Ano, rojstno hišo in graščinski zaselek Praproče pri Grosupljem. Tri slike v olju na platnu je tedanji rektor Akademije upodablajočih umetnosti Božidar Jakac poslal Adamiču v Ameriko, ta pa mu je z zahvalo poslal vse med vojno izšle knjige, zraven pa še številne knjižice, ki sta jih med vojno in po vojni izdala Slovenski ameriški narodni svet (SANS) in Združeni odbor južnih Slovanov (ZOJS) v času od 1941 do 1946 in v boju za zahodne meje. O tem priča edino ohranjeno pismo, ki se glasi:

BOŽIDAR JAKAC
REKTOR
Akademije upodablajočih umetnosti

Ljubljana 13. julija 1947

KULTURA
Rast 3/1992

Predragi tovariš Louis Adamič!

Že precej časa je preteklo odkar sem prejel Vaše drago pismo z zahvalo za prejete spomine od mojih tovarišev – slikarjev.

France Adamič
STIKI BOŽIDARJA JAKCA
Z LOUISOM ADAMIČEM

Prejeli smo tudi dragocen spomin od Vas v knjigah ki ste jih napisali, da razbijajo zlo in pomagajo ustvarjati nov boljši svet.

Iskrena Vam hvala v imenu vseh tovarišev in prav posebej v svojem imenu. Tem potom se Vam prav iz srca zahvaljujem za Vašo borbenost in izredno odločno aktivnost v borbi zoper laži v katere nas vpredajo fašistični in imperia-listični sovražniki.

Srčna Vam hvala za zvestobo svoji veri, svojemu rodu, ki z velikanskimi napori in žrtvami vstaja vkljub vsem oviram v veliko novo življenje, za zvestobo in pomoč onim našim bratom ki še vedno niso osvobojeni in morajo prenašati ves mogoč teror starih in novih fašistov.

Resnično in globoko spoštujemo vsi Vaše veliko prizadevanje in delo in smo Vam resnično hvaležni, čeprav o tem ne slišite toliko, kot bi morali.

Srce kadar ljubi in spoštuje – ne govori!

Da prihajam tako pozno prosim, da mi oprostite, ker sem silno vprežen v razne posle – poleg tega sem se pa šele pred dnevi vrnil iz zanimive poti po SSSR, kjer sem bil z umetniško delegacijo ob priliki otvoritve naše zelo uspele umetniške razstave jugoslov. rusko XIX in XX. stoletje.

Smo pred velikimi dnevi slovanske kulturne misije.

V imenu vseh tovarišev umetnikov in v svojem imenu se Vam še enkrat zahvaljujem za poklonjene knjige in Vas prav od srca pozdravljam kot tudi Vašo gospo soprogo

Vaš udani
B. Jakac

Lepe pozdrave vsem znancem in izseljencem!

Ob obisku januarja 1949 je Božidar Jakac vodil delegacijo za sprejem Louisa Adamiča, kmalu nato je mojster v svojem ateljeju portretiral gosta; ta slika visi v Adamičevi spominski sobi v Prapročah (Blatu) pri Grosupljem. Z Jankom Jarcem in ženo Tatjano se je Jakac udeležil odkritja spominske sobe in plošče na Adamičevi rojstni hiši. Kmalu nato je tudi naslikal ter izdelal grafiko Adamičeve domačije.

Primož Lampič ALENKA VIDRGAR: »ANDS AND ODDS«*

* Projekt je v okviru programa za leto 1991 financiral Mestni sekretariat za izobraževanje, raziskovalno dejavnost, kulturo in šport, Ljubljana.

/Instalacija (skulpture in kserografije)/

Dolenjska galerija Novo mesto, 26. oktober – 4. november 1991.

Že ob prvem stiku s projektom se nam kot najvidnejša in najsplošnejša značilnost razkrije njegova jasna **členjenost** na kiparski in kserografski del. Pri analizi kaže torej izkoristiti to anatomsko-značilnost ter aditivni moment vzeti kot primerno izhodišče za ogled. Začetno vodilo nam bo torej ugotovitev, da bi tako kiparski kot kserografski segment lahko nastopala povsem samostojno in ju bomo kot taka tudi obravnavali, ne da bi se v sklepnem delu pozabili dokopati tudi do nekaterih rezultatov, torej posledic skupnega učinka obeh medijev.

KULTURA
Rast 3/1992

I

Tudi pri samem **kiparskem deležu** se soočamo z dodajanjem, vrstjenjem členov, ki bi, sicer z mnogo manjšim učinkom, pa vendarle, lahko nastopali samostojno. Ogled posameznih segmentov pokaže, da gre za

kritiške variantne sentence o temeljnih predpostavkah in konvencijah, ki določajo prezentacijo prosto stoječe skulpture. Vidrgarjeva namreč preverja in hkrati ironizira stereotipnost odnosov med podstavkom in samo plastiko. Nenavadno hipertrofirana držala (podstavki), »roke«, kot jih imenuje kiparka sama, drže drobne, suhljate »kipe«, nekakšna pisala, šila ali tipalke, izdelane iz naključno najdenih in hkrati skrbno odbranih ter nato obdelanih vej izbranih vrst dreves. Tako se podstavek ne samo otrese podrejene vloge prezentacijskega instrumenta in postane organski del celotne skulpture, temveč se, v razmerju do celote, bohotno razvije ter zadobi dominantno vlogo.

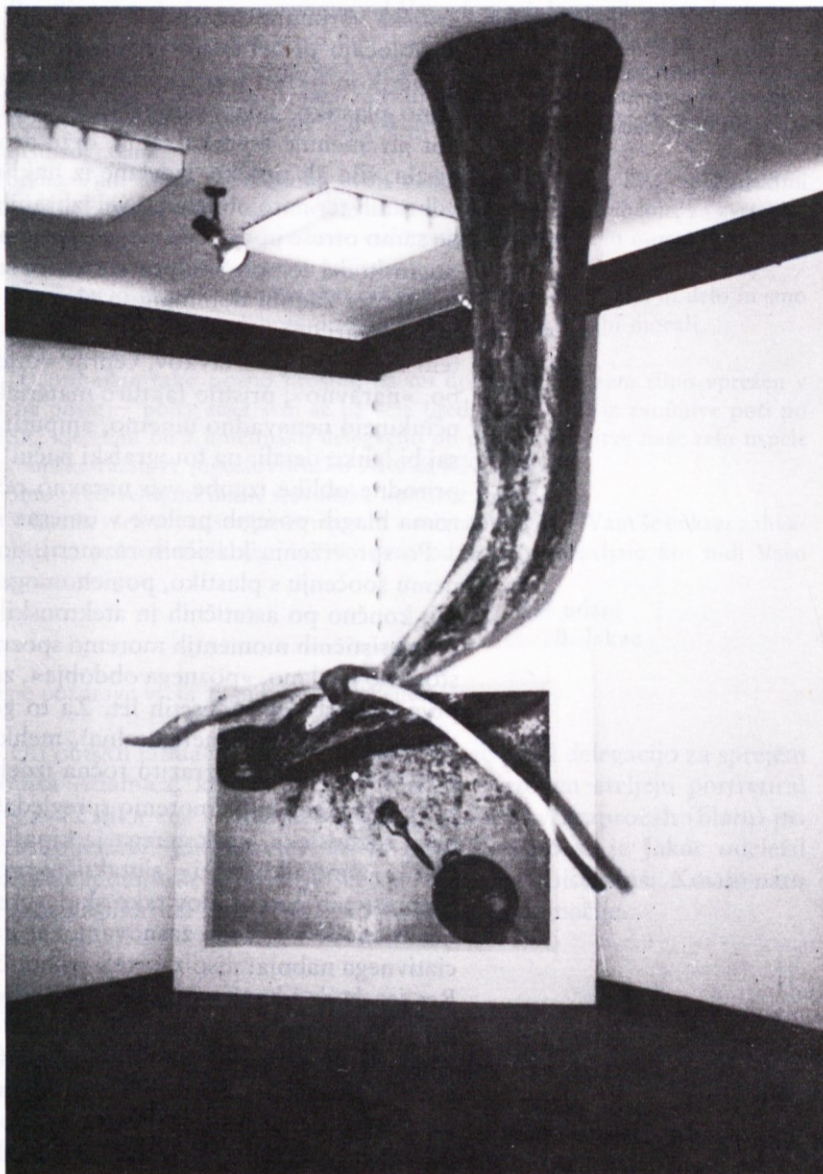
V ustvarjalnem procesu pride do napetosti tudi med materiali. Medtem ko gmote podstavkov, čeprav votle in konstruirane, odsevajo grobo, »naravno«, pristno fakturo materialov, izbrani naravni polfabrikati učinkujejo nenavadno umetno, amputirano. Iztrgane iz konteksta (skoraj bi lahko dejali: na fotografski način) in motene v svoji prvinski rasti, prirodne oblike izgube vso naravno očarljivost in se po nekaj razmeroma blagih posegih preleve v umetne izdelke.

Po sprevrženju klasičnih razmerij, po nekakšnem izmikanju frontalnemu soočenju s plastiko, po nehomogenosti materialov in prevar z njimi, končno po astaticnih in atektonskih ekshibicijah, torej po izrazitih manierističnih momentih moremo spoznati artefakte iz nekega, kunsthistorično gledano, »poznega obdobja«, za kakršno je bila razglašena tudi prva polovica osemdesetih let. Za to govori tudi njihov vnanji izgled: organski (čeprav nefiguralni), mehki potek ter »neinženirska«, empirična, sprotna, izrazito ročna izdelava.

Po drugi strani ne moremo spregledati analitičnega pristopa in stvarnega razmisleka, na katerega je kiparka oprla svoje delo. Racionalno jedro, »znotrajkiparski«, sintaktični problemi, ki jih rešuje, ter suspenz ekspresivnih potencialov tako skulpture spet bolj približajo znova oživiljenim modernističnim zasnovam, kar pa nikakor ne duši njihovega asociativnega naboja; niso zaprte v psihotično kroglo samoreferencialnosti. Res je, da se iskanje vpisa umetniških emocij zdi povsem nepotrebno, saj je sled roke močnejša, odločilnejša od sledi čustev, zato pa objekti vendarle vzcvete, ko postanejo plen fantazije. Voljno se vključijo v bizarne asociacije, čeprav bliže rastlinam kot strojem pa celo demonstrirajo svoje nenavadne, nekoristne zmožnosti (kiparka je, denimo, na nekatere svoje skice teh plastik napisala: »ujemi!« ali »suva v zrak« ali »visi in suva v tla«).

Temeljna lastnost, samo bistvo kiparskih organizmov, ko so ti še stvar notranjega sveta ustvarjalca, je tendenca po agresivnem in kar se da svobodnem širjenju v prostor, vendar se morajo dimenzije v nadaljnjem procesu materializacije vedno ukloniti meri okolja (ateljeja), v katerem nastajajo. Pričujoča instalacija skuša zaobiti te omejitve. Kiparka je namreč razporedila tri, sicer na človeško mero (kakršen je tudi kiparkin atelje) umerjenih, formalno in idejno sorodnih izdelkov na vogale (tudi višinske) nekega imaginarnega, neortogonalnega in v primerjavi s prostornino posamezne plastike mnogo večjega prostora. S soodvisnim žarčenjem svoje telesnosti zamejujejo ameboidno, mehurjasto arhitekturo, nekakšen estetski azil za gledalca, ki si je našel pot v osredje. Kar pri pravokotnem sekanju silnic, ki ščitijo celoto, ne gre brez subtilnega napa. Sprijeta, v postavitvi sredotežno usmerjena polja plastik namreč krog sebe ustvarjajo izolacijsko membrano, ki jasno razmeji 'notranje' od 'zunanjega'.

Primož Lampič
ALENKA VIDRGAR:
»ANDS AND ODDS«

Z razstave Alenke VIDRGAR v Dolenjski galeriji Novo mesto (foto: Drago Bole)

II

Kot do sedaj že večkrat Vidrgarjeva tudi tokrat dokazuje, da ima do fotografije in njenih izpeljav neobremenjen odnos akademsko izobražene likovnice. Različne medije suvereno uporablja preko razumarsko postavljenih meja, ki naj bi varovale njihovo »čistost«. Tokrat je svoje barvne fotografije dala prevesti v enormno povečane barvne kserografije, ki so zavzele stene razstavnega prostora, potem ko so praznino že poselile skulpture. Mozaičnim podobam (takim zaradi narave tehnološkega postopka povečevanja) same dimenzije, bogata faktura in živahna barvitost že zagotavljajo avtonomen status umetnostnega artefakta, čeprav jih motivika organsko in smiselno veže na kiparski delež. Gre namreč za ogromne posnetke tal ateljeja, kjer se je kot posledica nastanka plastik nabirala odpadna »usedlina« uporabljenih materialov in orodij.

KULTURA
Rast 3/1992

Za trenutek bomo odložili obravnavo vloge teh kserografij pri redefiniciji celotne postavitve in se posvetili le njim samim. Barvni kseroks se kot ambicioznejša likovna kreacija v našem prostoru razmeroma redko pojavlja. Od začetka osemdesetih let, ko je prve tovrstne poskuse pri nas, tedaj še izdelane v tujini, razstavil fotograf Milan Pajk, do začetka devetdesetih, ko je ta tehnika postala dostopnejša tudi nam, je bilo malo poskusov raziskave kreativnih potencialov novega postopka.

Vidrgarjevi je pri tem projektu vsekakor uspelo napraviti nekaj novih korakov v mediju, ki je bil podobno kot fotografija skraja namenjen predvsem kar najbolj verni reprodukciji. Pri tem ni želela radikalno poseči v sam postopek, temveč je hotela predvsem izkoristiti njegov lastni »genij«, to je – temeljito testirati reakcije neke »tehnologije« na dano nalogo. Tokrat je bilo to povečevanje barvne fotografije standardnega (malega) formata do nadnaravne velikosti glede na realne dimenzije posnetih predmetov. Pri tem je Vidrgarjeva zasledovala predvsem spremembe nekaterih osnovnih parametrov nastajajoče podobe, kot so barvne vrednosti, izrisanost detajla, optična natančnost povečevanja ter učinek povečave. Tako je okrog kiparske postavitve nastal svojevrsten barvit ovoj, vrsta »tiskov« plakatnih dimenzij in živahnih barv, motivno pa (razsežna) tihožitja, ki so, prvotno horizontalna, zdaj prislonjena ob stene in podobna video posnetkom morskega dna.

Fotokopirni stroj se je vanje vpisal z nenaravnimi zelenkastimi, modrikastimi in vijoličastimi odenki, povzročil svojevrstno neostrino in migotavost, sicer značilno za tv-ekran, izločil detajl, ukrivil posamezne dele podob ter skoraj povsem izničil globino. Fotografiji se je torej zgodilo domala vse tisto, kar fotografija napravi pogledu, pa smo to sprejeli kot samoumevno.

Š tega vidika torej uporaba kserografskega postopka v obravnavanem primeru ni ekstravagantno igrakkanje, temveč povsem konceptualna gesta, ki jo, načeloma vsakokrat, čeprav morda ne z isto mero refleksije, ponavljamo pri fotografiranju oziroma pri ogledovanju posnetkov. Nastalo novo realnost je Vidrgarjeva ne samo sprejela, temveč jo je celo avtorizirala, to je, prilastila si je delo stroja. Novega stroja, katerega artefaktov še nismo vajeni in ki je s svojim steklenim očesom in (razmeroma primitivnim) elektronskim umom poskrbel za tisto redukcijo stvarnosti, za tisto distanco od nje, za tisti nadih nenavadnega in neznanega, skratka, za tisto harmonijo, ki ji pravimo lepoto. Zato bi bila uporaba fotografij, čeprav enormnih dimenzij, tu pač banalna, preveč neposredna in eksaktna. Fotografije imamo tako ali tako že za avtentično, pravo realnost in bi bile take, kakršne so, zgolj suh dokument in bi utrujale s svojo nepotrebno gostobesednostjo. Skratka, stvarnost je neestetika sama po sebi, tudi fotografija je (že) neestetika, le kserografija je dovolj oddaljena od njiju, da nam (poleg drugih zvrsti lepih umetnosti) lahko še nudi kanec sveže poetičnosti.

Fotograf se hrani s stvarnostjo in fotoaparati mu jo spremenijo in uokvirijo, vendar se nam zdi na posnetku korektno odslikana. Fotokopirni stroj se hrani s podobami in jih spreminja. Tudi njegove izdelke smo se navadili sprejemati kot stvarnost.

Primož Lampič
ALENKA VIDRGAR:
»ANDS AND ODDS«

znajde v kiparskem delu, likovni proizvodnji namenjenega oddelka **imaginarnega etnološkega muzeja**. Kiparstvo kot ročno spretnost v obdelavi materiala, kot obrt, tokrat seveda brez utilitarnih komponent, predstavljajo plastike, vsaka iz drugega materiala in vsaka rezultat dela v obeh temeljnih kiparskih tehnikah (umetnost odvzemanja in umetnost dodajanja). Na sama orodja, ostanke proizvodnega procesa in del proizvodnih prostorov, torej na sredstva in pogoje nastajanja plastike, na »fizična« dejstva kiparjevega dela, ki »zunanjemu« očesu ostanejo vedno prikriti, pa diskretno opozarjajo kserografske podobe panojskih velikosti.

Slednje usodno vplivajo na premike v branju celote. Kot nekakšne kretnice gledalčevo branje usmerijo mimo strogo likovnih (beri vizualnih) problemov. V luči intimnih podatkov o nastajanju skulptur, ki nam jih sporočajo, se nam kiparstvo še jasneje razkrije kot izrazito »materialistična« likovna zvrst. Tako važnejši kot rezultat spet postane produkcijski proces s celo vrsto zelo vsakdanjih, praktičnih podrobnosti. Priča smo sicer nekoliko moderiranemu in estetiziranemu, vendar dovolj nazornemu prikazu rojevanja plastike, ko njene blatne zemeljskosti različne pozlate še niso povsem prekrile in ko jih kritiški in umetnostnozgodovinski pojmi še niso dodobra umili in zložili.

Hkrati je razčaran tudi sam umetnikov delovni prostor. Atelje zdaj ne more več biti osvečeni prostor, kjer ideja (navdih) oživi snov, temveč postane predvsem prizorišče naporene vsakodnevne bitke z grobstvo in vztrajnostjo materije.

France Režun SREČANJA S PAVLETOM ZIDARJEM NA DOLENJSKEM

Prijateljstvo

Z Zdravkom Slamnikom (pravo ime za pisatelja, op. p.) in Viktorjem Blažičem sem se srečal v prvih letih po vojni na ljubljanskem učiteljišču. Zakaj so nastale prav med nami tako močne vezi oziroma, kaj nas je združevalo, je težko odgovoriti in tega še danes ne vem – morda podobna socialna sredina revščine, iz katere smo prihajali, usmerjenost v uresničevanje nemogočega, v duhovni svet in umetnost, prepričanje v pomembnost našega poslanstva...?

Resnost prijateljstva se je pokazala tudi v dejanjih, in ukaz po bližini, za katerega tudi ne vem, odkod je prihajal, je bil neizprosni. Ko sva z Viktorjem sočasno končala učiteljišče, smo se za krajši čas razšli: Viktor je moral na službovanje v Istro, Zdravko, ki je bil za dve leti študija za nama, je ostal v Ljubljani, mene pa so poslali učiteljevat na Trebelno na Dolenjskem.

Ne vem, kako jima je to uspelo, toda oba sta storila vse, da sta lahko prišla za menoj, in tako smo bili v odmaknjeni dolenski vasi spet skupaj.

Bili smo ENO in odklanjali smo vse, kar bi nas lahko razdruževalo, otepali smo se celo zaljubljenosti in privlačnosti žensk, se upirali nagonom in praukazom fizične narave in sanjali o novem idealnem svetu. Pri tem pa nismo ostajali na oblakih, vero in idejo smo spreminjali tudi v

Pavle ZIDAR v času učiteljevanja na Trebelnem

konkretna dejanja, celo v to, da tudi osebne lastnine nismo več priznavali, in smo si vso svojo materialno revščino prijateljsko delili.

Apostoli in njihova obsodba

Zakotna dolenska vas in vojni komunizem z obvezno oddajo v partizanskem kraju, ki je bil skoraj ves čas revolucije osvobojeno ozemlje...

V podrti šoli in v zasilnih učilnicah po vasi smo ves dan opismenjevali otroke, zvečer pa tudi odrasle. Z ljudmi smo bili veliko tudi po domovih in zidanicah, in čeprav nam niso povsem zaupali, se je nekaj naše vere in svetlobe pretakalo tudi vanje – vse dotlej, dokler ni prišlo v podrti šoli do tistega sestanka.

Ker so bili ljudje zaradi preteklih obljub, zdaj pa neizprosne nasilja jemanja in zahtev, spuntani, so prišli v kraj zelo pomembni ljudje z okraja in jim na sestanku dopovedovali, da so davki in dajatve vedno bili, da so tudi zdaj nujnost in to predvsem zaradi nas, učiteljev, ki jih je treba plačati.

Takrat so v idealno zamišljeni zgradbi nastale prve razpoke, celo pred ljudmi smo se počutili krive in vedno manj smo bili apostoli.

Upornik, pesnik in pisatelj

Razsežnosti doživljanja v njem so bile neizmerne in neukročene in spremembe v razpoloženju vulkanske. To je bila hkrati sla po luči in temi, viharjih in umiritvah, lepoti in gnusu... Sprejemal je bremena odgovornosti in obenem verjel v odrešitev od izvirnega greha in v možnost, da človek postane svoj lastni stvarnik.

Odtod tudi njegovi prepiri s komunističnimi sekretarji in njihovimi nasprotniki, župniki, s filozofi preteklosti in trenutka, z umetniki, s peklom in nebesi... in spet njegova izjemna moč in lakota po divji in elementarni bližini s ponižanimi in razžaljenimi.

Ob vsem tem je z enako lakoto goital neposredno naravo vasi in ljudi v njej kot privide Univerzuma. Bil je tu, na Trebelnem, in hkrati v Vsem, bil je kot mi vsi zaznamovan s pravadno azijsko kulturo, s TAOM v koreninah. Seveda se tega takrat nismo dosti zavedali.

Vseeno je bila zanj to resničnost, razvejena v nepregledne razsežnosti in brezna Neznanke, in obenem izziv ter napor, kako to resnico izraziti.

Zdravko se je dal križati, prestal je mučenja kritikov in mučenja iz samega sebe, in tudi našel izraz – prav tisti izraz, ki je zaljubljen v zvestobo praukazom, v ukaze že zbudjene narave, v ukaze lastne narave in neizprosno zvest ter ubogljiv Resnici.

S tem izrazom je prispeval tudi k obogatitvi sveta z dotlej še neizgovorjenim in neizgovorljivim, pa tudi k nadaljnjemu nastajanju nekega jezika.

Tisto, da je skregan s spodobnostjo in da ne spoštuje vseh dogovorov učenih ljudi o jeziku, mu je postalo samo v prid.

Kaj je ta njegov izraz? O tem so lahko študije, prav gotovo pa je v njem zelo prisoten neposreden in elementaren odmev doživljanja v danem času in prostoru!

In ker je v njegovem doživljanju sveta mnogo razsežnosti, to danost uboga tudi izraz in seveda obratno – ta danost ukazuje tudi izrazu, temu čudežnemu orodju, ki dostikrat nevidno resnico priključuje v življenje.

Zdravko je zelo kmalu vedel, da lahko poustvarja svet samo z Resnico in spreminja gmoto v pripoved in nove vsebine le s pravšnjim dletom in kladivom. V tem pogledu je dejansko zidar nečesa novega.

Čeprav se v tem njegovem izrazu prepletajo tudi mnoga prizadevanja preteklosti, med njimi zlasti impresionizem, naturalizem, ekspresionizem in nadrealizem, so to le odmevi in pri graditvi arhitekture čimbolj celostne podobe neke resničnosti samo nekateri elementi, nadgrajuje jih z novimi lastnimi stvaritvami in podobami.

Za upor proti poenostavljenemu in prenagljenemu zaključevanju sveta in življenja, proti Sistemu in dogmam ter za vnašanje dosti vzne-mirljivih vsebin v pisanje, je bil potreben pogum in veliko moči.

In upor je prinašal mnoge nevspečnosti, iz njih pa se je vse bolj porajal občutek preganjanosti in strah. Najprej zaradi zavedanja drugačnosti in osamljenosti v kolesju Sistema in Univerzuma, potem pa tudi zaradi povsem realne fizične ogroženosti.

Za premagovanje strahu je bilo pomembno doživljanje tega, da vendarle SI, da imaš določeno vlogo, da ti ukazuje sama Prabit in da je ni stvari ali bitja, ki ne bi bilo osamljeno, če ne bi čutilo tudi tvojega utri-pa. Nuja po lastnem uresničevanju, ustvarjanju in poustvarjanju sveta je bila vendarle močnejša od strahu.

Zaradi izpovedovanja resnice, neljube Sistemu, je moral Zdravko marsikdaj tudi dejansko bežati in iskati zatočišče. Kadar pa se beg začne, ga je težko ustaviti.

V tistih letih našega skupnega delovanja na Dolenjskem so nastale njegove prve literarne stvaritve, tesno povezane prav z Dolenjsko, od katerih so me nekatere še posebej vznemirile in me močno spremljajo še danes, med njimi pravljico poetična pripoved Tončkove sanje, romana Sveti Pavel in Oče naš, nekatere pesmi, povezane s socialno tematiko Dolenjske, pesmi v zbirki Kaplje ognjene, pripoved S konji in sam, zgodbe o učiteljicah, Dolenjski Hamlet...

V Tončkovih sanjah se za otroka z dna jeseniške železarne nedosegljivo uresniči vsaj v sanjah. Podarjeno mu je izredno razkošje fantazije, le-ta pa se lahko uresniči samo v mesečini nad Gorjanci.

Iz romana Sveti Pavel, ki obravnava Trebelno v času vojnega komunizma, sta se mi posebej vtisnila v zavest dva opisa – opis pokrajine in žanjic ter opis stiske v vasi, ki Udbi ni hotela izdati preganjanega človeka.

Pri opisu dolenjske pokrajine je avtor v tem romanu močno presegel samo vizualno podobo, saj poleg barv in oblik, stapljanja zemlje z nebom, valovanja pokrajine v hrepenenja in zrušenja prebuja v podobe in doživljanja še mnoge druge razsežnosti, kot so vonji, glasovi in celo okusi, stiske in upanja, naperi rojevanja, rasti in umiranja, praukazi drevesom, bilkam in ljudem, spopadi med lučjo in temo...

Žanjice na njivi so kljub napornemu delu in vročemu poletnemu soncu polne razposajenosti in življenja. Iz njihovega klepeta in smeha se zve, da so sicer zveste svojim dedcem, vendar hkrati tudi upornice, zveste koreninam in nagonom, pa spet zazrte v nebo in čudeže, kako rojevajo otroke, jim pojejo uspavanke in tepejo, preklinjajo in molijo.

Noč v vasi, ki jo je zasedla Udba, presega dojemljivo. Luči so pogasnjene in ljudje, ki ne smejo iz hiš, tavajo po temi in po temi v sebi in v vedno večjo stisko, ali naj povedo za človeka in pomagajo lačni muka-joči govedu. In vsakdo izmed njih si želi, da ne bi bil prvi in da bi vendarle povedal kdo drug.

Izjemen posluh za radosti in stiske, upanja in zrušenja je še v mnogih njegovih tekstih, pa tudi v nekaterih njegovih pesmih, med katerimi je tudi tista z naslovom V dolenski bajti, kjer pravi:

*Zelenkasti sijaj luči,
smrad razlitega žganja,
otrok pomočil je, kriči,
mati nad njim se sklanja.
Harmonika nekje hrešči
in nekdo prepeva,
mati pa solznih oči
sama z otrokom sameva.*

Čeprav se tudi Zdravku včasih zdi, da gnezdi dobro ali zlo predvsem v ljudeh samih, jih največkrat tega razbremenjuje in obravnava kot ujetnike Sistema, zmotne ureditve sveta in žrtve takih ali drugačnih ideologij.

Grozljivost ujetosti človeka v Sistem in Ideologijo ima še posebne razsežnosti v pripovedih o učiteljicah in v romanu Oče naš.

V Kapljah ognjenih se odgovornost, občutek krivde, greh, tema in stiske ob vprašanih zakaj in čemu naselijo tudi v njem samem.

Ob osamljenosti in tegobah na služenju vojaškega roka se zateka tudi k živalim in najde prijateljstvo in bližino pri konjih, doživlja pa tudi njihovo žalost. Ko je konj Bram bolan, ga tolaži: Glej, porasla je detelja, da se veter in sonce valjata v njej.

V njegovo pisanje je pogosto vtkana temeljna človekova sla, to je sla po preživetju in nadaljevanju, po bližini, objemu in ljubezni. In tudi v tem najbolj intimnem utripu človekovega bivanja razdira tabuje. Tako v odnosih med moškim in žensko odkriva mnoge manj vidne resnice, med katerimi je v ospredju zlasti hkratnost nežnosti in elementarnosti, kar je lepo naslikal v naslednjih verzih:

*Ko noč je
in šumijo zvezde
in padajo z neba,
takrat s teboj v visoki travi
spet rada bi bila,
a topot dragi ne zastoj,
ker revež si,
stotak bo lon.*

Razočaranje nad uresničevalci nam tako svetlo in zapeljivo naslikane podobe bodočega sveta, je bilo za nas vse zelo boleče. Zdravko je ob tem zlomu sanj, bilo je v začetku 50. let, ko je učiteljeval v Karteljevem, zapisal:

*In spet nekdo pretental je rojake,
da jedli vsi iz ene bomo sklede,
a to čez čas bo, ne takoj-
dotlej pa dela naj nas smrt enake,
ki vse spreminja v pristen gnoj.*

To je bil hkrati začetek neke nove poti in novih iskanj, poti, ujete tudi v preganjanja. Ker smo prehitro prepoznali neko laž, smo bili tudi grešniki in sovražniki.

Zdravko je po Trebelnem in Karteljevem učiteljeval še v nekaterih krajih Dolenjske, potem pa je odšel k morju, v Piran. Seveda se je na Dolenjsko še vračal, in verjamem, da se bo še kdaj. Dolenjska ga je vedno privlačevala, vendar mi je ob nekem ponovnem srečanju dejal tudi to, da je Dolenjska sicer čudovita, lahko pa njeni preveč zeleni prabitni in elementarni vrtinci strasti človeka tudi pogoltnejo in ugonobijo.

Ob nekem drugem srečanju, takrat je imel izdanih že okrog 50 knjig, pa mi je potožil, da ga ne marajo ne komunisti ne farji. Zdaj to vedno bolj razumem: kadar človek izbere svojo pot, je vedno sam, verjamem pa tudi, da je v njem vseeno upanje, da bo na tej poti še kdo.

Jože Zupan PISATELJU ANTONU INGOLIČU JE ZASTALO PERO

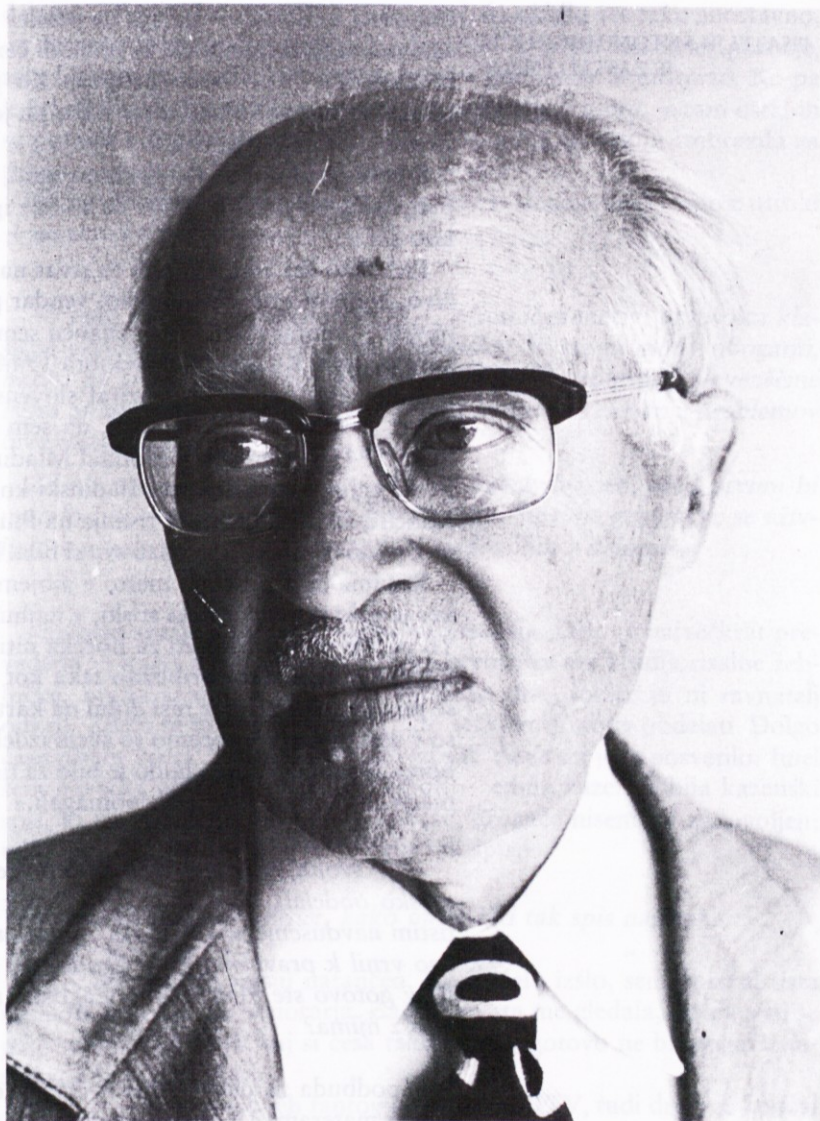
Akademik Anton Ingolič (5. januarja 1907 v Spodnji Polskavi – 11. marca 1992 v Ljubljani) se je vrnil v pokrajino, od koder je izšel, s svojim delom pa se je zapisal v spomin. Ostal je last vsega slovenskega naroda, saj je oblikoval teme, ki so zdaleč presegle motive rodne pokrajine. Na vse pisateljske načrte se je temeljito pripravil. Zato so trdno zasidrani Lukarji, še vedno odmeva roman Na splavih, poglobil se je v svoj rod, v svoje korenine, spoznaval in oblikoval problematiko naših izseljencev in še z zadnjim objavljenim delom, Poslavljanje, pokazal življenjsko moč – kljub častitljivim letom življenja.

Z delom *Moje pisateljevanje* in *Poslavljanje* je pomagal literarni zgodovini, ki bo izrekla dokončno sodbo o pisatelju; kakšno delo bo ostalo le dokument časa, marsikatero delo bo bogatilo nove rodove, prav gotovo pa se bodo mlade generacije še dolgo napajale ob delih, ki so se že doslej trdno zsidrala v življenje mladih. Prav o teh delih sva se s pisateljem pogovarjala 17. januarja 1990.

– *Spoštovani pisatelj, kar štiri dela so se uvrstila v zbirko Zlata knjiga; če bi se zbirka nadaljevala, bi se v to skupino prav gotovo pridružila še Udarna brigada. Delo je neposredno povezano s sinom Borutom, hkrati pa je to ena izmed tistih knjig, ki Vas je trdno zsidrala med mladinske pisatelje. Ima morda tudi posebno mesto med Vašim ustvarjanjem?*

»To delo je res prežeto z mojim doživljanjem med vojno. Osnova je namreč resnična – iz tragičnega doživljanja junijske noči 1941. leta, ko so nas izgnali s Ptuja v Srbijo in našemu Borutu – v transportu je bil najmlajši izgnanec, nekaj dni nad dve leti je imel – niso dovolili, da bi vzela s seboj nekaj svojih igračk. Najprej smo pristali v Paračinu, kjer smo kasneje preživljali mučne dneve. Po nekaj mesecih smo prišli v Zaječar, kjer so nas bratsko sprejeli, vendar nismo dolgo ostali; profesorji smo bili premeščeni v razne kraje Srbije – prišel sem v Čuprijo – to pa je tudi kraj, kjer je nastala Udarna brigada.

Jože Zupan
PISATELJU ANTONU INGOLIČU
JE ZASTALO PERO

Anton INGOLIČ (iz arhiva Enciklopedije Slovenije)

Ko smo bili v Čupriji, je moral mali Borut po vse dneve tičati v edini sobi, ki smo jo imeli, ali še celo v postelji, saj je bilo mrzlo; tako je moral oče krajšati čas s pripovedovanjem pravljic, ki pa so se kar naprej ponavljale, da se jih je že Borček naveličal. Prišlo mi je na misel, da bi mu pripovedoval pravljico o njegovih igračkah, saj so bile v njem še vedno zelo žive. Borut me je vsak dan spraševal, kako daleč so prišle igračke, in tako je iz pravljice nastala neka nadaljevanka, ki sem jo iz dneva v dan zavlačeval, saj sem kmalu spoznal, da je zanj pravljica resnica, jaz pa nisem vedel, kako naj jo sklenem, saj mora imeti pravljica srečen konec. Tako sem bil kot oče in pisatelj v stiski, kako naj pravljico končam. Pa sem se spomnil. V šoli sem kolegicam povedal, v kakšni stiski sem, in jih prosil, če bi lahko kakšno podobno igračko podarile našemu sinčku. Res so prinesle; izbral sem najbolj podobne, keglje pa sem dolgo iskal po Čupriji, dokler jih nisem našel v zaprašnem kotu pri kolarju in jih poceni dobil. Nekaj igračk pa sta napravili

tudi žena in hčerka – pajaca na primer – in ko je bilo vse pripravljeno, sem povedal, da so igrače že prenesli čez Drino, nekdo jih je dal na vlak in naslednje jutro bodo prispele. Ko je Borut zaspal, smo razstavili igrače po vsej sobi; naslednje jutro jih je zagledal – prepričan je bil, da so vse tiste igrače prave.

S temi igračami se je ogromno igral, paziti pa smo morali, da ni bil preglasen, ko je govoril, češ da so bile igrače pri partizanih, da ga ne bi kdo slišal.

Približno čez eno leto sem to stvar napisal, saj sem videl, kako je bilo živo. Napisal sem lastnoročno, vendar pa sem rokopis – podobno kot novele – moral skriti – pri znancu sem vse zakopal pod prenosni železni štedilnik. Ko sem bil novembra 1944 poklican v Beograd na radijsko postajo, kjer naj bi organiziral slovenske oddaje, sem rokopis vzel s seboj, si sposodil pisalni stroj, da sem pretipkal, takoj po vrnitvi – v juliju 1945 – sem rokopis oddal Mladinski knjigi. To je bila ena izmed prvih knjig, ki je izšla pri Mladinski knjigi, ilustriral jo je slikar France Mihelič, ki je bil profesor risanja na Ptuju, moj prijatelj, nekaj časa celo moj podnajemnik, zelo blizu sva si bila. Knjiga je izšla konec 1946. leta.

Res ima delo posebno mesto v mojem ustvarjanju – zaradi Borčka in ker je delo nastalo v neki stiski, v najhujšem času, ko smo ga doživljali. To ni bilo enostavno niti za Borčka niti za punčko – deset let je imela. Čeprav je bila plača približno taka kot v stari Jugoslaviji, je bilo malo, še posebej, ker ničesar nisi dobil na karte. V Srbiji je vladal kaos – Srbi so v tem mojstri – spretno so skrili izdelke, da si lahko kaj kupil na črni borzi. Nedopovedljivo hudo je bilo za tiste, ki niso imeli nobenih sorodnikov, da bi jim v težavah pomagali.«

– *V svojih delih ste radi ssegali po resničnih motivih, ki ste jih pisateljsko obdelali. Takšno je delo Deček z dvema imenoma – pisano s tistim navdušenjem, kot je vsa Slovenija sprejemala Janka, ki se je končno vrnil k pravi materi. V zgodbi ste strnili dve usodi takšnih otrok. Prav gotovo ste Pirečnika in Zagožna tudi kasneje spremljali; kako je bilo z njima?*

»Spodbuda za delo je bila nečloveško početje Nemcev, ki so otroke jemali materam. Te otroke so razdajali premožnejšim Nemkam, ki niso imele lastnih otrok, a so si jih želele. Ko pa so se po končani vojni posamezni starši vrnili iz taborišč, je nastalo vprašanje, kako bi prišli do lastnih otrok. Začela se je akcija Rdečega križa – celo mednarodnega – in po dolgih prošnjah, mukah in trpljenju so končno le uspeli. Ko je Pirečnik prišel, je bila velika slovesnost – na Jesenicah so ga čakale delegacije. Mi smo tedaj živeli v Mariboru, stanovali smo blizu nogometnega igrišča. Mariborski nogometni klub je priredil posebno tekmo v čast temu fantku – enajst let je bil star – na koncu so mu poklonili novo žogo – in tako sem s prvega nadstropja, od koder sem gledal, tega Ivana tudi videl. Vse to me je prizadelo, saj sem bil tudi sam izgnanec, zato pa sem tudi napisal. Franca Zagožna, ki so ga Nemci skrili v nek samostan, ko bi ga morali predati, so vrnili domovini šele po nekaj letih – jaz sem medtem povest že napisal.

Fanta sem nekoliko spremljal tudi kasneje. Za Ivana Pirečnika ni bilo lahko; ko se je vrnil, slovensko ni znal, ker je bil premajhen, da bi mu slovenščina ostala; dali so mu posebno učiteljico, po osnovni šoli je šel v stroko, mislim, da je danes v termoelektrarni Šoštanj kot kvalificirani

delavec. Ni poročen, sam živi, to pomeni, da ni bilo vse tako enostavno, da bi zaživel normalno življenje. Zagožen je prišel nekaj let pozneje, zelo hitro se je naučil slovenščine, končal gimnazijo in univerzo. Ko pa je šel obiskat svoje nekdanje znance in prijatelje v tujini, je tam ostal in se poročil z nekdanjo prijateljico. In tako ga je Slovenija izobrazila za tujino – in izgubila.

Primerka kažeta, kako nehumano je, kar se dogaja med vojno z otroki – ne samo z odraslimi.«

– *Tudi za delo Tajno društvo PGC je resničen motiv; prvošolca klasične gimnazije sta zbirala risalne žebličke; Vi ste ta motiv obogatili, hkrati pa skozi Vejico, kot so dijaki imenovali profesorja slovenščine Petra Skalovnika, preveva Vaša dobrotu in čut za reševanje problemov brez vzgojnih ukrepov.*

Že ob nastanku je bilo delo deležno laskavih ocen, med prvimi bi moralo biti uvrščeno v zbirko Zlata knjiga. Številne generacije se življe-ljajo v junake – vrstnike, ste tudi Vi zadovoljni z delom?

»Splošni sprejem ugodno vpliva na pisatelja. Delo je največkrat prevedeno – kar v deset jezikov. – Dva prvošolca sta kradla risalne žebličke, njuna avantura je trajala štirinajst dni, dokler ju ni ravnatelj odkril. Zdelo se mi je nenavadno, zato sem hotel motiv obdelati. Dolgo časa nisem vedel, kakšno obliko bi izbral. Pa se mi je le posvetilo: Imel sem navado, da nisem kaznoval otrok – edina kazen je bila kazenski spis, ki pa je moral imeti vse sestavine, drugače nisem bil zadovoljen; tako sem dogodivščino prikazal kot tak spis.«

– *Hkrati pa je še primer, kako mora biti tak spis napisan.*

»Res sem bil pri spisu natančen. Ko je delo izšlo, sem poiskal tista fanta in jima dal del honorarja. Začudeno sta me gledala, jaz pa sem se jima zahvalil za idejo, saj si česa takega prav gotovo ne bi mogel izmisliti, da bi o tem pisal.

Danes je edet izmed teh fantov urednik pri RTV, tudi drugi je končal univerzo – svojo bistrost sta že zgodaj pokazala.«

– *Mladost na stopnicah, Vaše tretje delo v zbirki Zlata knjiga, je mladim poznano tudi po nadaljevanki; v njem ste razvili znano misel, da mlad človek lahko tudi skrene, a če je imel pravo vzgojo, bo lahko spet našel pravo pot. Torej spet motiv, ki bi Vas lahko kot profesorja slovenščine privedel na pot moraliziranja in pridiganja, a se to ni zgodilo; kako Vam je to uspelo?*

»Tudi kot profesor nisem bil moralizator. To potrjuje srečanje z neko mojo bivšo dijakinjo. Rekla mi je, da sem ji rešil življenje. Začudeno sem jo gledal. Povedala je, da je hotela napraviti samomor, tako je bila obupana, a je tekst nanjo tako vzpodbudno vplival, da ji je rešil življenje.

Več resničnih dogodkov se je odražalo v tem delu. Bil sem razrednik 8. razreda (sedanje 4. gimnazije); v njem je bilo dosti otrok iz najbolj situiranih družin. Po »zvezah« so ti mladi dobili karamboliran avto in

ga potem popravili, da so lahko šli z njim na morje, ostali pa so šli s kolesi. Marsikateri mladi so tedaj živeli brez cilja. Z atletom sem hotel prikazati pozitivno stran ukvarjanja s športom; tako se lahko navduši in dosega uspehe. Takšen, ki je napredoval v atletiki, je bil tudi sin Borut. – Tretjo resničnost pa sem sam doživel. Imel sem karambol s fičkom; zlepa ga niso popravili. Prav tedaj je prišla na Bled tuja delegacija in so me kot predsednika Društva slovenskih pisateljev povabili na sprejem v vilo Bled. Šel sem po avto, ki pa še ni bil popravljen – a so potem to hitro naredili: iz drugega avtomobila so vzeli del, ki je bil pri meni zanič, podobno je bilo z zračnico. Hkrati pa sem videl, da se je tudi marsikaj drugega delalo – na račun tistih, ki so čakali na popravilo vozila, še posebej, če je morala plačati zavarovalnica.«

– *Samo mimogrede. Se Vam ne zdi, da je Vaše delo Enajstorica živih kar premalo poznano mladim generacijam in po krivici prezrto, saj je v njem tudi za današnjega človeka polno vrednot?*

»Delo je izšlo v zbirki pri Prešernovi družbi; ko kritiki predstavijo knjige, govorijo o celotni zbirki, k posameznim delom se ne vračajo. Vseeno pa je bila knjiga prevedena in je ponatis doživela tudi pri nas.

Nekaj osnov za delo je resnica; pravzaprav sem iz dveh resnic naredil tretjo resnico.

Dogajalo se je v Kijevu; tam sem zvedel za dogodek, ko sta igrali moštvi; domačim so naročili, da ne smejo zmagati. Športniki pa ne bi bili športniki, če ne bi bili prizadevni – in so zmagali. – Nihče ni ostal živ; nekatere so postrelili, druge pa odpeljali v taborišče.

Podoben dogodek je bila tekma v Zaječaru; igralo je moštvo, ki je bilo proti okupatorju – izgubili so četniški simpatizerji.

Ko je to odmevalo v meni, sem nekoč vprašal Boruta, če bi šla na tekmo. Borut me je začudeno pogledal, saj se nikoli nisem zanimal za nogomet, čeprav se je v začetku z nogometom tudi Borut ukvarjal. Na tekmi sem ga ves čas spraševal, zakaj ta, zakaj ona akcija. Ko sem mu povedal, kakšen namen imam, mi je rekel, da je nemogoče, saj premalo poznam nogomet. Prosil sem ga, da mi je preskrbel literaturo o nogometu; temeljito sem jo preštudiral.

Prav v tistem času je odigrala Jugoslavija mednarodno tekmo. Poslušal sem jo po radiu, hkrati pa si izposodil magnetofonski posnetek – to pa je tretja resnica; tudi rezultat je bil na tekmi prav takšen, kot je v knjigi.

Za pisatelja je izredno važno, da dobro pozna okolje, o katerem piše. Za vsako delo sem se temeljito pripravil, da sem dobro poznal razmere, o katerih sem pisal. Omenili ste delo Poslavljanje; glavna oseba ima levkemijo. Četudi o bolezni ne govorim, sem moral dobro poznati potek bolezni, če sem hotel, da je glavna oseba pravilno reagirala. V ta namen sem preštudiral literaturo o tej bolezni; dobil sem jo v NUK. Šele nato sem se lotil pisanja. Tako sem pravzaprav počenjal od vsega začetka. Ko sem se pripravljal na roman Na splavih, sem s ponarejeno splavarsko izkaznico šel na vožnjo do Vukovarja – 21 dni smo potovali; krajšo vožnjo sem nekajkrat ponovil. Hkrati pa ne morem pisati o stvareh, ki so že desetkrat napisane – vedno me zanimajo novi problemi. Še posebej sem vesel, če mi uspe problem prvi obdelati.«

– *To Vam je uspelo v Gimnazijki; to je bilo tudi Vaše prvo delo, ki je dobilo naziv Zlata knjiga; priznanje ste prejeli na srečanju dopisnikov v Trebnjem. Delo sodi za tisto skupino mladih ljudi, ki imajo še danes malo literature o sebi. To je poleg umetniške moči tudi vzrok, da je delo tolikokrat izšlo in je tudi prevedeno v različne jezike. Kako danes, s časovne odmaknjenosti, ocenjujete to delo?*

»Zelo rad sem bil v šoli, zato morda nekoliko pristransko ocenjujem. 37 let sem učil, ni bilo lahko stopiti v pokoj in zapustiti šolo, čeprav sem že prej imel veliko ponudb za drugam. Precej časa sem razmišljal, da bi napisal zgodbo o naši mladini. Že zadnje šolsko leto sem začel pisati, ponovno pa sem kot predčasni upokojenec celo šolsko leto preživel z njimi – na pisalni mizi sem imel sedežni red in živel z njimi vsak trenutek. Zato sem tudi bolj čustveno vezan na to delo.

Roman je bil preveden v več jezikov in je celo dosegel v prevodih bolj pozitivno oceno kakor v originalu. Ko je izšel v Nemčiji v založbi blizu Münchna, so mi poslali poročila in ocene o tej knjigi, kakor imajo navado. Teh ocen je bilo okoli štirideset – nekaj je bilo informativnih, pol pa takih, v katerih so se poročevalci poglobili v roman. V ocenah so še posebej poudarjali, da niso vedeli, da se podobno kot po svetu dogaja v Jugoslaviji. Začudeni so bili, ker ima pisatelj v socialistični Jugoslaviji toliko svobode, da lahko o tem piše – to je za nas prav gotovo pohvalno. Poudarili pa so tudi, da je delo vredno prevesti.

Najboljšo oceno o romanu pa je napisal glavni urednik krščanske založbe v Padovi v predgovoru v italijanskem prevodu; vzpodbudno je bilo še posebej zato, ker je bil glavni urednik pater. Takšne besede so za človeka pisatelja še posebej vzpodbudne. V delu je dosti pedagoškega erosa; branil sem se, da bi bilo črno-belo slikanje neustrezno. Nizko bi bilo tudi, da bi v delu opisal konkretne profesorje ali dijakinje, čeprav so se v bistvu te stvari dogajale tudi na gimnaziji. Bilo je okrog 400 deklet med 15. in 19. letom in lahko se zgodi, da ta ali ona zanosi. To je bil čas, ko so imeli v Ljubljani klub samomorilcev, v katerem so bili člani otroci uglednih staršev – mnogi so napravili samomor; to je bil tudi čas množičnih seksov. Roman sem napisal kot protest proti razmeram, kakršne so se dogajale: Premožnejši starši so skrbeli za materialne potrebe svojih otrok, niso pa imeli posluha, da bi prisluhnili resničnim potrebam doraščajoče mladine.

Doživel pa sem tudi sam podoben primer: Z ravnateljem sva pridobila celoten profesorski zbor, da je lahko mlada nosečnica dalje hodila v šolo, dokler je mogla, in po rojstvu otroka šolanje nadaljevala. To je bil prvi primer v Sloveniji in Jugoslaviji. Kako prav sem tedaj storil, se je potrdilo čez nekaj let: V knjigarni sem srečal srečno družinico; doživeti in videti srečo teh treh ljudi, to je več vredno kot ne vem kakšna nagrada. Pravzaprav nisem storil nič posebnega – to je bila pravzaprav dolžnost vsakega vzgojitelja.«

– *Bili ste ČLOVEK – to pa marsikdaj pogrešamo.*

»Ja, vzgojitelj mora biti prvenstveno človek in mislim, da je kritike v Gimnazijki prav to pritegnilo.

Zanimivo pa je bilo, da so bile kritike pri nas zelo različne. Mladi kritik je delu očital happy end. Kakšen happy end neki! Ta moja Jelka je tudi potem v takšnem položaju ob starših, da se na noben način ne more

reči, da se je srečno končalo. Tudi v političnih krogih je različno odmevalo – niso mogli razumeti, da mladinska organizacija ni nič pomagala. Velikokrat se je v kritikah čutilo, da kakšna ideologija nima nobene zveze s človečnostjo.«

– *Večkrat se dogaja, da več pisateljev obdela soroden motiv; tako imamo ob Tajnem društvu PGC tudi Uhač in njegova družčina Branke Jurca, ob Gimnazijski V sedemnajstem Iva Zormana... Kaj sodite o takšnih sorodnostih – in seveda tudi razlikah?*

»Nekateri motivi so že stokrat obdelani – na primer ljubezen, čeprav je že Prešeren najlepše izpovedal. Bistveno pa je to, da je vsak tako napisal, kakor je on občutil, iz svojega znanja, razpoloženja, okolja... Vsak pisatelj pa se trudi, da bi o nečem prvi napisal – in tu in tam se komu to posreči – morda se je meni v Gimnazijki, kot ste omenili, morda pa tudi nenavadna zgodba v Tajnem društvu PGC, čeprav sem fanta spoznal šele, ko sem jima poklonil knjigo...«

– *... kot del avtorskega honorarja.*

»Točno.«

Ko sva se ob pisateljevi 85-letnici spet slišala, je bil dvom, da Poslavljanje ne bo zadnje pisateljevo delo, potrjen. Spet je pisatelj izrazil znano misel, da ga vedno zanimajo novi problemi.

Kako globoko je vanj seglo izgnanstvo v Srbiji, potrjuje zadnje delo: Leta izgnanstva v Srbiji, kjer je poglavja naslovil na postaje bivanja: Paraćin, Zaječar, Čuprija, Beograd, Vrnitev; spomini bodo imeli čez dvesto strani, poleg bo bogato slikovno gradivo, izšli pa bodo pri založbi Mladika.

V drugi polovici 1992. leta bodo pri Prešernovi družbi izšle novele z naslovom Črni Kurent – podnaslov: Življenjske usode – pet novel, štiri so z ljubezensko tematiko.

Vendar izdaj teh del pisatelj ne bo dočakal – kakor so šli z njim načrti, kako bo ustvaril novo mladinsko delo o tem, kako so v njegovi vasi podrli staro šolo, ko se je vse v nekaj minutah spremenilo v prah in kup ruševin – nato pa na istem mestu v najkrajšem času postavili novo stavbo. V to dogajanje ne bo mogel s fanti razbohotiti domišljije – pero je zastalo.

V nas pa bo ostal živ spomin na Vejico, profesorja slovenščine Petra Skalovnika, ki mu je v očeh žarela samo dobrotta.

A ko je že odšel na pot brez vrnitve, nam je dal še zadnje sporočilo: Ostani zvest svojim koreninam!

Andrej JEMEC: Prelomno obdobje, 1991, jedkanica, akvatinta in suha igla, 98 x 66 cm

Slavko Splichal **GOSPODARSKO
PRESTRUKTURIRANJE IN
DEMOKRATIZACIJA:
PRIVATIZACIJA KOT
»MAGIČNI KLJUČ«?**

**Komunikološka konceptualizacija prestrukturiranja
medijev v postsocializmu**

Deregulacija in privatizacija nacionalnih gospodarstev in tudi medijev – še zlasti tiska – sta za nove elite oblasti v Vzhodni-Srednji Evropi ne samo temeljna pogoja za razrešitev slabosti birokratskega nadziranja in vodenja ter za doseganje višje stopnje produktivnosti, pač pa tudi nujna pogoja splošne demokratizacije in v tem okviru razvoja medijev. Argumenti za take spremembe so sorodni tistim, ki prevladujejo v Zahodni Evropi (glej Keane, 1991) in so že tudi »udomačeni« v nekaterih državah v razvoju. Čeprav je kritika vzhodnoevropske doktrine »New Deal« delno emotivna – spet podobno kritiki amerikanizacije medijev v Zahodni Evropi in državah v razvoju – in še ni postregla z rezultati v smislu politike, ki bi bila sposobna rešiti velike gospodarske probleme nasploh in v medijski sferi posebej, pa vendarle prinaša v razpravo nekaj dokazov, ki problematizirajo veljavnost liberalnega fetiša »superiornosti« zasebne lastnine in tržnih zakonitosti v komunikacijski sferi in »izključno ekonomskih ciljev«, ki naj bi jih dosegla državno regulirana privatizacija.

Hkrati je usmerjena proti v Vzhodni-Srednji Evropi široko razširjeni zmoti, da razvoj nujno pomeni konvergiranje z oblikami ekonomije in politike, ki so prevladujoče v razvitem kapitalističnem svetu. Še posebej nasprotuje imitativnemu pristopu, kakršen se uveljavlja s »kozmpolitiškimi modeli à la Klaus, Balcerowicz in Sachs« in ga reklamirajo vzhodno-srednjeevropske vlade, saj preprosto ni uresničljiv in vodi v kolonizacijo vzhodnoevropskih gospodarstev; kot dokazuje Milan Zeleny (1991, p. 4), je »njegova teoretična in praktična vrednost enaka ničli.« Kot dokazuje še naprej, je s tako usmerjenostjo na primer nova češko-slovaška vlada sama začela povzročati gospodarsko recesijo:

Torej ne gre zgolj za dediščino komunistov, ampak za novo in nevarnejšo dediščino tega medvladja diletantov 1990–1992. Vsak dan prihaja do nenadomestljivega uničevanja zmogljivosti, razpuščanja delovnih skupin, razprodaje družbene imovine, ki prehaja v roke nomenklaturnih in tujih špekulantov. Trdno in odločno korakamo po edini možni poti v tretji svet ekonomske odvisnosti, v ponižujoče mezdnitvo naše delovne sile. Ne ustvarjamo nacionalnega kapitala in kapitalistov, namesto trga nastajata trafikarstvo in kramarski bazar, krademo drug drugemu in ne moti nas, da nas vse skupaj okrade španovija kozmpolitske vladajoče garniture in geopolitično motivirane tujine (Zeleny 1991, p. 3).

Madžarska je vodilna v prestrukturiranju in privatizaciji komunikacijske sfere. Privatizacija in razprodaja časopisov tujim podjetnikom je samo en primer. Januarja 1990 se je madžarska PTT razdelila v tri

samostojna podjetja: poštna storitve, telekomunikacije in radiodifuzno infrastrukturo. Pošta naj bi ostala v državni lasti, podjetje za telekomunikacije pa naj bi se preoblikovalo v mešano družbo in se delno privatiziralo (*Datapro*, 1990). Podobni načrti za vključevanje zasebnih domačih in tujih podjetnikov, ki naj bi konkurirali nacionalnim PTT družbam, obstajajo tudi v drugih postsocialističnih državah. Čeprav ni koherentne politike za tuja vlaganja in tuje lastništvo nacionalnih radiotelevizij, že obstaja nekaj zasebnih lokalnih postaj (Nap TV, budimpeštanska TV postaja, povezana z Murdochom in televizijska postaja Balaton na Madžarskem, TV Echo v Wrocławu na Poljskem in vrsta zasebnih radijskih postaj na Madžarskem in Poljskem, ki so bile ustanovljene s pomočjo tujega kapitala) in sporazumov vlad s tujimi investitorji o skupnih vlaganjih v kabelske sisteme (npr. s Chase Enterprises na Poljskem). Berlusconi, Hersant, Maxwell, Murdoch in druge zahodnoevropske medijske korporacije poskušajo investirati kapital v že obstoječe ali nove vzhodnoevropske radiotelevizijske sisteme ter časopise.

Nova vzhodnoevropska gospodarska politika v marsičem spominja na strategijo, ki jo je izbrala vrsta dežel v razvoju v Latinski Ameriki in Jugovzhodni Aziji. Nikakršne bistvene razlike ni med vladnimi politikami v Vzhodni-Srednji Evropi in politikami korporatizacije, ki so se uveljavljale v osemdesetih letih – na primer v Maleziji:

Mahathirova leta so pomenila večje koncesije mednarodnemu kapitalu, ko so bile sprejete nove vladne politike, kot so bile na primer »Look East«, »Malaysia Incorporated« in »Privatizacija«, ki naj bi preoblikovale malezijsko gospodarstvo v bolj konkurenčno na svetovni sceni (Nain 1991, p. 40).

Celo politika »pogleda na Vzhod« v Vzhodni-Srednji Evropi ni popolnoma nadomeščena s politiko »pogleda na Zahod«. Vsaj v nekaterih manjših državah je videti razvojni model, kakršnega so izoblikovale države, kot npr. Južna Koreja ali Hong Kong, celo bolj privlačen kot model »vesternizacije« zaostalih vzhodnoevropskih ekonomij.

Nastajanje večstrankarskih parlamentarnih demokracij in tržnih ekonomij v Vzhodni-Srednji Evropi kaže na radikalen odmik od državnega socializma (sovjetizma) in približevanje kapitalizmu. Vzhodno-srednjeevropskim komunističnim partijam ni uspelo reformirati svojih sistemov, ki so negirali »vsakršno razliko med politično in družbeno močjo, med javnim in zasebnim pravom ter med državnim (dez)informiranjem in propagando ter svobodno krožečim javnim mnenjem« (Keane 1988, p. 2).

Z odpravo trga je socializem reintegriral ekonomijo v politično telo. Komandna ekonomija je v celoti ustrezala zahtevam politične organizacije. Neodvisno od doktrine, ki je oklicevala diktaturo, konec zasebne lastnine in uvajanje birokratsko vodenega gospodarstva, so jo skupinski interesi nove politične elite pahnili v smer vojaške države (Kaminski 1991, p. 346).

Združevanje ekonomske in politične moči v rokah države je proizvedlo totalitaren, samouničujoč »komandni« sistem, ki ni bil sposoben niti ustvarjati veljavnih informacij o tem, kaj se dogaja v družbi in zlasti v gospodarstvu. Na kratko, vsemogočna država je v celoti »nadomestila« avtonomnost civilne družbe. Hkrati je neučinkovitost socialističnih

gospodarstev pripeljala do zatona teh držav kot tipično *perifernih* sistemov, ki niso bili sposobni niti sodelovanja, kaj šele konkurence z jedrom razvitih držav.

Drug značilen primer istega procesa dokončnega izčrpanja periferne rasti je razpad neuvrščenosti kot gibanja, ki je hotelo uveljaviti – kakorkoli že omejen – nadzor nad lastnim sistemom: politično, gospodarsko in kulturno sodelovanje med neuvrščenimi državami vse bolj nadomešča zavestno »načrtovana« odvisnost od jedra najrazvitejših kapitalističnih držav (npr. prek različnih oblik finančne, gospodarske, tehnične in druge pomoči).

Oba primera jasno falsificirata idejo (ekonomske ali kulturne) »dissociacije« (neodvisnosti periferije od jedra) kot uresničljive razvojne strategije. Prav gotovo bi bilo težko govoriti o vzhodno-srednjeevropskih deželah kot o »novointellectualiziranih družbah« (v nasprotju z najrazvitejšimi industrijskimi družbami na Zahodu), pa čeprav je bila prav industrializacija eden poglobitvenih ciljev (sicer bolj politični in ideološki kot ekonomski v strogem smislu), ki so jih oznanjale nove socialistične oblasti. Socialistične ekonomije so bile učinkovito zaščitene pred »zahodnim imperializmom« ne le s političnimi in ideološkimi ukrepi, ampak tudi z gospodarskimi mejami in omejitvami, npr. z omejenimi materialnimi možnostmi, da bi uvažale tuje blago. Strogi protekcionizem je imel za posledico visoke cene zaščitene dobrin in storitev in omejen dostop do njih, s tem pa se je še povečeval prepad med socialističnimi in razvitimi kapitalističnimi državami (oziroma njihovimi državljani).

Nove politične elite v Vzhodni-Srednji Evropi so zavrgle državni socializem in poskušajo uvesti kapitalizem; pričakujemo torej lahko popolno reorganizacijo družbe na temelju logike kapitala in trga. Še pred nekaj leti je bil videti prihod zasebnega kapitala politično in ideološko nemogoč. V svoji nedavni razpravi o »informatizaciji in prestrukturiranju sovjetske družbe« sta Čereskin in Tsalenko (1989) še poudarjala »možnosti in specifične značilnosti socialističnega gospodarstva« in zavračala kapitalistično tržno gospodarstvo. Potem pa so takorekoč čez noč vsi postali prepričani, da te naloge zmorejo le zasebna podjetja, ki bi bila pripravljena ponuditi telekomunikacijske storitve in zadovoljiti povpraševanje, ki močno presega sedanjo ponudbo.

Čeprav nove vzhodnoevropske vlade ne načrtujejo naenkrat popolne privatizacije, sta *denacionalizacija* in *privatizacija* zanje nujni in bistveni pogoj za povečanje produktivnosti in presežka, za pomoč vladam pri zmanjševanju sredstev za javno blaginjo in javne storitve, za ločitev države od ekonomije, za prihod tujega kapitala ter za decentralizacijo in diverzifikacijo ekonomskega sistema. Zasebna lastnina je zmotno obravnavana kot »najpomembnejši produkcijski faktor« (Bajt 1991, p. 454). Reforme vključujejo nove oblike upravljanja, (pol)avtonomne vladne institucije namesto nekdanjih ministrstev ter podeljevanje licenc in koncesij zasebnim podjetjem, vključno tujemu kapitalu, katerega prihod naj bi spodbujali z zagotavljanjem repatriacije profitov.

Če pustimo ob strani vprašanje, koliko so ti cilji sploh uresničljivi, je mogoče sodobna denacionalizacijska in privatizacijska prizadevanja v nekdanjih socialističnih državah kritično presojati vsaj iz treh vidikov:

beseda vlad, s katero utemeljujejo svoja privatizacijska prizadevanja, le-ta niso garant za razširitev pravic in svoboščin državljanov. Nova – in ključna – pravica do zasebne lastnine lahko podpira politične svoboščine, nikakor pa ne politično enakost. Lahko da je svobodno podjetništvo pogoj svobodnega tiska, vendar je hkrati jasno, da tržne zakonitosti ne zagotavljajo različnosti in kakovosti informacij, ki jih potrebujejo državljani v demokratični družbi.

2. Denacionalizacija in privatizacija, ki ju uvaja država, sta v prvi vrsti namenjeni *redistribuciji bogastva in moči* (na primer redistribuciji nadzora nad komunikacijskimi sistemi), ne pa bolj učinkovitemu gospodarstvu; namesto kot sredstvo za ekonomsko racionalizacijo sta namreč pogosto uporabljeni kot *terminalni (politični) cilj*.

3. Uspešnost transplantacije zahodnega kapitalizma in zasebne lastnine v postsocialistične družbe je omejena z endogeno ekonomsko strukturo in družbeno superstrukturo teh družb. *Developmentalisti* so ob koncu petdesetih in na začetku šestdesetih let verjeli, da je svoboda tiska v korelaciji z ekonomsko rastjo in z njo pogojena, pri tem pa so povsem zanemarili kulturni in zgodovinski kontekst, ki je v deželah v razvoju pogosto onemogočil politični razvoj v smeri demokracije zahodnega tipa.

V nasprotju s kapitalizmom so politične in gospodarske dejavnosti v nekdanjih socialističnih deželah še vedno v veliki meri pod državnim monopolum. V praksi je na primer politika liberalizacije in privatizacije komunikacij omejena le na tisk ter morda še na lokalno (ali regionalno) radiodifuzijo, medtem ko so bile hkrati nacionalne radiotelevizijske organizacije vnovič nacionalizirane in postavljene pod neposreden vladni nadzor. Vzrok za to protislovje je dokaj očiten: »privatizacija« se pogosto uporablja kot *metafora* za označevanje nekaterih (in prikrivanje drugih) razsežnosti mnogo kompleksnejše družbenopolitične stvarnosti. Sparks na primer poudarja, da »privatizacija« tudi v Zahodni Evropi *pojasnjuje* le majhen del sodobnih procesov prestrukturiranja medijskih sistemov:

Najpomembnejše spremembe v elektronskih medijih nimajo ničesar opraviti s premikom od javnega k privatnemu, pač pa so rezultat vrste odločitev v politikah, ki enako zadevajo strukturo radiodifuznih institucij v zasebni in javni lasti. V primeru tiska nas privatizacijska prizadevanja vodijo v ignoriranje dejanskih sprememb, ki potekajo (Sparks 1991c, p. 24; poudarki S. S.).

Nekateri avtorji so celo prepričani, da je treba te spremembe pripisati »zaroti«, ki izvira iz »vzorcev življenja, družbenih in političnih sistemov, ozkega stila mišljenja o svetu in tehnologij, ki izvirajo iz teh tendenc in jih krepijo« (Mander 1987, p. 117). Vsekakor privatizacija ekonomije ni le vprašanje bolj učinkovitega gospodarjenja, še posebej zato, ker zasebna lastnina produkcijskih sredstev gotovo ni najpomembnejši produkcijski faktor (Bajt 1991). Tudi ni samo vprašanje ideološke legitimizacije, kot je dokazoval Garnham v primeru britanske vladne odločitve o prodaji večinskih delnic British Telecom zasebnemu sektorju, kar je imelo po Garnhamu »veliko opraviti z *ideologijo* konservativne vlade in prav nič s *telekomunikacijsko politiko*« (Garnham 1985, p. 13). To pa ne pomeni, da je ideološka razsežnost vprašanja irelevantna. Nasprotno! To še najbolj dokazuje primer Francije, kjer ima javni sektor

– nasprotno kot v Veliki Britaniji – dolgo tradicijo (npr. izobraževalni sistem ali na področju telekomunikacij France Telecom) in je »vladna vpletenost osrednja vsebina v politiki javnih storitev: *ideološko* in *politično* zaupanje v učinkovitost – tako politično kot ekonomsko – javnega sektorja je tako močno, da si je zelo težko predstavljati naslednji korak k deregulaciji v Franciji« (Colas 1991, p. 87).

Vendar pa je od ideološke legitimizacije še pomembnejše, da so novodobne privatizacijske politike v Vzhodni Evropi usmerjene predvsem v alokacijski nadzor nad ekonomijo in manj v vprašanje lastnine same ali v operativni nadzor, ki naj bi zagotovil učinkovito izrabo razpoložljivih virov. V prvi vrsti so povezane z vprašanjem *redistribucije politične moči in nadzora* nad gospodarstvom ter usmerjene zoper »rdeče direktorje« (Mencinger 1991a, p. 23). Podobno kot pri nacionalizaciji, ki jo je izvedla prejšnja socialistična država, gre spet za ustvarjanje nove socialne strukture s pomočjo politične moči, ki z njo razpolagajo država in novi dejanski lastniki. Zeleny (1991, p. 3) pri tem ugotavlja, da »je bila razprodaja družbene lastnine v ČSFR zlorabljen za politične namene«, kar ni nič drugega kot »propaganda v volilni kampanji za novi totalitarizem«.

Nova država poskuša »reformirati civilno družbo« od zgoraj brez institucionalnih reform države in brez avtonomnega prestrukturiranja civilne družbe. Medtem ko je bila v zahodnih družbah zasebna lastnina – skupaj s trgom – najprominentnejša značilnost civilne družbe, je privatizacija lastnine v postsocialističnih družbah prvenstveno *politična* poteza, najpomembnejše vprašanje revolucionarnih sprememb v smeri prihodnje »idealne družbe«, kot jo načrtuje politična volja revolucionarne avantgarde, da bi uresničila svoj »zgodovinski projekt«. Potemtakem ni presenetljivo, da ideologi »Nove ureditve« poudarjajo, da je obdobje paternalističnega nadzora potrebno zaradi uvajanja »Demokracije«, ko mora biti pglavitna funkcija medijev in novinarjev legitimiranje nove družbene ureditve.

V tem pogledu ni nikakršne bistvene razlike med nekdanjimi socialističnimi oblastmi (ali oblastmi v deželah v razvoju nasploh) in novimi postsocialističnimi vladajočimi elitami. To nam lahko pomaga razumeti, zakaj si nove politične elite vsepovsod v (nekdanjih) socialističnih državah tako prizadevajo regulirati prehod iz nekdanjih (socialističnih) v nove (postsocialistične) sisteme »mehansko«, ne pa »organsko« (Rus 1991, p. 510). Tako kot je poprej socialistična država zelo »eksaktno« planirala čas, potreben za prehod iz ene faze socialističnega razvoja v naslednjo, bi zdaj hotela postsocialistična država odpraviti čez noč vsakršno sled starega sistema, ne glede na posledice, ki jih ima lahko taka terapija šoka za družbo.

V nasprotju z Zahodom vzhodnoevropske vlade še vedno delujejo na enak način kot prejšnje komunistične oblasti – kot vladajoči politični in ekonomski akterji – ker preprosto ni endogenega lastniškega sloja, pa tudi ne resničnega procesa privatizacije *znotraj* civilne družbe. Država ima še vedno monopol nad političnimi in gospodarskimi dejavnostmi. Posledica tega je, da ni nikakršne jasne meje med političnimi cilji (močjo) in ekonomskimi cilji (profitom), kar je značilno prav za novodobni proces privatizacije. Privatizacijo, ki jo vodi država, lahko štejemo za neko vrsto »*socialnega inženiringa*«, ki ni združljiv niti s pravno državo, niti s civilno družbo:

Pravna država je pravna le toliko, kolikor štiti posameznika in celotno civilno družbo pred brezpravnimi dejanji. In narobe: civilna družba je civilna le toliko, kolikor se – pod zaščito države – oblikuje in spreminja po načelih spontane in avtonomne samoorganizacije (Rus 1991, p. 509).

V načelu je prizadevanje, da bi celotno gospodarstvo privatizirali z državno intervencijo, gotovo paradoksalno. Cui (1991, p. 64) ugotavlja, da je zgodovinski proces lastninskega preoblikovanja *asimetričen*: medtem ko je zasebni sektor mogoče nacionalizirati z državno intervencijo, ga ni mogoče (ponovno) vzpostaviti z istimi sredstvi (= državno intervencijo). Državno vodena privatizacija je torej prav toliko voluntaristična, kolikor je bila nacionalizacija produkcijskih sredstev v obdobju revolucionarne socialistične države. Ne glede na to pa želijo nove vzhodnoevropske vlade najprej renacionalizirati prejšnjo družbeno lastnino – da bi dosegle čim popolnejši politični nadzor nad privatizacijo ekonomije. To naj bi jim skladno z marksistično doktrino produkcijskih odnosov in družbene nadstavbe zagotovilo trajno oblast (Mencinger 1991a, p. 23).

Na nek način je paradoksalno tudi to, kot ugotavlja Raboy (1989, pp. 7–8), da so v Vzhodni-Srednji Evropi demokratizacijska pričakovanja povezana z zasebno lastnino in s tržnimi mehanizmi, ki naj bi jih vzpostavila država, medtem ko Zahod v tem vidi ovire demokratizacije, zoževanje javnega prostora, naraščajoči vpliv zasebnega kapitala in vse večje težave v javnem dostopu do medijev. Z drugimi besedami: kar velja za temeljno protislovje in oviro demokratizacije na Zahodu, pomeni na Vzhodu njen temeljni pogoj.

Vprašanje paradoksalnosti *revolucionarne privatizacije, ki jo vodi država*, so nove vladajoče elite »preoblikovale« v vprašanje lojalnosti postsocialistični državi. Kritike, ki poudarjajo *paradoks države* kot agenta privatizacije, so »preoblikovane« v zagovarjanje starega režima. Po drugi strani pa vprašanje zasebne lastnine kot ovire (v kapitalizmu) in pogoja (v postsocializmu) demokratizacije komuniciranja niti ni tako paradoksalno, kot je videti na prvi pogled. Nedavna mednarodna primerjalna mnenjska raziskava je pokazala, da respondenti povsod označujejo za največjo oviro svobode tiska *vladajočo obliko lastnine in nadzora* v svoji državi, torej zasebno lastnino medijev v kapitalističnih »komercialnih sistemih« in državno lastnino medijev v socialističnih »paternalističnih sistemih« (Splichal in Sparks 1990, p. 156).

Druga raziskava, ki je proučevala pomembnost kritične funkcije medijev (»Fourth Estate«), je postregla s podobnimi ugotovitvami: politični pritiski na medije in politični privilegiji na Zahodu ne veljajo za pomembno oviro pri uresničevanju kritične funkcije medijev, nasprotno pa so bili v socialističnih državah daleč najpomembnejša ovira. Nasprotno pa na Zahodu novinarsko kritičnost omejujejo ekonomske omejitve, pritiski lastnikov in komercialni privilegiji, ki v socialističnih državah niso igrali nikakršne vloge (Sparks in Splichal 1990, p. 10). Očitno je torej, da so različne vladajoče oblike lastnine v različnih kontekstih lahko funkcionalno ekvivalentne v odnosu do svobode komuniciranja in avtonomije civilne družbe.

Dejstvo, da je bila odsotnost trga in zasebne lastnine produkcijskih sredstev ena temeljnih značilnosti »socialistične ekonomije« in »socialistične demokracije« – in tudi vzrok njenega propada – nam lahko pomaga razumeti, zakaj zdaj v teh družbah privatizacija velja za

bistveno predpostavko demokratizacije. Vzhodnoevropski mediji so desetletja slikali zahodni kapitalistični sistem v najbolj črnih barvah, zdaj pa ga propagirajo v najbolj idealistični podobi. Ideološki smoter je dokaj očiten: spremembe v medijski vsebini so v funkciji stabilizacije in legitimizacije političnih in ekonomskih transformacij v postsocialističnih družbah ter »odstranjanja« zadnjih ostankov socializma.

Lastninska privatizacija in odpiranje tujemu kapitalu poleg tega velja v očeh zahodnih opazovalcev za edini način, na katerega lahko vzhodnoevropske države modernizirajo svoje ekonomije. Ni dvoma, da bodo imele te spremembe pozitivne učinke za mednarodni kapital in njegova prizadevanja, da globalno poveča prodajo in profite. Havlik (1989, p. 3) je pri tem prepričan, da prav »informatijske tehnologije predstavljajo enega redkih instrumentov, ki jih ima Zahod na voljo«, da bi vplival na razvoj vzhodnoevropskih družb.

Pač pa je drugo vprašanje, ali bodo privatizacijske in potrošniške razvojne težnje v Vzhodni-Srednji Evropi pripeljale (in ali lahko pripeljejo) do resnične demokratizacije. Zlasti dva vzroka sta za skepso: prvič, ker način produkcije ne vpliva neposredno na birokracijo, in drugič, ker močno podjetništvo, ki naj bi se po pričakovanjih razvilo, ni prostor za sprejemanje demokratičnih odločitev. Tako kot državna lastnina tudi zasebna lastnina ekonomskih korporacij ne spodbuja ekonomske demokracije. To je pomembno, saj je ekonomija nedvomno eno izmed ključnih področij oblikovanja politik. In če po drugi strani vprašanje, kako ključne ekonomske spremembe vplivajo na politično življenje, obrnemo, ostane odgovor v načelu nespremenjen: »Vpliv demokracije v političnem okviru na ekonomski razvoj ostaja nejasen. (Przeworski 1991, p. 23).

Četudi je privatizacija nesporno uperjena proti prejšnjemu avtoritar-nemu ali paternalističnemu (državnemu) nadzoru, ne more resnično demokratizirati komunikacijskih procesov, saj ohranja nadzor v rokah manjšine in ne v rokah »ljudstva« ter reducira »javni interes« na manjšinski interes po maksimiranju profita. Poleg tega »upravljanje ekonomije v glavnem sodi v sfero *nevidne moči*, saj ga prav gotovo v praksi, če ne v teoriji, demokratični in zakonodajni nadzor ne dosežeta« (Bobbio 1987, p. 94; poudarki S. S.). Novi argumenti »liberalne opcije«, ki favorizirajo privatizacijo, lahko po drugi strani pomenijo »družbeno nazadovanje, ne samo zaradi omejevanja procesa enakopravne distribucije, ampak tudi zaradi posredne podpore močni državi, ki lahko stre vsak odpor, ki bi se pojavil med deprivirano populacijo« (Rosanvallon 1988, p. 200). Žal dogodki v Vzhodni-Srednji Evropi potrjujejo to tezo, vključno z »odpori« novinarjev zoper vmešavanje države v medije. Od tod upravičena Dahlova opozorila vzhodnoevropskim reformatorjem, naj nekritično ne sprejemajo prepričanja, da je »korporativni kapitalizem v obliki nereguliranih trgov in korporacij v privatni lasti ekonomsko najbolj učinkovita alternativa [državni lastnini in centralnemu upravljanju] in najbolj združljiv z demokracijo«, še zlasti zato, ker je izredno težko spreminjati (»popravljati«) strukture, ki proizvajajo ekonomsko neenakost, s tem pa tudi politično neenakost državljanov ter trajno nevarnost demokraciji (Dahl 1991, p. 17).

Tako kot so bila zmotna pričakovanja pred štirimi ali sedmimi desetletji, da bo socializem nekdanjim zaostalim družbam prinesel splošno prosperiteto, bi bilo danes pretirano poenostavljeno pričakovati, da bo »ponovno odkritje kapitalizma« v Vzhodni Evropi samo po sebi povečalo raven produktivnosti in profita. Castells (1989, p. 16) na primer

dokazuje, da dejstvo, da se je »informatijski način razvoja« razvil v kapitalističnih družbah, še ne pomeni, da so »tržne sile naravno superiorne v usmerjanju razvoja v informatijske tehnologije«. Nasprotno, usmerjanje javnih virov v izobraževanje, razvoj nacionalne infrastrukture za komunikacijske in druge javne storitve ter deregulacija (vključno z odstranjevanjem ovir) uvoza, tujih vlaganj itd. lahko pomagajo nacionalni ekonomiji preživeti na vse bolj kompetitivnem in mednarodnem trgu. V resnici ne država ne trg nimata monopola nad učinkovitostjo, inovacijami in odzivnostjo. Mulgan (1991, p. 248) ugotavlja, da sta »v različnih obdobjih in v različnih okoliščinah oba delovala bodisi kot osvobajajoče sile, ki so odpirale komunikacije in razpršile moč, bodisi kot ovire in zavore«.

Novodobno globalno gospodarsko prestrukturiranje prinaša pomembne in kompleksne spremembe v produkciji, konsumpciji in upravljanju, ki jih ni mogoče zvesti na privatizacijo produkcijskih sredstev. Razširjanje privatizacije v razvitih kapitalističnih družbah – na primer odmik od javnih k zasebnim elektronskim medijem – pojasnjuje le majhen del sedanjega prestrukturiranja. Očitna korelacija razvitega kapitalizma s privatno lastnino produkcijskih sredstev in visoko produktivnostjo ne implicira nujno vzročno-posledične povezanosti. Razvoj nacionalne infrastrukture nasploh (in telekomunikacijske posebej) je na primer v še značilnejši korelaciji z narodnim bruto proizvodom na glavo prebivalca, in to ne glede na vladajočo obliko lastnine. To pomeni, da se v razvitosti telekomunikacij izraža raven splošnega ekonomskega razvoja in ne vladajoči način produkcije (Kudriavtzev in Varakin 1990, pp. 107–8). V primeru odnosa med dominantno obliko lastnine ali NBP ter razvitostjo telekomunikacij je težko določiti, kaj je vzrok in kaj posledica. To vsekakor negira tudi prepričanje *developmentalistov*, da so komunikacijski sistemi sami po sebi agenti družbenih sprememb, in gre v prid prepričanju, da »nobena enovita teorija ne more pojasniti ekonomskega razvoja« (Przeworski 1991, p. 23).

Kapitalizma zahodnega tipa ni mogoče preprosto transplantirati v Vzhodno Evropo tudi zaradi ogromnih kulturnih in ideoloških razlik, ki prav gotovo niso znane in jih ne morejo razumeti »neodgovorni tujci, ki ne razlikujejo Mongolije od Slovenije«, pa so jih postsocialistične vlade vendarle povabile kot gospodarske odrešenike (Mencinger 1991, p. 25). V političnem in ekonomskem pogledu je Vzhodna Evropa pogostejše bliže deželam v razvoju kot pa razvitim državam. Koncepti in strategije, ki se lahko dobro prilegajo razvitim tržnim ekonomijam Zahoda, torej v celoti in neposredno ne ustrezajo nekdanjim socialističnim državam. Še več, obstaja tudi velika variabilnost razvojnih vzorcev v samih razvitih državah. Japonska je na primer značilen primer uspešnega »podomačenja«, ne pa transplantacije ali imitacije zahodnega kapitalizma, s pomembno ekonomsko vlogo države in slabotno civilno družbo (Morishima 1990, p. 62). Na temelju takih in podobnih primerov Cui (1991, p. 65) povzema da

kadar premišljamo o reformiranju državne lastnine v realnem socializmu, ne smemo iskati ene same in »najboljše« oblike lastnine in jo sprejeti enkrat za zmeraj. Najpomembnejši nauk človeškega napredka je, da mora ostati »eksperimentalni prostor« za inovacije odprt. Lahko bi se izkazalo, da je državna lastnina še vedno »učinkovita« oblika lastnine v nekaterih sektorjih gospodarstva...

Literatura

- Bajt, Aleksander. 1991. »Zdaj bi pa že bil čas, da se kaj stori za gospodarstvo.« *Naši razgledi* 40, 16: 453–455.
- Bobbio, Norberto. 1987. *The Future of Democracy. A Defence of the Rules of the Game*. Cambridge: Polity Press.
- Castells, Manuel. 1989. *The Informational City*. Oxford: Basic Blackwell.
- Colas, Dominique. 1991. »Nationalism, Culture and the New Information Technologies in Europe.« *KEIO Communication Review* 12: 75–90.
- Csepeli, Gyorgy in Antal Orkeny. 1992. From the Old Communist Parties to the New Social-Democratic Parties. Referat na konferenci »Attori sociali e progettazione del mutamento nell'est europeo«, Gorica, januar 1992.
- Cui, Zhiuyan. 1992. »Market Incompleteness, Innovation, and Reform: Commentary on Adam Przeworski's Article.« *Politics and Society* 19, 1: 59–69.
- Dahl, Robert A. 1991. »Transitions to Democracy.« Pp. 4–21 in *Democracy and Political Transformations: Theories and East-Central European Realities*, edited by G. Szoboszlai. Budapest: Piremon.
- DATAPRO. 1990. *Eastern European Telecommunications*. Delran, N. J.: Datapro.
- EESTR. 1990. »CIA Anticipates Economic Decline in Eastern Europe.« *Easteren European & Soviet Telecom Report* 1, 2: 4.
- Garnham, Nicholas. 1985. »Telecommunications Policy in the United Kingdom.« *Media, Culture and Society* 7, 1: 7–29.

Podobno Lee (1991) dokazuje, da zgodovinski razvoj novo industrializiranih azijskih držav (npr. Južne Koreje, Taiwana in Singapura) ne daje empirične verifikacije teoriji modernizacije, kot so jo formirali *developmentalisti* v ZDA – vsaj ne v smislu *univerzalne* teorije:

Ekonomski razvoj in razvoj medijev sta šla v teh deželah res z roko v roki, toda ne svoboda tiska ne druge politične svoboščine jima niso sledile. Temeljno predpostavko, da se ekonomska rast prevaja v hkraten porast svobode tiska, je torej treba zavrnilo ali radikalno modificirati (Lee 1991, p. 155).

Velik del vzhodnoevropskih prebivalcev na splošno sicer podpira privatizacijo v ekonomiji kot sredstvo za razvoj bolj učinkovitega ekonomskega sistema, vendar pa zaradi sedanje erozije življenjskega standarda, hitrega naraščanja cen, visoke inflacije, pomanjkanja investicijskih potencialov in naraščajoče ekonomske neenakosti mnogo ljudi – med njimi tudi mnogo novinarjev – postaja sovražno razpoloženih do tržne ekonomije, ki naj bi jih »rešila revščine«, in (ponovno) naklonjenih etatizmu. Shlapentokh (1990, p. 161) navaja, da se z novo politiko privatizacije ne strinja skoraj polovica prebivalstva nekdanje Sovjetske zveze. Po podatkih raziskave, ki jo je izvedla USIA (United States Information Agency) leta 1991 v Romuniji, je bilo 54 odstotkov respondentov prepričanih, da »naj bo nekaj podjetij v zasebni lasti, večino podjetij pa naj še vedno vodi država«, manj kot polovica (42 odstotkov) pa jih je menila, da naj bodo »v bistvu vsa podjetja v zasebni lasti« (*Economic Reform Today*, Fall 1991, p. 25). Podobno se je v mnenjski raziskavi na Poljskem 91,4 odstotka delavcev in 95 odstotkov menedžerjev strinjalo s privatno iniciativo v obrti in storitvah, samo 23 oziroma 12,5 odstotka pa tudi v težki industriji (Kozminski 1990, p. 138). Tako močan odpor nima samo pragmatičnih, ampak tudi ideološke temelje. Desetletja je bila družbena lastnina eden temeljev socialistične ideologije in propagande. Kot je pokazala nedavna raziskava na Madžarskem (Csepeli in Orkeny 1992, p. 2), so ljudje, ki zavračajo »socialistično identiteto«, naklonjeni klasičnim socialno-demokratskim rešitvam v smislu državne intervencije v zdravstvu, izobraževanju, socialni in stanovanjski politiki, niso pa naklonjeni načelom tržne ekonomije.

V razvitem kapitalizmu, ki je spodbudil sodobno informacijsko revolucijo, je bila dosežena višja stopnja produktivnosti – in s tem višja raven profita – brez bistvenega povečanja ravni izkoriščanja v smislu relativno nižjih mezd in/ali zmanjšanja socialnih beneficij (čeprav nedvomno s pomembnimi regionalnimi neskladji in z vse večjim problemom brezposelnosti). V nekdanjih državnih ekonomijah Vzhodne-Srednje Evrope pa so delavci mnogo bolj prizadeti s privatizacijo, ki ne samo dramatično povečuje izkoriščanje in brezposelnost, ampak tudi zmanjšuje kupno moč prebivalstva. Analitiki celo napovedujejo, da bodo strukturne reforme v Vzhodni Evropi za daljše obdobje povzročile gospodarsko nazadovanje (EESTR 1990, p. 4).

Očitno je torej, da privatna lastnina produkcijskih sredstev, ki bo v nekdanjih socialističnih državah zamenjala državno lastnino, ni zadostni (pa četudi je nujni) pogoj za transplantacijo profitne zahodne ekonomije iz razvitih visoko industrializiranih družb v razpadajoče ekonomije Vzhodne Evrope. Kot je opozoril Raboy iz svoje »nedvomno zahodne perspektive, je videti [...], da obstaja realna nevarnost, da bosta paroli 'privatizacija' in 'perestroika' na koncu pomenili eno in isto« (Raboy

Slavko Splichal
GOSPODARSKO
PRESTRUKTURIRANJE
IN DEMOKRATIZACIJA:
PRIVATIZACIJA KOT
»MAGIČNI KLJUČ«?

1989, p. 5). Kakršnakoli je že vloga »nevidne roke« privatizacije in tržnih sil, je potrebno upoštevati mnogo več dejavnikov, ki ustvarjajo protislovja in neenakosti, da bi ustvarili bolj učinkovite ekonomske sisteme ali da bi pojasnili vlogo civilne družbe v vzhodnoevropskem političnem preobratu. Ideje o reformabilnosti socializma v »tržni socializem« (Przeworski, 1991), tradicionalna vloga absolutistične države v Vzhodni Evropi, ki se je razvila preje in trajala mnogo dlje kot v Zahodni Evropi ter je »nacionalizirala« družbo (Szucs 1988, pp. 316–318), pomembne kulturne razlike ter vzpon novodobnih nacionalizmov in šovinizmov so prav gotovo te vrste dejavniki. Nanje opozarja na primer tudi Rus, ko pravi, da:

mehansko uveljavljanje nove lastninske strukture nima nobene možnosti, da bi dalo pozitivne rezultate, če takšnega uveljavljanja ne spremlja tudi nastajanje nove kulture, tako kot si ne moremo zamisliti nastajanja kapitalizma brez sočasnega ali celo predčasnega rojevanja protestantskega duha in liberalne kulture (Rus 1991, 510).

Celo več. Kot poudarja Bajt (1991, p. 454), je privatna lastnina *edini faktor*, katerega odsotnost ne onemogoča produkcije, ki pa prav gotovo ni mogoča brez dela ali zemlje ali brez upravljanja v blagovnem gospodarstvu ali brez izumov. Oblika lastnine še zlasti ne more biti najpomembnejši ekonomski faktor v razmerah »nasilne« transformacije državne in družbene lastnine v privatno lastnino, kjer je privatna lastnina prvenstveno politični in ne ekonomski cilj. In morda še pomembnejše je, da ideja, naj bi nekdanje socialistične dežele preprosto »ujele« razvite s posnemanjem razvojnih vzorcev, ki so bili v (nekaterih) kapitalističnih deželah znani pred stoletjem, prikladno ne upošteva tedanjih specifičnih endogenih (nacionalnih) in eksogenih (mednarodnih) dejavnikov v razvoju novodobnih »informativskih družb«. Preprosto je nezgodovinska in preveč priložnostna, da bi lahko resnično zaobsegla in pojasnila posebnosti nekdanjih socialističnih dežel in razlik v odnosu do idealno-tipskih zahodnih demokracij.

Havlik, Peter. 1991. *Information and Related Technologies and their Impact on East-West Relations*. Vienna: The Vienna Institute for Comparative Economic Studies.

Kaminski, Antoni Z. 1991. »Res Publica, Res Privata.« *International Political Science Review* 12, 4: 337–351.

Keane, John. 1991. *The Media and Democracy*. Cambridge: Polity Press.

Keane, John. 1988. *Civil Society and the State. New European Perspectives*, uredil J. Keane. London: Verso.

Kozminski, Andrzej K. 1990. »Market and State in Centrally Planned Economies.« *Current Sociology* 38, 2–3: 133–155.

Kudriavtzev, Guennadi G. in L. E. Varakin. 1990. »The Economic Aspects of Telephone Network Development.« *Telecommunication Journal* 57, 2: 105–116.

Lee, Jae-Kyoung. 1991. »Press Freedom and National Development: Toward a Re-conceptualization.« *Gazette* 48, 3: 149–163.

Mander, Jerry. 1978. *Four Arguments for the Elimination of Television*. New York: Quill.

Mencinger, Jože, 1991a. »Pismo slovenskemu parlamentu.« *Delo* (Sobotna priloga), 24. avgust: 23.

Mencinger, Jože, 1991b. »Vlada, bobni, harmonike, zastave.« *Delo* (Sobotna priloga), 19. oktober: 25.

Morishima, Michio. 1990. »Ideology and Economic Activity.« *Current Sociology* 38, 2–3: 51–77.

Mulgan, Geoffrey J. 1991. *Communication and Control. Networks and the New Economies of Communication*. Cambridge: Polity Press.

Nain, Zahorom. 1991. »Politics, Economics and the Media in Malaysia.« *Media Development* 38, 3: 39–42.

Przeworski, Adam. 1991. »Could We Feed Everyone? The Irrationality of Capitalism and the Infeasibility of Socialism.« *Politics and Society* 19, 1: 1–38.

Raboy, Mark. 1989. »East-West Dialogue on Media and Democratization.« *The Democratic Communique* 8, 3: 7–8.

Rosanvallon, Pierre. 1988. »The Decline of Social Visibility.« Pp. 199–220 v *Civil Society and the State. New European Perspectives*, uredil J. Keane. London: Verso.

Rus, Veljko. 1991. »Demosov socialni inženiring.« *Naši razgledi* 40, 18: 509–510 (27. september).

Sparks, Colin. 1991c. The British Media System. Referat na petem kolokviju o komuniciranju in kulturi »Media Systems in Transition«, Piran, 7.–12. september 1991.

Sparks, Colin in Slavko Splichal. 1990. »Journalism Education and the Role of the Media as Fourth Estate.« Referat na 17. konferenci IAMCR, Bled, avgust 1990.

Splichal, Slavko in Colin Sparks. 1990. »Democratization of the Media from Two Perspectives: Political and Professional Orientations among Journalism Students in 22 Countries.« Pp. 149–172 v *Democratization and the Media: An East-West Dialogue*, uredili S. Splichal, J. Hochheimer in K. Jakubowicz. Ljubljana, Iowa City: Communication and Culture Colloquia.

Szucs, Jenő. 1988. »Three Historical Regions in Europe.« Pp. 291–332 v *Civil Society and the State. New European Perspectives*, uredil J. Keane. London: Verso.

Zeleny, Milan. 1991. »Soumrak československeho gospodarstva.« *Tvorba* 36–37 (11 September): 3–6.

G. Kwangji

DOLENJSKA ROKA NAD TOLARJEM

Pogovor z viceguvernerjem Banke Slovenije dr. Markom Kranjcem

Dr. Marka Kranjca ima, rečeno v šali, vsakdo v svoji denarnici. Kot prvi finančni minister pluralne slovenske vlade je namreč lastnoročno podpisan na denarnih bonih, predhodnici prvega pravega slovenskega denarja. Po srečnem razpletu osamosvojitvenega procesa zdaj v tem podpisu ni videti nič herojskega, je pa bilo to tedaj pogumno dejanje, ki je bilo s stališča takrat še veljavne zvezne zakonodaje ostro kaznivo. Kot finančni minister je tedaj dr. Kranjec nosil na sebi veliko breme ne le finančne osamosvojitve na novo nastajajoče države, temveč tudi uvajanje sodobne evropske davčne politike in integralnega proračuna.

Po znanem zapletu ob sprejemanju lastninske zakonodaje je po odstopu prijatelja dr. Jožeta Mencingerja, podpredsednika vlade, še sam odstopil s funkcije finančnega ministra. Zdaj je viceguverner Banke Slovenije in – kolegi mu to priznavajo – precej zaslužen za krepitev in stabilizacijo naše valute, ki kljub globoki gospodarski krizi, v kateri se še nahajamo, obeta gospodarsko trdnost in postopen gospodarski vzpon. Skratka, dr. Marko Kranjec je pristojen strokovni sogovornik, odprt, odkrit, brez dlake na jeziku, še posebej pa zanimiv za dolenjsko revijo Rast, saj je naše gore list.

Rodil se je namreč leta 1940 v družini gimnazijskega profesorja Rudolfa Kranjca v Novem mestu, leta 1959 končal novomeško gimnazijo, štiri leta kasneje ekonomsko fakulteto v Ljubljani in prav tam doktoriral iz javnih financ leta 1975. Kot ekonomist ima dolgoletne strokovne izkušnje, saj je delal v različnih ustanovah doma in v tujini: v Inštitutu za ekonomske raziskave v Ljubljani, ki mu je bil izhodišče za vse druge službe in naloge, zatem v Svetovni banki v Washingtonu, pri OECD v Parizu, Organizaciji združenih narodov (FAO) v New Yorku in kot finančni minister v Peterletovi vladi.

– *Če začnemo pri odstopu z ministrskega položaja. Zakaj ste zapustili to delo, čeprav sta z dr. Mencingerjem kot ugledna ekonomska strokovnjaka veljala za tako rekoč najboljši del slovenske vlade?*

»Spoznal sem in tudi opozarjal, da je sprejeti republiški proračun prevelika ovira za stabilizacijo slovenskega gospodarstva, ki je vse bolj tonilo. Moja predvidevanja so se kazala za pravilna, zato pri takem vodenju gospodarske politike nisem hotel več sodelovati. Drugi vzrok je bilo moje stališče do privatizacije, glede katere sem podpiral zamisli dr. Mencingerja, ki so se, kot se je kasneje pokazalo, izkazal za sprejemljivejše od predlogov ameriškega ekonomista dr. Sachsa. In še tretji razlog: zastavljenega delovnega ritma najbrž da ne bi vzdržal. Ob vseh ogromnih nalogah in odgovornostih finančnega ministrstva je le-to tedaj imelo manj kot trideset ljudi. S pretiranimi obremenitvami z delom sem že začel ogrožati svoje zdravje, medtem ko so nekateri drugi ministri dokaj lagodno živeli, se kazali v javnosti in potovali po svetu.«

– *Vaš naslednik Dušan Šešok je v znanem skupščinskem nastopu omalovaževal vaše delo, pozneje pa celo v nekem intervjuju zatrdil, da niste naklonjeni osamosvojitvi Slovenije.*

»Odkrito povedano, nanj dosti ne dam, ker ni finančni strokovnjak in na tem področju nima idej. Če bi bil on tedaj na mestu ministra, bi še danes imeli jugoslovanski finančni sistem. Ko je prevzel ministrstvo, se je modernizacija finančnega sistema ustavila. Ni je speljal do konca, in vemo, kakšno stanje je zdaj na tem področju. Najmanj tretjina davkov sploh ni pobrana. Glede naklonjenosti osamosvojitve pa le tole: s pravočasno pripravo denarne in finančne osamosvojitve ukrepov, ki so bili za to potrebni, sem, tako upam, dokazal, da sem se resno zavzel za stvar. Res pa je, da sem vseskozi zagovarjal postopnost in premišljeno politiko.«

– *Kot ekonomski strokovnjak ali kot politik, kar mora minister, želi ali ne, zagotovo biti?*

»Nikoli nisem bil v nobeni politični stranki in zanimala so me predvsem strokovna vprašanja. Kot ekonomist sem opozarjal, da ima Slovenija velike koristi od Jugoslavije in da ni samo dajala, temveč tudi dobivala. Bil sem proti temu, da bi stvar prikazovali zgolj politično. Tudi v prihodnje bomo morali obnoviti gospodarske vezi z naravnim zaledjem.«

– *Kaj sem vam zdi najbolj pomembno, da bomo gospodarsko uspeli zdaj, ko smo postali mednarodno priznana samostojna država?*

»Odprtost. Protekcionizem je smrt za majhno ekonomijo. To, kar se zdaj dogaja na primer z ljubljansko tržnico, s katere izganjajo neslovenske prodajalce, je zelo slabo znamenje. Tudi za protekcionizem na drugih področjih ni nikakršnega opravičila. To odkrito povem vsem, pa četudi se jim zamerim, tako kot sem se kmetom na blejskem posvetovanju kmetijskih svetovalcev. Naj ponovim, protekcionizem vidi le kratkoročne koristi in bi nas pahnil v stagnacijo, dolgoročno pa v gospodarsko nazadovanje.«

– *Na denarnih bonih je vaš podpis. Zakaj se nanje ni podpisala Milica Ozbič, ki je bila tedaj guvernerka Narodne banke Slovenije?*

»Ona je odklonila podpis, ker pač ni mogla delati zoper zakonitosti, ki so tedaj vladale v delu ustanove, ki ji je načelovala. Podpis je odklonil tudi dr. Jože Mencinger, medtem ko za četrtega prisotnega na odločilnem sestanku, predsednika vlade Lojzeta Peterleta, kaj takega ni bilo primerno glede na njegovo funkcijo. Tako sem podpisal jaz. To je bilo ob koncu leta 1990, nekako ob času plebiscita, ko je bila politična volja sicer močna, vse drugo pa še zelo nejasno.«

– *Koliko bo stalo tiskanje pravih tolarjev?*

»Približno 20 milijonov nemških mark. Prvi slovenski denar bo zelo kakovosten, saj ga pripravlja znana londonska firma. V promet bo prišel v nekaj mesecih, razume pa se, da se natančnega datuma vnaprej ne pove.«

– *Trdnost denarja je seveda važnejša od njegove lepote. Bo naš bodoči denar tudi stabilen?*

»To je odvisno predvsem od našega gospodarstva in spoštovanja zakonitosti, ki je tako in tako nujno, če hočemo živeti v pravni državi. Pokazal vam bom izjemno pomemben zakon, ki ga je slovenska skupščina sprejela 25. junija lani. To je zakon o Banki Slovenije, na katerem sloni neodvisnost monetarne oblasti. Poslanci se tedaj morda niti niso zavedali, kaj pomeni temeljni drugi člen zakona, ki pravi, da mora Banka Slovenije skrbeti prvenstveno za stabilizacijo valute in za splošno likvidnost. Banka Slovenije vodi politiko čim nižje inflacije, ker je to v dolgoročnem interesu naše države.«

– *Toda država ima svoje potrebe, na novo ustanovljena še posebej velike. Potrebno je spodbuditi razvoj, inflacija je, kot je znano, priročna metoda, ki lahko da ugodne kratkoročne učinke. Na Hrvaškem so celo zamenjali guvernerja banke, ker se je upiral dodatnemu tiskanju denarja in ni pristal na trditev, da je razvoj pomembnejši od trdnosti nacionalne valute.*

»Za Banko Slovenije lahko trdim, da je nihče ne more prisiliti k tovrstnemu slabljenju valute. Tolar je ta čas sicer malo precenjen, vendar zaradi tega ni treba pričakovati njegove devalvacije, saj trdim, da so tudi v podjetjih še rezerve. Konec koncev lahko zakon, ki ureja to področje, spremeni samo republiška skupščina. Vlada sama nima moči, poleg tega pa mora biti tudi sama zainteresirana za stabilizacijo. Zdaj imamo prvič po letu 1987 enomestno mesečno inflacijo in to ni majhen uspeh. To potrjujejo tudi vabila, ki jih imam na mizi, da bi osebno pomagal k denarni osamosvojitvi baltskih držav in Ukrajine. Žal sem se moral zaradi obilice dela odpovedati vabljenim ponudbam, kar pa ni bilo prvič.«

– *Ali kot ekonomski strokovnjak lahko napoveste, kdaj se bo naše gospodarstvo opomoglo? So naraščajoče devizne rezerve upoštevanja vreden znak?*

»Seveda so. Ta čas presegajo že 700 milijonov ameriških dolarjev, mesečni presežek izvoza nad uvozom pa znaša približno 70 milijonov. Seveda bodo morali za gospodarsko obnovo svoje narediti še vlada in gospodarstvo samo.«

– *V svoji poklicni karieri ste se ukvarjali z javnimi financami, s tega področja imate tudi doktorat, z makro agrarno ekonomiko, kamor ste svoj čas posegli zlasti s svojo razpravo o agrarnem maksimumu, veljate za davčnega strokovnjaka. Kdaj bo naša davčna zakonodaja oziroma celoten davčni sistem na ravni drugih evropskih držav?*

»Na tej ravni je že po davčni reformi, ki sem jo kot minister spodbudil. Potrebni bo še nekaj popravkov in prilagoditev. Predvsem bomo morali zaostri finančno disciplino in vse skupaj spraviti, da tako rečem, na višjo kulturno raven. Davčno službo je glede na majhnost državnega ozemlja potrebno centralizirati, prav tako njen nadzor, in jo s tem narediti neodvisno od škodljivega lokalnega vpliva. V vsakem primeru je treba zaostri pobiranje davkov in vpeljati davčno policijo. To

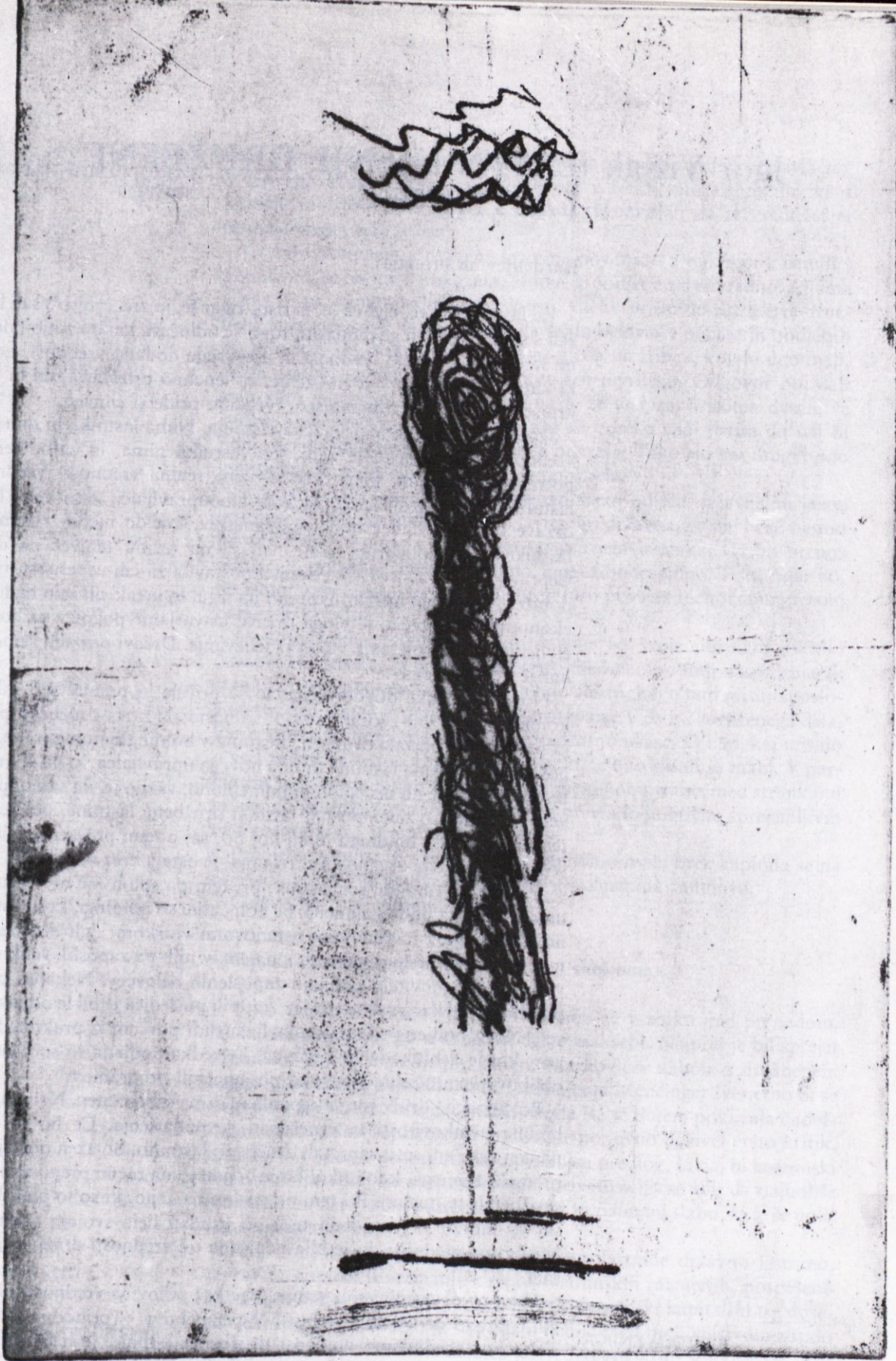
naj bi speljali ob reorganizaciji Službe družbenega knjigovodstva, ki bo sčasoma prenehala delati v sedanji obliki, pri čemer dodajam, da njeni delavci, med katerimi je dosti dobrih strokovnjakov, ne bodo izgubili dela.«

– Če bi republika Slovenija pobrala vse davke, še vedno ne bi imela dovolj denarja za svoje potrebe, zlasti pa ne za razvoj. Pri proračunu je zavestno prikazan primanjkljaj, ki bi ga lahko zapolnili le s posojilom iz tujine, saj iz delitvene bilance Jugoslavije najbrž ne bomo dosti dobili.

»Tu ne morem mimo sanacije bank. Po grobih ocenah gre za 4 milijarde nemških mark manka, kar je posledica lagodnega življenja in gospodarjenja v preteklosti, pa naj gre za posameznika ali podjetje. Računi te lagodnosti so se nabrali v bankah in prej ali slej jih bo treba plačati. Razume se, da je vse to močno deformiralo gospodarsko strukturo in če jo bo hotela republika Slovenija normalizirati, se bo morala zadolžiti v tujini. Zdaj, ko smo v Organizaciji združenih narodov, bo šlo mnogo lažje. Vendar naj še enkrat ponovim: tudi trošiti bo treba manj, bolj bomo morali nadzorovati proračunsko porabo, finančno ministrstvo in druge službe, ki držijo roko nad porabo denarja, bodo morale dobiti več besede. Pri tem upam, da bo imel novi finančni minister Mitja Gaspari, ki ga kot strokovnjaka izjemno cenim, več sreče, kot sem jo imel sam.

Janez Gabrijelečič
Marjan Legan

I. Mršnik 1991

Zapis IX

1991

Ivan MRŠNIK: Zapis IX, 1991, vernis mau, 50 x 32,5 cm

Igor Vizjak LASTNINJENJE DRUŽBENE LASTNINE

Razdelitev ali prodaja?

Za lastnino se ve, čigava je, in tisti, čigar je, jo zna ceniti. Vsak lastnik želi s svojo lastnino gospodariti, torej se odločati, kaj bo z njo počel, da bo ta ohranjala svojo vrednost in ustvarjala dodano vrednost. Lastnik, ki kapital spreminja v premoženje, si nenehno prizadeva, da bi v čim krajšem času in ob čimmanjšem tveganju pridelal čimveč.

Družbena lastnina je drugačna lastnina. Nima lastnika in nima svoje vrednosti. Njena cena je zato, ker lastnika nima, in zato, ker jo je potrebno olastniniti, nižja, kot je njena realna vrednost. Vrednost te lastnine je bolj krojila država kot samoupravljalci, zato velja biti do države kot upravljalca bolj neprizanesljiv, kot do njenih »fotmalnih« lastnikov. To opozorilo se ne nanaša na režim, temveč na državo. Čeprav si je nova slovenska država postavila za cilj uspešnost, to pa je dobiček, ustvarjen med konkurenti na trgu, in je tak cilj zelo različen od ekonomije povprečja, je vloga države ustvarjanje pogojev za bogatejše življenje, ne pa vpletanje v preraščevanje. Državi pripada samo tisto, kar je »cesarjevega«.

Nove lastninske dogodivščine so se pričele in prehitujejo sklepanje kompromisov. Od zgoraj navzdol so nastajala nova družbena podjetja in naenkrat je postala družbena lastnina v holdingih nominirana. Z eno potezo je družbena lastnina dobila novega upravljalca, ki pa še vedno ni lastnik. Ali to je ali ne, sploh ni pomembno, važno je, da samouprave ni več. Holdingi so tako postali lastniki družbene lastnine, peščica ljudi, teh naj bi bilo v holdingu manj kot 50, saj potem prevzema poslovodstvo tudi funkcije organov upravljanja, je ostala brez nadzora in se povsem zakonito obnaša kot lastnik, pri tem pa sploh nič ne tvega, razen morda svojega dobrega imena. Še bolj čudni so holdingi, ki so ustanovili nova podjetja z minimalnim ustanovnim vložkom, dali družbeno premoženje potem tem podjetjem v najem, v njih pa zaposlili veliko večino vseh, prej v enovitem podjetju zaposlenih delavcev. Nekateri pa so se preoblikovali kar preko stečajev, katerih posledica je bil le odpust delavcev. Nova podjetja so se ustanavljala tudi povsem iz praktičnih razlogov, kot je deblokada žiro računa. Le redka podjetja so sočasno s preoblikovanjem očistila portfolijo posameznih programov.

Privatizacija družbenega kapitala ni sama sebi namen. Namenjena naj bi bila učinkovitosti in uspešnosti gospodarjenja. Če bo ta osnovni namen zgrešen, smo zapravili družbeno lastnino. Bojazen obstaja, saj je premalo znanega, kdo in koliko je bogatejši na račun prepoceni prodaje družbenih stanovanj. Pri tem ne mislim na ceno, ki so jo plačali kupci, saj so morali za to poseči tudi po prodaji dela svojega premoženja. Mislim na vrednost, ki je bila odpisana od vrednosti družbenega kapitala.

Vse preveč ocenjujemo stanje. Več kot polovico vrednosti ni v zidovih, opremi in izdelkih, temveč v perspektivi – prihodnjem donosu. Tako kot ocenjujemo vrednost družbene lastnine, je naša prihodnost zelo negotova. Nikakršnih ocen ni, kaj se bo zgodilo na trgu kapitala potem, ko bodo lastniki družbene lastnine znani. Zlobneži celo namigujejo, da se vendar kupujejo delnice na trgu vedno takrat, ko je njihova

cena najnižja in da je potrebno lastninjenje narediti zanimivo, privlačno. V tovarni, ki je šla pred več kot letom v stečaj, mi je direktor, ki je kasneje to isto opremo vzel v najem, zagotavljal, da je vrednost te opreme enaka teži železa.

Če bo lastninjenje družbene lastnine povezano z nakupom, četudi s popustom, se bo hitro pokazalo, koliko je podjetje zares vredno. Ali ima tržno ali pa nima nikakršne vrednosti. Če bo prišlo do razdelitve družbene lastnine, pa se lahko zgodi, da bodo delavci v nekaterih podjetjih po principu »šenkanemu konju se ne gleda na zobe«, kmalu ugotovili, da je zastoj lastnina prej obveznost kot privilegij. Odgovor bo, dali smo vam možnost. Tako ali tako pa je že vnaprej prisoten dvom, če večina Slovencev zna gospodariti, kar se odreka tudi tistim, ki naj bi ponovno dobili lastnino, ki jim je bila odvzeta. Tako eni kot drugi bodo ugotovili, da so dobili manj, kot jim pripada.

S privatizacijo označujejo v razvitem svetu odkup državne ali javne lastnine. Družbena lastnina ni niti javna niti državna, pa naj bi se vseeno privatizirala, in sicer s prenosom na pravega lastnika. Če bo prenos odplačan, potem je zelo pomembno, čigava bo kupnina. Tisti, čigar bo, bo z njo razpolagal. Interesi podjetij tu niso povsem identični interesom države in skladov.

O dosedanjih predlogih za lastninjenje so svoje povedali politiki (stranke) in stroka, ki je analizala vrsto medsebojno tudi nasprotujočih si opozoril in predlogov. Le malo je bilo slišati, kaj o tem mislijo poslovodstva. Do izraza je prišlo bolj nasprotovanje v zboru združenega dela, kar je obrodilo misel, da se ta zbor predčasno ukine. O tem, kaj mislijo o vsej zadevi še vedno »formalni« lastniki, je bilo slišati še manj. V parlament gre seveda lahko predlog, ki pomeni kompromis med strankami in menda je sedaj dosežen. Gre torej za prevlado politično sprejemljivih nad gospodarsko potrebnimi rešitvami.

Problem lastnine je v tem, da daje politično moč. Brez kapitala se ne da vladati. Zato je neučinkovita družbena lastnina zanimiva.

Čigavo bo torej akumulirano delo?

»Prepada ni mogoče prestopiti z dvema skokoma«

Tako J. Sachs. Po tem, koliko časa smo že v zraku nad prepadom, lahko sklepamo, da sta si bregova daleč vsaksebi. Najprej je bil sprejet Mikuličev zakon o podjetjih, potem Markovičev zakon o družbenem kapitalu, potem je ponudil model lastninjenja Mencinger (verjetno bi se dalo prav tega še najlaže dograditi), vlada RS je potem poklicala čudežnega dečka J. Sachsa, katerega predlog je ponovno doživel vrsto kritik, in sedaj je poslan v proceduro kompromisni predlog, ki naj bi lastninski vozle zrahljal. Bolj ko razpravljamo o privatizaciji, se zdi, da najboljše možnosti ni, zato se bo potrebno odločiti za najmanj slabo, ki je še politično sprejemljiva.

Tudi tam, kjer imajo namesto družbene lastnine državno lastnino, čeprav ta pomeni le še manjši delež v lastninskih razmerjih, pospešeno lastninijo. Takoj po združitvi obeh Nemčij je nemški kapitalski trg dosegel rekord: gospodarstvo je s prodajo delnic med prebivalstvom zbralo 18 milijard mark. Nemška delnica je vredna približno šestkrat več, kot je na njej napisano. Polovico vsega kapitalskega pretoka je bilo namenjeno proizvodnji. Avstrijci, ki imajo podržavljenega kar 37 odstotkov gospodarstva, so ugotovili, da je dosežena kritična zadolženost države.

V letih 1987 do 1990 so s prodajo deležev dobili 25 milijard ATS, ker pa tempo privatizacije prilagajajo možnostim priliva svežega kapitala, končnega roka privatizacije niso določili. Opredelili so le podjetja, ki jih je možno prodati tujcem, in delež, ki ga tuj kapital ne sme preseči. François Mitterrand je zaradi zagotovitve konkurenčnosti Francije, kljub obljubi volilcem, da v njegovem mandatu ne bo privatizacije in nacionalizacije, potegnil potezo, s katero lahko postanejo zasebni investitorji 49-odstotni lastniki državnih podjetij. S tem je želel zmanjšati breme državne blagajne in zagotoviti svež kapital, saj so mnoga javna podjetja, celo tako znana, kot je Air France, zapadla v dolgove. Margaret Thatcher je v času svoje vladavine privatizirala okoli 5 do 10 odstotkov vseh industrijskih zmogljivosti v Angliji.

Navedeni primeri govore predvsem o tem, da se tudi države otepajo gospodariti, saj postajajo bremena državnih podjetij vse hujša. Nikakor pa naj navedeni primeri ne vzpodbudijo k tempu privatizacije v teh državah, saj bi potem Slovenija lastnila 85 odstotkov vsega premoženja petdeset do sto let. Primeri govore tudi o tem, da nikjer država ne uspe nadomestiti trga in da so politiki to spoznali.

Vlogo državnega gospodarstva smo dodobra spoznali že tudi sami, zato je potrebno odločno vztrajati pri čistem tržnem gospodarstvu. V privatizacijskih procesih naj država poskrbi le za legitimnost in pravno varnost novih lastnikov in postopkov lastninjenja, za omilitev socialnih posledic, ki bodo z novimi lastninskimi razmerji nastale. Država naj se vmeša tudi, če ugotovi, da gre v privatizacijskih postopkih za ustvarjanje novih monopolov. Nikakor pa ne bi bilo dobro, če bi se stekal denar investitorjev v državni žep.

V aprilu 1991 je bilo v Sloveniji izbranih nekaj podjetij, po vzorcu katerih naj bi potekala privatizacija pri nas (Saturnus, Avtooprema, Svila, Terme, Javor, Valkarton). O tem poizkusu ni veliko znanega. Veliko več podjetij se je preoblikovalo kar preko stečajev, pa tudi tako, da so dobili tujci nesorazmeren kontrolni delež svojim vlaganjem.

Slovenija je vendarle precej različna od drugih postsocialističnih držav Evrope. Le del družbene lastnine, in to ne večji, je pripadal državi, s pretežnim delom pa so samoupravljali delavci. Zavest o lastništvu je torej pri nas drugačna kot v državah z državno lastnino. Tudi zavest o trgu je pri nas drugačna kot v državah s planskim gospodarstvom državnega tipa. Res pa je, da delavci pri nas nikoli niso imeli občutka, da razpolagajo z družbenim premoženjem, zato bi bili, če jim to povemo sedaj, pozitivno presenečeni.

Če se zgodi, da preidejo podjetja v zasebno lastnino, je potrebno zmanjšati tudi izdatke za državo, saj so ti največji generator inflacije. Kaže, da bodo problemi lastninjenja v majhnih in srednjih podjetjih enostavnejši, saj so povezani z manjšimi sredstvi. Vprašanje pa je, kaj se bo zgodilo z velikimi podjetji. Ali bomo družinski nakit (Elan) prodajali nedružinskim članom pod ceno? Ali bomo z nerealno ceno subvencionirali tuj kapital? Če mislimo resno s kapitalom v prihodnost, potem moramo povedati, kaj bo s temi podjetji in kdo bo njihov lastnik. Gre za odkrit pogovor s sedanjimi upravljalci družbene lastnine. Tudi Slovenci iz tujine ne bodo vlagali zaradi ljubezni do domovine. Ta lahko prevlada samo, če je na razpolago več enako dobrih možnosti. Upravljanje namreč izhaja iz skrbi za lastništvo kapitala.

Mnenja so deljena tudi o tem, ali privatizirati vseprek ali preišlje-
no. Privatizacija ne bi smela biti tako šokantna kot znani stabilizacijski

programi. Ni pomembno samo obdobje do sprejema lastninske zakonodaje. To obdobje mora odražati dogodke, ki bodo sledili. Ali bomo privatizirali tudi podjetja, ki imajo izredno visoko negativno vrednost, ne samo zaradi izgub, temveč tudi zaradi ekoloških in narodnogospodarskih vidikov? Ali ne bi bilo bolje, da delnic takšnih podjetij ne dobi nihče? Prisotna so tudi mnenja, da naj se stanje najprej sanira, opredelijo razvojne možnosti in šele nato lastnini. Denar namreč lahko pričakujemo na osnovi donosov, ne pa na osnovi razdelitve. K temu naj bi prispevale sicer že odločitve upnikov, da svoje terjatve spremenijo v lastninske deleže. To naj bi sicer bila poslovna poteza in ne prisila. Če tega interesa ne bo, potem problemov prezadolženosti ne bomo uspeli razrešiti, novi delničarji pa tudi za ceno brezplačnih delnic ne bodo sprejemali rizika povračila upnikom.

Osnovni manjkajoči člen v naši lastninski verigi ni samo lastnik. Vprašanje je, kako se bodo znani lastniki organizirali pri izvajanju upravljalске vloge. Kako bo upravni odbor opravil svojo vlogo strateškega usmerjevalca in nadzora podjetij? Pri tem odgovoru ne gre izhajati iz predsodka: samo, da ni več samoupravljanja. Sedanji management si nadzora ne želi, čeprav meni, da je potreben. Posebej si ne želi države kot upravljalca, saj bi s tem gospodarstvo postalo politika. Bolj soglašajo z delavskim delničarstvom in upravljanjem, saj so spoznali, da rezultatov ne more biti, če cilji podjetja niso hkrati tudi cilji zaposlenih v njem.

Vsekakor bomo lastninjenje lahko preverili samo v »živo«. Gre za postopek, ki ne dovoljuje testiranja in ki zaradi tega, ker bo trajno zaznamoval politični prostor, zahteva dobro predpripravo oziroma soglasje vseh prizadetih interesov, ob tem, da je edino opravičilo za tak poseg večja učinkovitost. Nedopustno bi bilo, da bomo lastnili dvakrat in da najprej postane družbena lastnina državna, problem privatizacije pa s tem odložen na kasnejši čas. Stroka je dala veliko opozoril, ponudila veliko predlogov in utemeljitev za svoje trditve, odločiti pa mora politika. Ta je samoupravljalce naredila in jih bo tudi razlastila.

Kompromis: prenos (razdelitev) in prodaja

V tretje gre rado. Skupščini Republike Slovenije je posredovan nov predlog za izdajo zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij z osnutkom zakona. Prevladuje ocena, da ima ta predlog veliko možnosti. Zato, ker je dober, zaradi naveličanosti, da še naprej vztrajamo, ali zato, ker je zapravljenega že preveč časa in družbene lastnine? Verjetno zaradi slednjega in zaradi vztrajnosti »politike«, da zagotovi svoj vpliv in moč.

Lastninsko preoblikovanje podjetij je sprememba podjetja z družbenim kapitalom v podjetje z znanimi lastniki takoj (12 mesecev) in v celotnem trajnem kapitalu preoblikovanega podjetja. Pri tem je zagotovljena državljanom Slovenije ob enakih pogojih predkupna pravica.

Najprej bo iz družbene lastnine izvzet del, ki gre bivšim lastnikom po zakonu o denacionalizaciji. Sledi prenos (razdelitev) 40 odstotkov družbenega kapitala na sklade v obliki navadnih delnic (10 odstotkov odškodninski sklad, 10 odstotkov pokojninski sklad in 20 odstotkov Sklad). Zaposleni v podjetjih in državljanji bodo lahko kupovali delnice podjetij oz. delnice Sklada z 90-odstotnim popustom. Možen je delavski odkup podjetja, vendar se zdi ta možnost manj verjetna. Podjetje se

lahko tudi proda, delno ali v celoti. Sedanje terjatve lahko postanejo lastninski deleži znanega lastnika. Kar ostane, se pravi, da se po teh možnostih ne olastnini, se prenese na Sklad. S Skladom upravlja svet, v katerega imenuje pet članov Skupščina Republike Slovenije (tako si država zagotavlja prevladujoč vpliv na upravljanje), po enega Sklad in GZS ter dva sindikati.

Družbeno lastnino bodo torej kupovali samo njeni sedanji lastniki (delavci) in državljani, vsi ostali jo dobijo oz. se nanje prenese. Podjetju ostane samo kupnina za interne delnice, ki jih kupijo delavci s popustom – podjetja torej ne bodo obogatela. Ostala kupnina gre Skladu. Podjetjem se tako še naprej odreka sposobnost dobrega gospodarjenja, državi pa pripisuje. Kako bodo skladi gospodarili s prenesenim premoženjem? O tem ta zakon ne govori. To bodo urejali drugi zakoni.

Na takšen način naj bi zagotovili splošne cilje, ki so:

- poiskati lastnike, ki jim je največ do ohranjanja podjetij, delovnih mest in proizvodnje;
- upoštevati vse, ki so prispevali k nastajanju družbenega kapitala;
- država naj bi pri tem zagotavljala ravnovesje v razporeditvi upravljaljskih pravic in odgovornosti;
- čimprej določiti nove upravljalce.

S temi mislimi oz. cilji je pospremljen na pot zakon, katerega osnovni namen bi moral biti, da poskrbi za učinkovitost z novimi lastninskimi razmerji. Učinkovitosti se ne da zaukazati. Da pa se jo pridela, in to tako, da vsi ostali cilji sledijo enemu osnovnemu cilju – iz družbene lastnine narediti čimveč. Kompromisi so modrost politike. Znanost se bojuje z argumenti. V gospodarstvu štejejo samo rezultati. Moramo se torej odločiti, za kakšen zakon gre: politično sprejemljiv, strokovno izviren ali gospodarsko potreben. Najbolje bi sicer bilo, da zakon vsebuje vse, nikakor pa ne bi bilo dobro, da prevlada politična sprejemljivost še najboljše od slabih rešitev. Novi lastninski zakon ponuja premalo utemeljene rešitve, da bi lahko napovedali posledice in verjetnost, da bodo drugi cilji z njim doseženi.

Zakon možnosti ali krivic?

Če nihče ne bo ničesar kupil, bo vse preneseno na sklade. Ali so popusti za nakup delavskih oz. državljskih delnic ugodnost ali priznavanje zaslug? Vsak popust ni ugodnost. To kupci dobro vedo, zato so do blaga s popustom posebej previdni. Skušajo ugotoviti, kje se skriva napaka in ali ni morda blagu že potekel rok uporabnosti. Zakaj zakon daje ugodnost visokega popusta, ne dovoljuje pa kreditiranja ob nakupu delnic in ne daje drugih ugodnosti, ki naredijo nakup vabljev brez občutka nakupa na razprodaji?

Zakon omogoča delavcem nakup delnic s popustom za 20 odstotkov družbenega kapitala, vendar ga hkrati omejuje na povprečno vrednost na delavca 300.000 SLT. Pri tem prav nič ne upošteva, da je 20-odstotni delež v različnih podjetjih različno velik. V podjetjih manjše vrednosti bodo torej delavci lahko večji lastniki, v podjetjih večje vrednosti pa manjši lastniki. Niti v prvih niti v drugih pa z internimi delnicami ne morejo dobiti kontrolnega deleža. Tega si lahko zagotovijo šele z nakupom družbene lastnine pod tržnimi pogoji.

Državljeni (ki nimajo možnosti kupiti internih delnic podjetja, ali se tem odpovedo) imajo možnost kupiti z 90-odstotnim popustom le del-

nice Sklada v višini 160.000 SLT. Lahko ugotovimo, da lastninska zakonodaja ustvarja različne možnosti in deli Slovence na kmete, zaposlene v podjetjih in državljane. Pri tem je pomembno, kaj si, kdaj je zakon sprejet, in ne, kaj in kako si prispeval k ustvarjanju družbene lastnine.

Zakon nalaga, da obliko lastninskega preoblikovanja sprejme organ upravljanja podjetja. Torej lahko o tem sklepajo organi, v katerih ni nobenega predstavnika sedanjih lastnikov, vsaj ne avtentičnega. V marsikaterem podjetju namreč delavskih svetov ni več in so jih nadomestili kvazi upravni odbori, v katerih sedijo še vedno samo upravljalci z družbeno lastnino. Če so delavci v teh upravnih odborih zastopani, pa njihov glas ni odločujoč, kar pa bi bilo ob tej zadnji odločitvi delavcev vsekakor potrebno zagotoviti.

Za nakup internih delnic je pogoj zaposlitev v podjetju ob sprejemu sklepa o preoblikovanju, ne pa delovna doba v podjetju. Kaj je s pravicami delavcev, ki so delovno razmerje izgubili brez svoje krivde in so po trideset in več letih delovne dobe postali presežki? Zakon, ki ga sprejemamo, bi moral zares upoštevati vse, ki so pri soustvarjanju družbene lastnine sodelovali. Torej bi moral imeti zakon vgrajene tudi moralne obveze.

Kaj pomeni 90-odstotni popust pri nakupu delnic za delavce z nižjimi prejemki v primerjavi s tistimi delavci, ki prejemajo večje plače? Enak popust je za nekatere samo možnost, za druge pa velika oz. večja ugodnost. Z ozirom na to, da se deli akumulirano delo, h kateremu so eni prispevali več kot drugi, odvisno od delovne dobe in plač, bi bilo prav, da se upravičenja ugotovijo na osnovi delovne dobe in zaslužkov in na vrednost tako določenih upravičenj v delu družbenega kapitala priznajo enaki popusti. Tako bi se zagotovile enake možnosti za nakup dela družbene lastnine.

Kljub temu da smo razglasili, da gojimo tržno smer gospodarske politike, pa »delodajalci« niso izpolnili obveznosti sprejetih in registriranih kolektivnih pogodb. Na uresničevanje teh ne vpliva samo pomanjkanje denarja v podjetjih, temveč tudi visoke obremenitve neto plač. Lastninski zakon neizplačanih plač ne priznava kot terjatve delavcev, ki bi jo lahko uporabili pri lastninjenju, če ni »cesarju od plač odvojeno, kar je njegovo«. Če bi odrekanja delavcev ovrednotili in prikazali v bilancah kot obračunane, pa ne izplačane plače, potem bi bile izgube še precej večje od dejanskih. Ne samo da so delavske pravice grobo kršene, obnašamo se tako, kot da zagotovljene pravice delavcem sploh ne pripadajo. Njihove terjatve so odpisane, če bo tak zakon sprejet.

Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij tudi ne omenja »revizije« divjega lastninjenja, o katerem se veliko govori in naj bi se dogajalo v pravni državi. Ali bodo tudi tokrat v prednosti tisti, ki so pohiteli?

Namesto sklepa

Neučinkovito družbeno lastnino je potrebno narediti učinkovitejšo. Samo določitev lastnikov ne bo zadostovala za doseg tega cilja. Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij mora poleg možnosti dati tudi motiv. Biti mora izziv in ne predpis, ki ga bomo, če bo potrebno, dopolnjevali. Kako težko je popravljjanje krivic kot posledic grobih posegov države v lastnino, smo ravnokar priča. Poseg v družbeno lastnino je lahko še usodnejši, saj gre za poseg v celotno lastnino slovenske industrije. Gospodarski motivi morajo tokrat prevladati politične ambicije.

2. BIENALE SLOVENSKE GRAFIKE

Blišč otvoritev in slovesnosti, ki so pospremile 2. Bienale slovenske grafike v njegovih prvih dneh konec maja meseca, je prešel, utihnile so slavnostne in vznesene besede, minila je slovesnost trenutka, bienale pa traja, četudi manj opazen oziroma lahko bi dejali premalo opazen. Na razstaviščih, kjer so zbrane grafične mojstrovine slovenskih in tujih umetnikov, ni gneče, umetnine bolj samevajo kot ne. Če bi sodili in merili pomen Bienala le s tem, koliko gledalcev privablja vsak dan, potem bi ne mogli zapisati najbolj spodbudne ocene. A k sreči Bienale ni le to in merila za njegov pomen morajo biti drugačna, če naj ga zares pravilno ovrednotijo.

Najprej in predvsem velja, da je z Bienalom Dolenjska stopila s siceršnjega kulturnega obrobja v središče slovenskega kulturnega utripa. Slovenska grafika v svoji resnični moči in kvaliteti ta čas domuje na Dolenjskem, tu je te mesece doma tisto, kar se, če uporabimo misel Berislava Valuška iz njegovega Uvoda, natisnjega v monografiji 2. Bienala, lahko

vpíše v osebno izkaznico nove države kot eden od osnovnih elementov njene identitete. Gre torej za nacionalno pomembno kulturno dejanje, ki je ob tem udomljeno zunaj glavnega slovenskega mesta, kar bienalu daje dodatne razsežnosti in pomen. Ne gre samo za potrjevanje razsrediščenja kulturnega dogajanja in uresničevanje večsrediščne zasnove slovenske kulture, gre tudi za priložnost, da se v kulturni zavesti Dolenjcev nekaj zgane in da »ta čudovita slovenska pokrajina s prav tako čudovitimi ljudmi bolj polno kot doslej zaživi tudi v slovenski nacionalni kulturi«, kot je zapisal Ciril Zlobec v svoji spremni besedi. Gre torej tudi za Bienale, ki je lahko spodbujevalec dolenjske kulturne revitalizacije. Zato ga ne moremo in ne smemo jemati kot nekaj, kar ni naše, ne bi ga smeli postavljati pod najrazličnejše vprašaje, ki zvečine sploh niso pravi vprašaji, ampak bolj grizljane in nagajanje. Bienale je naš in mi smo z Bienalom več, kot bi bili brez njega.

Milan Markelj

Zora STANČIĆ: Brez naslova, 1991, litografija, 70 x 100 cm

KULTURNI DIALOG

V prejšnji številki revije RAST smo pričeli z ANKETO o kulturnih vprašanjih. Nanjo smo prejeli nekaj zanimivih odgovorov, razmišljanj, ki smo jih objavili pod naslovom Kultura, kako Te ljubimo in se Ti dajemo!?

V uvodu ANKETE smo pojasnili, da je ta »zamišljena tudi tako, da bomo za odgovore na nekatera vprašanja, ki jih bo le-ta naplavljala, zarisovala ali izostrovala, naprosili tiste, ki so za njih obravnavo, premislek, reševanje ali rešitev bolj ali manj pravšnji, včasih pa tudi neposredno odgovorni ali pa vsaj soodgovorni.«

Zdaj smo iz prispelih prispevkov izločili bistvo razmišljanj, jih oblikovali v pet novih vprašanj, na katera pričakujemo odzive. Vse zainteresirane in posebej naprošene prosimo, da svoje prispevke za naslednjo številko Rasti pošljejo uredništvu do konca junija.

1. »V družbi, kakršna je danes, v kateri prevladuje proizvodnja in potrošnja IMAGE-a, ne more niti eno samcato življenjsko področje uiti poplavi spektakla.« Torej, tudi kultura ne!? Kako je s to rečjo in s kulturnim utripom v vaši občini? Bi lahko rekli, da se za takšno situacijo, sceno, če je, morda ne skriva precej ustvarjalne bizarnosti, in da le-ta preprosto potiska na rob in čez kakovostno ustvarjalnost in kakovostne strokovne in umetniške zamisli oz. projekte?

2. Bi držalo, da »pretirana enostranska usmerjenost človeka v otipljivi fizični svet in njegova prevelika lakota po predmetih« že močno ogrožata zmožnosti narave in socialno urejenost družbe, kar grozi dokončno porušiti naravno in socialno ravnotežje do mere, ko človeku ni ali ne bo mogoče več živeti po meri zdravja in človečnosti.

3. Zapisalo se je, ali »morda Gutenbergova galaksija ne tone v črno luknjo, ali naše nebo ne poseljujejo nove zvezde, recimo video galaksije.« To naj bi pomenilo, da smo zašli v nevarne tokove duhovnega siromašenja osebne zavesti. Kaj sodite o tem, če zrete v kulturni in siceršnji vsakdanji utrip, v kulturne dobrine in v človeka, kateremu se ponujajo in ki bi jih naj bil deležen. Menite, da so mu na voljo tiste in takšne vrednote, ki mu bogatijo duhovne zmožnosti, plemenitijo čute in zavest, razvijajo kritično domišljijo, ali pa ga zgolj obkroža nekakšen tingelj-tangelj. Ali je svet umetniškega sporočila vse bolj navzoč, pa hodimo in gremo mimo, ali pa je le-tega vse manj, umetniškega namreč, pa si ne moremo kaj in sprejemamo, kar se nam bolj bučno in izzivalno ponuja in vsiljuje?

4. Kako ocenjujete odnos do znanja, kulture? Kaj, recimo, oboje velja v vašem okolju? Je upoštevano v praksi strokovnih, kulturnih in drugih ustanov ali pa velja pri odločanju o njih usodi v zadnji instanci vendarle tudi načelo ideologije, katera rada izbira njej všečne vodilne in odločujoče kadre. Je strokovnost, znanje vselej in brez izjeme prvi in edini prevladujoči kriterij ali pa se v kulturi oziroma v nekdanjih družbenih dejavnostih nadaljuje s prakso kadrovanja, ki je nam znana iz obdobja »najbolj svinčenih let socializma kot sistema«, saj prave socialistične prakse še dobro povohati in doživeti ni bilo mogoče, malo, kot prijazno senco zarje pa vendarle tudi že! Se zdi, da monopolistična družbena nagnjenja v politiki poskušajo zmanipulirati znanje, stroko, umetnost, kulturo sploh, in ji pravzaprav zavladati, ali pa te in takšne želje, prakse in bojzani morebiti ni?

5. Menda je nekje na robu običajne zavesti védenje, če sploh je, da je v Novem mestu Zgodovinski arhiv Ljubljana – Enota za Dolenjsko in Belo krajino. Več védenja je seveda pričakovati v kulturnih krogih in pri ljudeh in ustanovah, ki potrebujejo njegove storitve. Resnica je, da ta ustanova deluje v skrajno neprimernih prostorih, ki onemogočajo sodobno arhivsko delo in razvoj. Kako iz neprijazne zagate? Je pričakovati skorajšnjo odločitev o tem, kakšna naj bi bila bližnja perspektiva omenjene arhivske enote? Se razume! Na to vprašanje prosimo odgovor člana izvršnega sveta, odgovornega za družbene dejavnosti v občini Novo mesto, Danijela Brezovarja, čeprav bi želeli objaviti tudi mnenja ostalih povabljenih k DIALOGU. Hvala za Vaše sodelovanje.

Franci Šali

KULTURA, KOLIKO TI DAJEMO?

»Črnomelj se je po novoustvarjeni vrednosti – narodnem dohódku uvrstil na 62., torej na zadnje mesto. Z nezavidljivega repa je tako izrinil celo dolga leta najbolj zaostale občine, nad tem pa se mora občinsko vodstvo še kako zamisliti.« (Dolenjski list, Novo mesto, leto XLIII, št. 21).

Se je krajevna oblast kaj zamislila nad provokativnostjo zgoraj navržene trditve?

Po dosedanjih izkušnjah sodeč, bi rekli, da ne. Kajti če bi se, naše mesto ne bi nosilo številke dvainšestdeset, številke, ki stigmatizira naše mesto.

Zadnja pozicija na lestvici razvoja pove, da oblast nima razumevanja za svoj kraj, sama sebi zadostna ždi na piedestalu odločanja in kreiranja usode zaupanih jim podanikov.

Izhajajoč iz tega podatka, naj zarišem nekaj dejstev, ki determinirajo kulturo v našem kraju.

Jasno je, da morata znanje in kultura hoditi z roko v roki po poti razvoja, če si hočemo zagotoviti pot naprej.

Vprašamo se, kaj se zgodi, če ni razumevanja niti za znanje, razvoj, inovativnost, kaj šele za kulturo.

Žal vlada stanje, ki bi ga lahko poimenovali brezvetrje, mirovanje, stagnacija, še več, nazadovanje.

Kje se nahaja kultura znotraj tega konteksta?

Grozi ji kolaps. Pa ne s strani ponudbe. Za to bi lahko z gotovostjo rekli, da je bogata in raznovrstna.

Naj omenim vsaj nekaj subjektov, institucij, ki jim kulturni vsakdan pomeni žitje in bitje v najrazličnejših kulturnih ustanovah, organizacijah, društvih (Franci Šali).

Znotraj širokega diapazona kulturne ponudbe so močno prisotni Zveza kulturnih organizacij, Občinska zveza prijateljev mladine, Mini art, Zavod za izobraževanje in kulturo. Spomnimo se na pred kratkim ustanovljeni Mladinski kulturni klub Bele krajine in še bi lahko naštevali, od katerih vsak na svoj način prispeva k kulturnemu utripu našega mesta.

Kulturne dobrine se vsem, ki to želijo, ponujajo na številnih prireditvah kot so koncerti pevskih zborov, glasbenikov in glasbenih skupin, gostovanjih raznih gledaliških skupin, literarnih večerih, novoletnih prireditvah, razstavnih dejavnosti in še in še bi lahko naštevali.

Pred nami je »Jurjevanje«, tradicionalna prireditev mesta Črnomelj. Ker ni denarja za folklorne skupine, njen podmladek in noše, se kaj lahko zgodi, da »Jurjevanje« svoje jubilejne, 30. letnice, leta 1994, ne bo dočakalo.

Glede na razmere, mislimo predvsem na finančne vzpodbude, ki so slabotne, v katerih životari naša kultura, je njena ponudba

relativno pestra in zadovoljujoča. Vprašamo se lahko le, kako dolgo še.

Vsi skupaj bi se morali zavedati, da je za majhen narod, kot je slovenski, kultura izredno pomembna in bistveno vpliva na možnosti njegovega preživetja.

Jasna Šeruga-Muren
Zavod za izobraževanje in
kulturo Črnomelj

KDO SE BOJI PORNO FILMOV?

Težko bi govoril le o eni kulturi, torej »materi vseh kultur«. Odprto, ki je zmožna prenesti naval erupcij subjektivnega, je lahko najprej polje kultur, kjer je skupni imenovalec kajkrat nepotreben in nepomemben. Brez strahu, tule ne bo šlo za poskus ukinjanja vsem znanih utečenih pojmov ali pa za besen napad na »nekatero nepravilnosti« v tovrstnih krogih. Zdi pa se, da lahko mistificiranje kulture, a priori, pomaga k veličastnim, a praznim krčem tistih, ki jo širijo, nudijo ipd. Ponudba neke dobrine, ki jo lahko ponudi tovrstni hortus deliciarum, je že sama po sebi dosegljiva (le) tistemu, ki jo hoče, zna sprejeti, s tem pa smo, predvidevam, dobili tisti subjekt, ki torej sam ve, kaj hoče. Od tu dalje je izganjanje virusov spektakla ali (lažnega) »imaga« nepotrebno.

Ob tem seveda predpostavljamo, da pod spektakel ni mišljeno nasilje, diktat, v registru imaga pa bi gornje lahko pomenilo, da nek posiljen videz (npr. vsi – enake delovne uniforme, obvezne preko celega dne!) seveda ni avtonomno izbran, je prisila. Sam sicer ne vidim, da bi težko zbežal poplavi spektakla. Ta sam po sebi ne more biti poraz (komu – mar tisti pravi kulturi?), drugo vprašanje pa je, če vam lahko kaj doprinese oz. vas

obogati. Avtonomnost je nujno tudi selektivna, kar pa ne pomeni, da nekdo v vsej svoji avtonomnosti ne bi smel uživati ravno v spektaklu (gledališkem, na primer).

Pomembna stvar pa je, če pogledamo menu, tj. ponudbo, iz katere naj bi izbrali, ta pa nam ne kaže dosti razveseljivega. Če se torej v mestu vrti porno film, mi pa bi gledali Bergmana, pa ga ne dobimo, smo videli, da ponudba šepa. Ostane nam, da pogledamo tisto prvo ali pa da čakamo. Kritično ni tisto, kar je ponujeno, pač pa tisto, da marsikaj manjka. Z izganjanjem prvega bi, grobo rečeno, podrl še tisti del, ki je.

Drug zanimiv element s področja ponujanja, da ne rečem distribucije, kulture, je denar. Bodi, da je strokovnost pač prvo merilo, kar pa ne pomeni, da te postavke ne spremlja tudi denar. Kakorkoli. Recimo, da ste nadvse dober pesnik in izdajate kvalitetno tiskano knjižico, pa nimate sredstev za tisk ipd. Najde pa se avtoklepar, ki vam ga ponudi, v zameno pa ima zadnja stran knjižice na ovitku sliko njegove delavnice. Vas bo kulturna srenja linčala?

Ovitek lahko kupec tako ali tako zabriše stran, knjižico pa, glede na vsebino, zadrži. Po drugi varianti pa bi ob odklonitvi tega »avtokleparskega« denarja lahko počakali na druge vire, ki bi lahko zelo kasnili. Jasno, gornji primer

je zelo grob, vendar odslikava povsem realno komponento t. i. trženja s kulturo, ki s tem, ko jo tržišmo, ni nič manj kulturna. Lahko pa da je bolj prodorna. Seveda pa nismo hoteli povedati, da bo npr. denar privatnikov rešil pesniško srenjo. In tako dalje.

Nazaj k subjektu in ponudbi. Tukaj bi težko pisali o aktualni ponudbi, ki ob recesiji vidno umanjka, speša in čaka na boljše čase. Brez nadaljnjega se je potrebno zavedati, da se kultura prebija ob nujnih vložkih denarja, višji nivoji, višji denarji. Pri tem si lahko zaenkrat sicer še nekoliko zatiskamo oči ali pa bentimo nad skapitaliziranim sovragom, pomagalo dosti ne bo. Če pogledamo s pozitivne strani, potem imajo jasna razmerja v kulturi oz. pri njenem trženju konec koncev tudi vlogo desakralizatorja. Stanje, ki jasno loči umetniški proces od njegove promocije in prodaje izdelka, pomeni izskok iz duhamorne politike npr. neke občine, ki se je lahko postavila v vlogo podjetja – distributerja kulture, zaradi politične grožnje karseda prepričljivega. Skrajnosti po tej plati seveda poznate, gre za to, da lahko en sam človek ali organ, ne glede na siceršnje stanje v nekem prostoru, odloča o dotacijah, plačilih, torej trži kulturo. Vse v redu, dokler ne pride do selekcije, take, ki ji gre prej za izpeljavo enega cilja, npr. ideološkega.

Kje tičimo danes? Dovolite mi mnenje, da bomo ob ponovnem zapadanju v neproduktivno iskanje tistega, kar nas ogroža, torej nekega Zla v kulturi, padli na nivo

cenenega egzorcizma in fetišiziranja ravno tistega, kar nas domnevno najbolj ovira. Ilustrativno bi lahko rekel, da bomo javno deklarirali boj proti porno filmom, jih mimogrede še popularizirali, obenem pa si jih zvečer na skrivaj sposojali. Poleg sladkega skrivalništva pa drugega učinka ne bo.

Smiselnost uvajanja dialoga o kulturi ali o neki reviji vidim le v tem, da se s tem odpre polje predlogov, ambicij, smeri, ki naj jih nek izdelek daje od sebe. Nikoli vsega in na vsak način. Neka revija je, ne glede na število avtorjev, avtorsko delo, pod katerega se taisti podpiše. Če je to zgolj zbornik nabranih prispevkov ali pač precizno vodena serija homogenih zvezkov, se je potrebno odločiti na začetku.

In da ne bo nesporazumov. Kultura se v neki povsem zasebni mentalni sferi nikoli ne kupuje ali prodaja, niti ni to vsemogočno in brezhibno orodje. Še manj je na tej sferi kultura gibanje, fronta ali kaj takega. Če se kultura navzven deklarira v kakršnikoli (distributivni) obliki, je »navznoter«, subjektivno vedno avtonomna stvar. Vezana na svet in vplive, toda kljub temu zaverovana še navznoter.

In v takem primeru je vsakršno pretirano iskanje »krivcev« ali nečesa motečega v polju moje ali vaše »kulture« jalov posel, ki prej-kone kastrira avtorja. Hvalabogu, kreativnosti ni moč ujeti, še manj zadržati z lepljivimi ideološkimi konstrukti. Se torej bojimo porno filmov?

Renato Repše, Šenčur

KAM ZGODOVINSKI ARHIV?

Z vprašanjem neustreznih prostorov za Zgodovinski arhiv Ljubljana – Enota za Dolenjsko in Belo krajino se srečujem od začetka mojega dela v Izvršnem svetu. V tem času so predstavniki Zgodovinskega arhiva večkrat seznanjali ustrezne organe v občini z nevzdržnimi pogoji za hrambo arhivskega gradiva. Vsi razgovori so se končali z ugotovitvijo, da bi bila najbolj primerna stavba za zgodovinski arhiv – prostori Postaje milice v Novem mestu. Te prostore bi bilo možno zasesti po izgradnji nove policijske postaje.

Sekretariat za družbene dejavnosti podpira idejo, da se Zgodovinski arhiv preseli v prostore bivše policijske postaje in je svoje mnenje 16. decembra 1991 posre-

doval Predsedstvu Skupščine občine Novo mesto in Izvršnemu svetu. Ali bo to uresničeno, pa je odvisno od sklepa Izvršnega sveta Skupščine občine Novo mesto, pri čemer ne gre pozabiti, da razmerje sil v Izvršnem svetu kulturi ni preveč naklonjeno.

Opozarjam, da je vprašanje prostorov arhiva samo pika velikega vprašanja problematike prostorov in pogojev, v katerih delajo, živijo in ustvarjajo strokovnjaki in delavci ustanov, kot so Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, Študijska knjižnica, Glasbena šola, Dolenjska založba, kulturna društva ipd. Če jih bo občinska oblast učinkoviteje kot do sedaj reševala, pa je odvisno tudi od samoorganiziranosti in agresivnosti vseh, ki v kulturi in za kulturo delamo.

Danijel Brezovar,
sekretar za družbene dejavnosti
SOB Novo mesto

Ivan Gregorčič O NAŠIH KRAJIH FRANCETA REŽUNA

* France Režun: Naši kraji,
Trebnje 1992

Če je že v vseslovenskem kulturnem prostoru kritiška misel v nevarnosti pred zasebnostjo, ker je ta prostor vendarle »žepno« majhen: komaj se obrneš, že zadeneš ob znanca – je nevarnost zasebnosti še toliko večja, če se kritiško razmišljanje dotika dogajanj, stvaritev in dosežkov, ki se uresničujejo na regionalni, občinski ali celo krajevni ravni. V takem primeru postane kritiška misel navadno pohlevno domača, polna obvezne spoštljive hvale in človeške prizanesljivosti.

To je sicer po svoje človeško razumljivo (in do neke mere najbrž tudi človečno sprejemljivo), a treba se je zavedati, da mlačnost pomaga ustvarjati mlako, v kateri

se redijo in dobro počutijo le krapci. Obstaja seveda tudi druga možnost (a žal najbrž tudi praksa), da kar je domačega, ni vredno niti pozornosti, češ kaj pa more ustvariti ta tako vsakdanje človeško človeški človeček, kakršnega videvam, vidim in poznam vsak dan, ali pa se prezre in prezira delo koga, ki ne pripada »nam«, in obratno: dviguje delo in dejavnost tako ali drugače »našega« človeka.

Skratka: v majhnih okoljih je vse preveč možnosti, da se gleda na človeka in ne na njegovo delo.

Obstaja še obratnosmerna možnost: da avtor oz. ustvarjalec sprejme sicer pošteno kritiško misel o svojem delu kot napad na

Naslovnica knjige Franceta Režuna:
Naši kraji

svojo osebnost, če misel ni pozitivno odobravajoča.

Take misli so se rojevale piscu teh vrstic, ko se je, ne ravno zadovoljen s knjigo, ki skuša predstaviti kraje njegove občine*, odločil, da ob njej izrazi nekaj svojih kritičkih pomislekov, zavedajoč se tega, ki izhajajo iz dejstev, ki so rodila te uvodne misli.

Kakšne misli obletijo bralca ob prvem stiku s knjigo in kakšen vtis naredijo nanj?

Prvi stik je seveda vizualen. In prvi vtis ter misel ob njem je: razkošno, bogato. Bogata vezava, fin papir, številno slikovno gradivo: fotografski posnetki, skice, reprodukcije in celo izvirne vinjete. Vse to v bralcu budi pričakovanje, da bo bral bogato monografijo, ob kateri se bo nasitil in odžejal tako učenec, dijak kot tudi njun učitelj, popotnik oz. turistični obiskovalec kot tudi poslovni partner podjetij iz občine – pa še kdo – kot obljublja tudi založnikov spremljajoči reklamni zapis.

A ko začne bralec potovati po Naših krajih, njihovi preteklosti, ko začne srečevati ljudi tudi v besedilu, postane nekako razočaran, kajti vizualni obeti so bili preveliki. V bralcu se ne gradi celovita podoba; zdi se, da srečuje kar veliko »dreves« (tudi veliko splošnih, takih, ki ne »rastejo« v teh krajih), a se mu ob tem iz množice dreves ne gradi in zgradi celovita podoba gozda. (Čeprav seveda ni rečeno, da želja pisca to ni bila; morda naj bi temu služila avtorjeva pesniško filozofična razmišljanja – a o tem pozneje.) Veliko podatkov, veliko nakazanih smeri in potk, a manjkajo vozli, ki bi vse to vezali v besedno miselno mrežo, ki bi vzpostavljala globalno podobo na različnih koordinatah časa in prostora ter njunih menjav.

In če bralec ob takem vtisu postane analitičen in se začne

spraševati, zakaj tako, ugotovi, da je knjigi (piscu) manjkal trden ustrezen osnovni koncept, ki bi k takemu cilju – cilju poljudne monografije – vodil. Rekel bi, da je realizirani koncept nedodelan, preveč »zasebno avtorski« in zastarel. Avtor bi najbrž moral v tovrstnem delu stvari voditi k sintezni prepletenosti različnih vidikov (geološko-zgodovinskega, družbeno-zgodovinskega, gospodarskega, kulturnega, itd.), zanimive posameznosti, posebnosti, značilnosti itd. pa bi bile ponazorjene s fotografskimi posnetki in ustreznimi zgoščenimi zapisi ob njih. Ali drugače povedano:

Osrednje vezivno besedilo bi bilo sintetično (kot npr. v Zakladih Slovenije), za vse posamezne ponazoritve, posebnosti, značilnosti, zanimivosti pa bi bilo potrebno pripraviti »evidenčni popis«, iz katerega bi se odbralo oz. pripravilo gradivo po ustreznih kriterijih glede na razpoložljivi prostor za slikovno-besedilno predstavitev, vse ostalo pa bi se zgoščeno predstavilo v dodanem registru po krajevnom ali kakšnem drugem načelu. Na ta način bi se bistveno ekonomičneje izkoristil prostor; v knjigi je namreč veliko praznih belih ploskev, ki so z likovno estetskega vidika lahko učinkovite, a bi o občini in njenih krajih več povedali fotografski posnetki starega orodja in načinov dela, običajev, živali, rastlin, naravnih in drugih znamenitosti, posnetki dela v tovarnah, posnetki njihovih proizvodov, kakšne podobe iz Valvasorja ipd. (S tega stališča tudi niso vsebinsko funkcionalne dodane grafične vinjete, ker jemljejo prostor možnemu tovrstnemu gradivu.) Fotografsko gradivo bi lahko bolj »pripovedovalo« – ali namesto besede ali v simbiozi z njo. Skratka, neustrezno je izrabljen medij (besedni, likovni); v tem smislu gre za izra-

zito zastarelost koncepta knjige. Vizualni in besedni del bi vseka-
kor morala nastajati hkrati v
funkcionalni povezavi, preplete-
nosti, dialogu, ne pa da hodita
svoja pota oz. je vizualno bolj ali
manj neorganska spremljava bese-
dila. Vse to pa govori o potrebi po
teamskem projektiranju tovrstne-
ga dela.

Avtorska filozofična in poetična
razmišljanja so za koga morda
zanimiva, za koga morda celo
lepa, a kakršna že so, plavajo kot
le preveč oddaljeni otoki od
besedne mreže osrednjega toka
besedila. Ravno pri njih je čutiti
nekaj avtorjeve samoljubnosti.
Literatura trebanjskih pesnikov
namreč premore dovolj kvalitet-
nih verzov o rodnih krajih svojih
avtorjev, od Severina Šalija preko
Janeza Kolenca, Lada Smrekarja,
Avgusta Gregorčiča do Lidije
Gačnik, a France Režun je v
knjigo Naši kraji natrosil le svoje
verze. S tem, ko bi odbral ustrezne
njihove pesmi, bi predstavil tre-
banjske sodobne literate in preko
njihovih del različne kraje občine,
kot pač dihaajo v njihovih očeh, v
njihovih verzih. Monografsko
zasnovano delo je lahko avtorsko,
a mora težiti k objektivizaciji.
Izbor pesniških pogledov več
avtorjev bi že bila večsmerno delu-
joča taka težnja. (Pri tem je bil
likovni urednik mnogo bolj »de-
mokratičen«, saj je poleg repro-
dukcije svojega dela predstavil
tudi reprodukcije del drugih
avtorjev.)

Slovensko literaturo pa bi bilo
moč izrabititi za slikanje duha in
prsti življenja človeka v teh krajih
vsaj v dveh primerih, če naj ome-
nim le najbriljantnejša: s kakšnimi
drobci iz Vorančevega potopisa
od Mokronoga do Pijane gore bi
se naslikalo socialno in politično
vzdušje pred 2. svetovno vojno v
naših krajih, z opisom romanja na
Žalostno goro pa običaji povezani

s tem romanjem nekoč; z enkrat-
nimi odlomki iz romana Sveti
Pavel Pavleta Zidarja bi se nasli-
kalo vzdušje ob žetvi ob tem veli-
kem kmečkem »prazniku« nekoč,
ob obveznih oddajah pridelkov po
vojni, itd.; da ob tem niti ne govo-
rim o posrednih učinkih, ki jih
imajo na bralca dejstva, da sta o
teh krajih tako izvrstno pisala
taka izjemna pripovednika, kot
sta Prežih in Zidar v omenjenem
delu. Taka besedila bi pripomogla
tudi k večji doživljajski moči pra-
vopisno sicer korektno (s kakšno
drobno pomanjkljivostjo, npr.:
črni, zeleni bor, in ne: črn, zelen –
ker gre za vrstno in ne kakovostno
opredelitev), a evokatивно šibke
teksture.

Ko to teksturo posrka vase, bra-
lec ugotovi, da je ostal prvi (vi-
zualni) vtis le velik obet; še več:
prvotni vtis bogastva se je spreme-
nil v vtis in občutek bahavosti:
zunanja bogata forma ne dobi
potrditve v besedilu, ki naj bi bilo
vsebinsko in miselno jedro knjige.
Besedilo je v veliki meri šele v stan-
ju gradiva, na podlagi katerega
bi se ob takem ali drugačnem
trdnostno zasnovanem konceptu
lahko izdelalo kvalitetno poljudno
monografsko delo.

Ob analitičnem razmišljanju pa
se mu ob že omenjenih vprašanih
v zvezi z makrostrukturo dela
postavi še vrsta vprašanj in rešitev
na mikroravni.

Iz branja o kulturnem življenju
dobi bralec vtis, da se le-to dogaja
šele od leta 1968 naprej, pred tem
kot da ničesar kulturnega ni bilo v
teh krajih. Toda samo za primer:
kot otrok sem ob koncu 50-tih in
v prvi polovici 60-tih let pogosto
na šentruperškem odru z velikimi,
otroško začudenimi očmi spre-
mljal ljudske igre (Težka ura,
Veriga, Divji lovec, Deseti brat,
Raztrganci), ki so jih uprizarjala
domača in gledališke skupine iz
drugih krajev (npr. iz Velike

Loke). Delo teh (in najbrž še kakšnih drugih) kulturnih (in telovadnih – o delovanju Sokola na Mirni in Šentrupertu govorita kulturna doma, ki so ju domačini v pogovornem jeziku še nedavno imenovali »sokolska«) skupin, katerih delo so nosili naši ljudje za naše ljudi, niti omenjeno ni, omenjena pa sta npr. »vseslovenska« Kljukec in festival orgličarjev, ki potekata zadnjih par let v organizaciji občinske Kulture. Ob tem se zastavlja sicer zelo občutljivo vprašanje odbire gradiva, imen, dogodkov ipd., ki naj bi jih uvrstili v skrbno pretehtan okvir dela. Jasno je, da pri tem ni mogoče doseči vsezveličavne objektivnosti, a vendarle:

Če je ob navedbi določene ustanove omenjeno, da jo je obiskala kraljica Marija (sicer »takrat že vdova po kralju Aleksandru«), bi bilo treba omeniti vsaj še obisk Tita, ki je v naših krajih svoje čase lovil polhe, o čemer pričajo tudi številne fotografski dokumenti (!)

Iz kakšnih (moralnih?) razlogov je zmolčan KPD Dob, ko pa vendarle v knjigi teče beseda o tem, kje so naši ljudje zaposleni in od česa živijo? (Mimogrede: drevored na Dob je neopažena svojevrstna naravna zanimivost. Neopažena je tudi največja naravna znamenitost: ponori Temenice vzdolž suhe rečne struge okrog Ponikev, ta predel naj bi bil menda uvrščen med naravne kulturne spomenike.

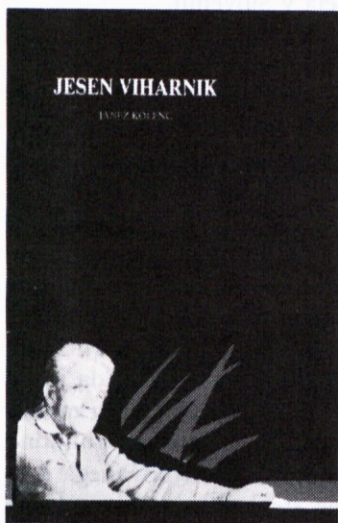
Če naj bi knjiga služila kot »tu-

ristično vabilo«, bi bilo lahko posebej poudarjeno, da področje, ki ga obsega občina Trebnje, spada med ekološko najčistejša območja v Sloveniji.

Po kakšni logiki v delu, ki naj bi gledalo s panoramskega principa, prikazovati dogodke iz zadnje desetdnevne vojne v občini pod drobnogledom, pa naj so dogajanja, katerih del so (bila) še tako pomembna. S tem se krši princip enotnosti, potreba po enotnem zornem kotu gledanja in prikazovanja. Enako velja za podrobnejši prikaz F. Barage od npr. Pavla Golie. Žalostno dejstvo, da je bil Baraga desetletja po krivici zmolčan in odrinjen, avtorju poljudno – monografsko zasnovanega dela ne daje strokovne pravice, da ga gleda z drugačno »optiko« zato, da bi mu poravnal krivico; ker jo »stori« drugim avtorjem, v tem primeru, recimo, enako pomembnemu Pavlu Golii. Vse to bi lahko kdo razumel kot služenje trenutnim aktualnostim, česar se mora tovrstno delo izogibati.

Ko zaključujem razmišljanje, ki ga je sprožilo kritiško branje knjige Naši kraji, izražam obžalovanje, da se je delo utrgalo z drevesa, še preden je dozorelo do tiste mere, da bi bilo v čast avtorju, založniku ter krajem in ljudem, ki jim je namenjeno. Za to pa krivde ne gre pripisovati samo avtorju, ampak predvsem tistim, ki so še ne dozorelemu delu pomagali v taki bahavi obliki priti na svetlo.

Tomaz Koncilija **JANEZ KOLENC: JÊSEN VIHARNIK**

Naslovnica knjige Janeza Kolenca:
Jêsen viharnik

Pesniška zbirka Jêsen viharnik novomeškega pesnika Janeza Kolenca, izšla februarja 1991 pri založbi Erro v Novem mestu, je gotovo vrhunec Kolenčevega pesniškega ustvarjanja, saj je v njej zbral pesmi iz najbolj zrelega obdobja svojega življenja. Źal pa sem zasledil v periodiki samo en odmev na zbirko takoj po izidu, ko je Ivan Zoran, 28. februarja 1991, bralcem Dolenjskega lista namenil nekaj informativnih vrstic o Jêseni viharniku. Tako sem se lotil lastne ocene omenjene pesniške zbirke, ki bo morda vzpodbudila radovednega bralca, da seže po Kolenčevih pesmih.

V pesniški zbirki Jêsen viharnik je enainsedemdeset pesmi, od katerih je približno ena četrtina satiričnih in družbenokritičnih, druge pa so refleksivne ali osebenoizpovedne. Pesmi si sledijo v dokaj jasnih tematskih sklopih. Najprej se Kolenc ukvarja s tematiko pisanja, ustvarjanja, vsakih nekaj pesmi pa so vstavljene dve ali tri satire na isto temo. Sledi optimistično zasnovan sklop pesmi, kjer avtor sicer spoznava, da je star, da mu ni ostalo več mnogo let, da je edino gotovo to, da so razdalje vse krajše, a v svojem srcu čuti pomlad, veselje do življenja. Proti koncu zbirke pa je razpoloženje čedalje bolj pesimistično. Pesnik je razočaran nad gnilih svetom, kot ga je spoznal, kar se odraža v neusmiljeno ironičnih družbenokritičnih pesmih in v mračnih refleksijah, ki v zadnjem delu povsem izrinejo osebenoizpovedne pesmi.

Kolenc je že pri svojem profesorskem delu pri urah slovenščine pogosto razlagal svoje življenjske nazore, ki jih v pesmih, razumljivo, ni mogel obiti. Odločno je

nastopal proti vsakršnim »izmom«, proti vsakovrstnim avantgardnim poizkusom in še posebej proti modernističnemu hermetizmu. Zanj umetnost ni eksperiment niti umetelno žongliranje z izrazi! Zanj je umetniško tisto, kar prihaja iz srca, spontano, in ne nekakšni literarni rebusi.

Tako prepričanje se torej jasno odraža tudi v njegovi poeziji: nikdar se ne zateka v zavozlanke lastnih misli, verzi so med sabo pomensko čisto logično povezani. Vseeno nikakor ne moremo trditi, da je Kolenčeva poezija lahko branje. Prej nasprotno! Kolenčevih pesmi ne moremo uvrstiti v noben časovni stil – on preprosto piše iz sebe, ne da bi se trudil napraviti svojo poezijo elitnejšo ali pa podrejeno kakšni ideologiji ali miselnosti, ki ne izvira iz njega samega. Pesnik je v nekem intervjuju sam dejal: »S pesmimi se izpovedujem, ker me k temu ženeta strast do pisanja in živa nuja, da se osvobodim besede, ki me v ustih duši. S poezijo uresničujem lepo in obljubljeno, se z njo zoperstavljam minljivosti vsega, premagujem s svetlobo tesnobo v duši. Skozi pesmi se osvobajam izgnanstva in tujstva, postanem eno s svojim nekdanjim domom, starši, svojim otroštvom.«

Večina pesmi v zbirki je napisana v svobodnem verzu in prav s prostim verzom doseže Kolenc najlepšo skladnost izraza in misli. Źal moramo ugotoviti, da je bolj neroden v pesmih, kjer se skuša držati določene kitične oblike, največkrat soneta in glose. Tu se ponekod, zlasti pri satirah, tako strogo drži predpisane forme, da postane izraz skorajda banalen. Seveda je možno, da je táko manj poetično izrazje uporabil v nekaterih pesmih namerno, da bi z banalno dikcijo samo še podkrepil idejo pesmi. Drugod pa dosega Kolenc dokaj visoko stopnjo

umetniškosti, kot npr. v odlomku iz pesmi Večer je spet tu:

Večer je spet tu. In čakam.

Kaj, sam ne vem.

*Zagrnil sem okno in se pogreznil
v molk, ki me obdaja.*

*Spomini prihajajo. Pode se kakor
otroci po trati in mečejo
žogo mladosti.*

Nasploh prevladuje v zbirki etični moment. Kolenc razmišlja o svetu, ga sicer ne obsodi, a vendarle je jasno razvidna njegova življenjska ideologija, njegov odnos do sveta, česa ne odobrava, in kaj ga bogati ter kaj mu daje smisel za bivanje.

Najpogostejši motivi so v Kolenčevem Jêsenu viharniku: mati, dom, nasprotja zima – pomlad, starost – mladost, smrt – življenje, sveča kot simbol daritve, trta kot simbol življenja, obnavljanja, mrak kot simbol končevalca idr. Pesniku je žal, da je tako zgodaj izgubil mamo in dom, da sploh ni imel priložnosti popraviti tistega, kar je storil napak. Počuti se kot stara, ogoljena jesenska veja, ki od časa do časa še butne ob okno, a nikomur ne kviri zraka. V njegovem srcu pa neprenehoma gori sveča spomina, ki ohranja vse, dom in spomine, bolj žive, kot so kdajkoli bili.

Jezikovni stil je pri Kolencu zanimiv. Sintaksa je precej enostavna, pesnik ne uvaja zapletenih odvisniških povedi in, kot že rečeno, si verzi sledijo v čisto logičnem zaporedju. Ne preseneča nas z nikakršnimi literarnimi rebusi niti s tokom zavesti. Obenem uporablja zelo malo veznikov, stavčnih členov ne ponavlja ali pa stori to le izjemoma, kar kaže na neemotivnost tekstov, vseskozi pa se čuti neko vrednostno razmerje do sveta in družbe. Pridevki so zelo umetelno izbrani in dajejo pesnim

pridih vzvišenosti in retoričnosti. Pesnik izhaja iz svojega sveta, iz misli, ki se mu podijo v glavi in ki si sicer logično sledijo, a bralec se mora pošteno potruditi, da doume smisel in namen uporabljenih besed. Pogosto uporablja Kolenc personifikacije, ki jih tudi vizualno podkrepi z veliko začetnico pri pojmi, kot so npr. Tema, Mrak, Življenje, Luč, Kaos, Moč, Neskončno, Daljno, Večno, Misel, Tišina, Kri, Lepota idr.

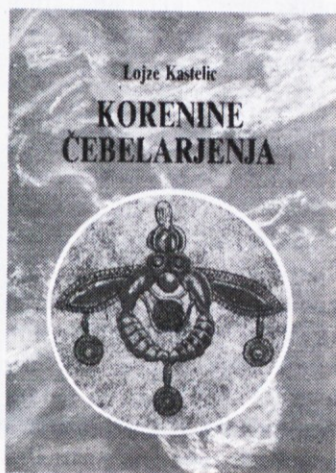
Iz zbirke kar veje obsodba modernizma, ki po Kolencu izkrivlja besede, spreminja poezijo v enigmatiko in nas vse dela bebec, ko slepo kimamo modernim pesnikom, boječ se, da bi nas sicer proglasili za neotesance in nekulturneže. Janez Kolenc zahteva pristnost v človeku, ne pa malomeščanskega hlinjenja, in na drugi strani zaverovanosti v svojo vsevednost in svoj prav.

To naravnost pa najde v šumenju trav, v zorenju grozdja, v večnoobnavljajoči se naravi, kjer se vse staro spreminja v mlado, kjer je odmrlo hrana novemu, kjer je vse tako nedoumljivo in hkrati tako zelo preprosto in neponarejeno.

Jêsen viharnik je zbirka življenjskih spoznanj pesnika Janeza Kolenca, zato gotovo ni namenjena bralcu, ki išče lahkotno branje za večerne ure. Na področju Slovenije je Kolenc docela neveljavljen, čeprav ne smemo prezreti mnogih satiričnih in družbenokritičnih pesmi, ki jih je priobčil v Pavlihi. Tako postane očitno, da ob izidu Jêsenih viharnika ni mogel računati na širok krog bralcev. Sodeč po doživljanju slovenskega človeka v pesmih, se je avtor zbirke še kako zavedal splošno veljavne miselnosti, ki se ji zdi prebiranje pesmi, posebno še manj afirmiranih avtorjev, brezplodno početje.

Lojze Kastelic KORENINE ČEBELARJENJA

Zbirka: Na krilih domišljije

Naslovnica knjige Lojzeta Kastelica:
Korenine čebelarjenja

Kje so in kako globoko sežejo korenine umnega čebelarjenja? Tako se že vrsto let sprašuje znani čebelar in mislec Brezarjev Lojz oziroma Lojze Kastelic iz Malega Vrha pri Mirni Peči. Premišljanje, poglobljanje v zgodovino davnine, primerjanje različnih zgodovinskih dejstev in virov, razmišljanje o še nepojasnjenih ali še vedno skrivnostnih rečeh in stvareh iz naše prazgodovine in daljne zgodovinske preteklosti dolenskih tal ga neubranljivo, skoraj strastno vodi k tehtni hipotetični pomisli, ali ni namreč prav ta košček slovenske zemlje z mogočnim skalastim gnezdom v bližini Mirne Peči, nekakšna staroselska prakorenina umnega čebelarjenja, kasnejše in zdajšnje umne čebelarjske kulture, katera naj bi, kakor razmišlja avtor, v tistih starih pradavnih časih in tudi kasneje zelo važno vplivala na socialno življenje takratnih družbenih skupnosti in tudi na odnose ter soodvisnosti med njimi.

Omenjena knjiga, polna stvarnih zgodovinskih dejstev in pričevanj o pomenu čebelarjenja nekoč ter nenavadno izzivalna na svoji mišljensko-hipotetični ravni, je izšla pri Dolenjski založbi ob praznovanju 62-letnice ustanovitve in obstoja Čebelarjskega društva Novo mesto. Njej na pot in v dobro je ob njenem izidu dr. Matjaž Kmecl med drugim zapisal tole: »Vsaj dvoje je mogoče reči o tej knjigi: da je povsem svojevrstna in da ji je mogoče očitati vse prej kot pa dolgočasnost. Zraven pa kaže pisca, ki je velik erudit in obenem poln kombinacijske domišljije. Gre namreč za besedilo,

ki je od daleč sorodno kakšnemu Dänikenu, medtem ko bližnjost z današnjo slovensko venetologijo sploh ne skriva.

Teza, ki si jo pisec prizadeva prikazati in dokazati, je po svoje nenavadna: evropsko in še posebej slovensko civilizacijo je spočelo in zelo dolgo na različne načine poganjalo najprej čebelarjenje. Tako gre v bistvu za čebelarjsko civilizacijo in celo vrsto daljnosežnih ali kar usodnih izumov smo dolžni prav nji: naj je bila in se oblikovala v ruskih močvirjih in odročnih gozdovih, naj pri Ilirih ali naših podtriglavskih prednikih. Tako pisec tudi ne ostaja samo pri medu in čebelah, temveč vnaša v kontekst dolgo vrsto najrazličnejših drugih zapažanj, komentarjev in svojih razlag.

Pri tem je zanimivo zgovoren (ne klepetav) in resnično načitan, obenem pa drzen (ali skoraj predrzen) v povezovanju dejstev ali manj razumljivih, manj jasnih zgodovinskih odkritij med seboj in v novih funkcijah.

Mislim, da se je Dolenjska založba dobro odločila, ko je sklenila delo kljub nekonvencionalnosti in problematičnosti tega in onega natisniti: nove panorame pa so se v znanosti pogosto odpirale na najbolj osupljive in komaj verjetne načine. Zgodovinarji in drugi pa naj pač povedo, kaj bi bilo treba drugače premisliti in postaviti.« (konec citata)

Vsem čebelarjem, kulturno-zgodovinsko radovednim ljudem in tistim, ki jih privlači mišljenjski domišljijjski svet, knjigo *Korenine čebelarjenja* toplo priporočamo.

Franci Šali

LOJZE O ZLATEM TELETU IN O SVOJI KNJIGI KORENINE ČEBELARJENJA

Mnogi od vas se najbrž sprašujete, le kaj naj bi Brezarjev Lojz ril v tisti breg nad Zijalom? Le kaj naj bi tam iskal? Gotovo ste že slišali, kako so štirje imenitni Mirnopočani iskali na Gradišču zlato tele. Menda je zakopano na vrhu hriba, bolj na jezersko stran. In ker ga takrat, kot kaže, niso našli, menijo nekateri, da ga pa zdaj jaz iščem na tej strani, nad Zijalom.

Povedati vam moram, da sem ga res iskal in da sem ga tudi našel. Pa ne samo zlato tele, lahko bi rekel, da celega zlatega bika. Toliko je namreč zanesljivo vredno bogastvo zgodovinske, kulturne, narodopisne in seveda čebelarske dediščine, ki jo v svojih nedrih skriva skrivnostna gora Gradišče, ki vsako jutro potem ko se okoplje v soncu, pozdravlja marljive in delovne prebivalce mirnopoške doline.

Po mnenju recenzorja, dr. Matjaža Kmecla, je knjiga napisana »od daleč sorodno kakšnemu Dänikenu« (saj veste: Däniken je pisal, kako so nekoč prišli na naš planet vesoljci), urednik, Franci Šali pa si ni mogel kaj, da ne bi na zadnji strani napisal: »Na krilih domišljije«. Najbrž se je obema zdela vsebina knjige preveč »drzna, (ali skoraj predrzna«), kot piše dr. Matjaž Kmecl v istem recenzijem besedilu. In priznati je treba, da so trditve v njej res več kot predrzne in izzivalne.

Kaj drugega kot predrzno je trditi, da se takrat, ko se je ob Kristusovem rojstvu na ukaz rimskega cesarja Augusta popisoval cel svet, prebivalci mirnopoške doline niso pokorili temu ukazu. V knjigi nisem napisal, zakaj lahko trdim kaj takega, Vam pa lahko povem, da zato, ker se je

moral v tistem času isti cesar August pogajati z Vodjo (Voccio) Gradišča, da bi mu dovolil prehod po tako imenovani Rimski cesti, po igmanski dolini. Pa se boste spet vprašali, odkod pa ta, prav tako, če še ne bolj, predrzna trditve.

V knjigi prof. Steklase Zgodovina šentrupeške fare sem prebral, da so v Trebnjem Rimljani vzdrževali dve legiji vojske, (12 tisoč legijonarjev), pa sem se vprašal, le čemu, če bojda v celem rimskem imperiju ni bilo tako številnega garnizona, razen seveda na mejah imperija.

Trebnje se je takrat imenovalo Praetorium Latobiorum – Tabor Latobiški. Z besedo praetorium pa so Rimljani imenovali tiste svoje postojanke, v katerih se je zadrževal sam cesar. Pa se boste spet vprašali: Kaj pa naj bi v Trebnjem iskal rimski imperator, ki mu je bil pokoren ves svet? Saj takrat še ni bilo tam nobene Pavlinke ali Špringerice, da bi prišel na malico?! Odgovor je kajpak lahko samo eden: ker je poznal pomembnost prehoda iz Italije v Panonijo skozi mirnopoško faro in da se ta prehod ne da vojaško osvojiti, pač pa s pogajanjem.

Brskajoč za zlatim teletom, pa se nisem spraševal le odkod Praetorium Latobiorum, pač pa tudi, katero ljudstvo je zapustilo tu, v Mirni Peči, tako bogato arheološko dediščino, saj so okoliški hribi kar posuti z utrdami in grobišči (gomilami), v katerih se je našlo po več sto grobov skupaj. Odgovor na to – če sploh obstaja kakšen kolikor toliko pošten odgovor – pa bi najbrž lažje našli v kakšnem muzeju na Dunaju, kot pa tu v Novem mestu. Še manj pa bi na-

šli odgovor pri samih prapotom-
cih teh ljudstev, ki so nekoč stra-
šili rimske cesarje. In v tem je
pravzaprav tista tragedija mirno-
peške doline, ki bi jo bilo
potrebno razkriti pred celim sve-
tom in predstaviti narodom, ki so
donedavna krojili zgodovinsko
usodo te doline.

Ko sem pred kratkim vprašal
Sajetovo gospodinjo nad Globoč-
jim dolom, če ve, da stoji njena
hiša na ruševinah največje utrdbe
cele Dolenjske, mi je povedala, da
je slišala, kako je hodil neki
gospod tja nekaj prekopavat in da
je prinašal otrokom bonbone, ven-
dar jih otroci niso pojedli prej,
dokler jih niso vrgli preko rame-

na, ker je tisti gospod z istimi
rokami, s katerimi je delil bonbo-
ne, prebiral izkopane človeške
kosti... Hčerka pa je še dodala, da
tudi sedaj prihaja neki gospod iz
Novega mesta nekaj brskat po nji-
hovem vrtu, vendar ta še bonbo-
nov ne prinese!

Tako vidite, hodijo na to, z mir-
nopeškim znojem prepojeno,
dolenjsko zemljo »gospodje«,
brskajo – kot jaz – za zlatim tele-
tom, ki pa se, če kje kaj najdejo,
znajde v bogatem muzeju zahod-
nega sveta, pravim dedičem tega
bogastva pa še bonbonov ne pri-
nesejo...

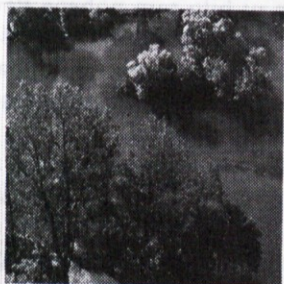
Lojze Kastelic

* Avtorjeve besede ob predstavitvi
knjige v Mirni Peči

Joža Miklič POT DO PRVE PLOŠČE MEŠANEGA PEVSKEGA ZBORA KRKA*

Mešani pevski zbor Krka

Krka Mixed Choir

NOVO MESTO
SLOVENIA

Ovitek plošče MPZ Krka

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 3/1992

226

*Če je sploh kakšna stvar, ki lajša bremena,
manjša skrbi, blaži bolečine,
povezuje razdvojene, pomirja sovraštvo,
obvlada sovražnike
ter prežene ali omehča vse, kar je nadležnega,
tedaj je to glasba
(Jakob Gallus)*

Pred davnimi dvajsetimi leti so
se pevski zanesenjaki in njihovi
privrženci strnili okoli zborovskih
velikanov tistih časov z namenom,
da bi izkazovali primerno spošto-
vanje zborovskim stvaritvam glas-
benega sveta, s pesmijo premago-
vali vse vrste težav in preizkusili
lastne ustvarjalne sposobnosti v
kulturi. Nastal je Mešani pevski
zbor Krka.

V dvajsetih letih so pevci s pri-
zadevnim delom in pod skrbnim
vodstvom dobrih dirigentov
nenehno pridobivali na kvaliteti
interpretacije in prejeli številna
priznanja predvsem hvaležnega
občinstva, pa tudi stroke. So edini

zbor našega območja, ki izpol-
njuje pogoje programa slovenske
zborovske pesmi v Mariboru. Pa
to ni najpomembnejše. Bolj kot s
tem se zbor upravičeno lahko kiti
z dvajsetletnim neprekinjenim
delom, v katerem je našel dovolj
lastne moči in sposobnosti za
pomlajevanje zbora, za opuščanje
preživetega in vgrajevanje trajnih
vrednot zborovskega petja. S
svojo notranjo močjo obnavljanja
repertoarja, članstva, kvalitete in
organizacije nam zbor razlaga in
poje, da moramo življenjske in
generacijske spremembe spreje-
mati povsod in vedno ter zaupati v
ustvarjalnost mlajših.

V življenju Tovarne zdravil je Mešani pevski zbor Krka »antični Odeon«, s katerim se je začelo v tem podjetju organizirano skrbeti za kulturne medsebojne odnose, ohranjanje kulturnih pridobitev naroda in razvijanje kulturne ustvarjalnosti. Prvi je bil zbor, v njem se je razvijala pobuda za koncertno in gledališko področje, sledila so likovna in literarna gibanja, vlaganja v revitalizacijo kulturne dediščine, gibanje za kulturno urejenost delovnega okolja, mecenstvo in še bi lahko naštevala. Čeprav zbor nima neposrednih zaslug za razvoj teh dejavnosti, pa so prav člani zbora tisti, ki v delovni sredini običajno ustvarijo

primerno, kulturi prijazno okolje, da kulturni dogodek v polni meri zaživi in zapusti želene učinke.

O snemanju plošče je zbor sanjal že kmalu po prvih uspešno izvedenih samostojnih koncertih. Spominjam se takratnega dirigenta, ki je izrazil svoj pomislek, »da bi na plošči bolj hreščalo kot pelo«. Vsem je bilo jasno, da za snemanje še ni čas. Sledilo je še deset let vztrajnega dela in danes se zbor lahko povzdigne – promovira med interprete, katerih pesmi so na medijskem zapisu trajno dostopne najširšemu občinstvu, proučevalcem ljubiteljske kulture in mladim rodovom pevcev v spodbudo.

* Iz nagovora ob promoviranju plošče

Ida Tomše SPOMINSKA RAZSTAVA JOŽETA GORJUPA (1907–1932)

V Lamutovem likovnem salonu v Kostanjevici na Krki je na ogled spominska razstava prezgodaj umrlega slikarja, kiparja in grafika Jožeta Gorjupa (1907–1932). Razstavljenih je 70 olj, kipov, grafik in risb, kar je le del njegovega opusa, saj Galerija Božidar Jakac v Kostanjevici šteje več kot 500 enot njegovih umetnin, še posebej risb in grafik, kar je sorazmerno velika zapuščina, če upoštevamo dejstvo, da je umetnik umrl komaj 25 let star. Za odkritje in uveljavitev Jožeta Gorjupa gre zasluga Ladu Smrekarju, ki je prvi zbral in uredil njegov opus.

Jože Gorjup je bil rojen 20. aprila 1907 v Kostanjevici. Po prvi svetovni vojni je do 1925. leta obiskoval gimnazijo v Novem mestu. Njegovi zgodnji lesorezi, ki so ilustracija lastnih pesniških poizkusov, kažejo velik vpliv Božidarja Jakca in njegovih ilustracij Gradnikovega cikla Pisma. V njih se je Gorjup oplajal z Jakčevim liričnim ekspresionizmom.

Leta 1925 je bil sprejet na umetniški akademiji v Zagrebu na kiparskem oddelku. Bil je Meštrovičev učenec in znani kipar je veliko vplival na mladega študenta. Njegove risbe in kipi v mavcu in žgani glini kažejo na Meštrovičev način občuteno gmoto in materijo. Gorjup upodablja značilne profile, sklenjene roke, značilne obrazne izraze, le da njegov material ni kamen, ampak mavec in žgana glina ter da je šibkejši v monumentalnosti.

Leta 1927 je odšel na akademijo v Firence, kjer je študiral slikarstvo in grafiko. Njegova učiteljica bila Felice Carena in Celestino Celstini. V slikarstvu se je naslonil predvsem na Careno, ki je gojil značilni neoklasicizem 20. stoletja. Tako lahko razumemo tudi Gorjupovo figuraliko, postavljeno v značilno okolje, njegov ženski akt, statično razumljeno žensko telo, delček krajine v ozadju, začetke tihožitja, značilni rdečkast inkarnat, kiparsko razumljene

Ida Tomše-Vrečko
SPOMINSKA RAZSTAVA
JOŽETA GORJUPA (1907–1932)

drže posameznih akterjev. Umetnik se je za svoja slikarska dela temeljito pripravljaj, saj v njegovi zapuščini zasledimo številne predpriprave – risbe in grafike, na osnovi katerih je ustvarjal svoja slikarska dela. Leta 1931 je ustvaril svoje največje in najbolj monumentalno delo – poslikavo prezbiterija v kostanjeviški cerkvi sv. Miklavža. Freske in kip Križanega

bolnišnici. Nekaj dni pred smrtjo pa je še videl svojo komaj rojeno hčerko.

Jože Gorjup ni imel dovolj časa, da bi se razvil in uveljavil v slovenskem likovnem prostoru, saj je minilo skoraj 30 let, preden je bil odkrit in predstavljen širšemu občinstvu, razen enkrat (1931) – v Jakopičevem paviljonu. V njegovih delih srečujemo dva glavna

Jože GORJUP: Avtoportret,
1929/30, lavirana risba

kažejo razen Meštrovičevega tudi Kljakovičev vpliv.

Leta 1930 se je umetnik vrnil v rodno Kostanjevico. Poročil se je s francosko slikarko Marjetico Dufour. V začetku leta 1932 je dobil vnetje sinusov in je za posledicami operacije umrl v ljubljanski

impulza. Na eni strani Meštrovičev vpliv ekspresionizma, oplojen s secesijo, na drugi strani pa neoklasicizem 20. stoletja Feliceja Carene. Zdi se, da je umetnik našel posrečeno sintezo med obema in tako je nastal njegov sorazmerno velik opus. Sklepamo,

da je umetnin bilo še veliko več, vendar so te zaradi okolja, ki ga ni razumelo in cenilo, izgubljene in celo uničene. Jože Gorjup ni imel dovolj časa, da bi se vključil v kakšno slovensko umetniško skupino ali gibanje. Deloval je sam in se vsestransko preizkušal na različnih nivojih. Za časa svojega življenja ni imel priložnosti, da bi samostojno razstavljal v slovenskem kulturnem prostoru, tako da je ostal neznan širšemu občinstvu. Razstava v Dolenjski galeriji v Novem mestu ob 60. obletnici nje-

govega rojstva pa je bila njegova najbolj popolna predstavitev do takrat. Pozneje je Gorjup dobil svoje mesto v stalnih zbirkah Galerije Božidar Jakac v Kostanjevici na Krki, a je bila zbirka zaradi preurejevanja prostorov začasno spravljena v depoje.

Galerija ponovno načrtuje, da bi ga vključila v stalne zbirke in ga prezentirala občinstvu. Prav tako načrtuje izdajo monografije, ki naj bi kmalu izšla, pripravil pa jo bo ravnatelj Narodne galerije v Ljubljani – dr. Andrej Smrekar.

Jovo Grobovšek 17. KONGRES ICSID V LJUBLJANI

Smo izkoristili priložnost, bo sploh kaj odmevov?

Najprej dejstva. Statistično je bil to prvi svetovni kongres v samostojni Sloveniji. Prvi termin je bil določen že za september 1991, pa je bil prestavljen zaradi vojne v Sloveniji. Že sama predstavitev in ne odpoved je velik uspeh. Žal je politično stanje na Balkanu zdesetkalo tujo udeležbo in od lani najavljenih tisoč udeležencev se jih je udeležilo le nekaj nad 250. Torej, kaj je ta opevani ICSID. Prevedeno: Mednarodno združenje zvez industrijskih oblikovalcev. Vsebinsko: oblika organiziranja poklica oblikovalec, ki omogoča kar najboljši pretok informacij po vsem svetu, in je namenjena izboljšanju dela v razvoju proizvodov v vseh vejah človekove ustvarjalnosti. Morda nekoliko zapletena in pretenciozno vseobsegajoča razlaga, a gre celo za še več kot le-to. O tem kasneje.

Uvodne slovesnosti in otvoritve so se pričele že v nedeljo, 17. maja, uradni del kongresa pa je

potekal v prostorih Cankarjevega doma v Ljubljani v dneh 18., 19. in 21. maja. Več kot omembe vreden je bil tretji dan kongresa, ko so se v sredo, 20. maja, udeleženci odločili za obisk enega izmed osmih slovenskih gospodarskih središč (Ajdoščine, Kamnika, Kranja, Maribora, Novega mesta, Radovljice, Velenja in Vrhnike). Sklepni del kongresa je bil v četrtek popoldne s pregledom sklepov in iztočnic za nadaljnje delo.

Za izvedbo kongresa v Ljubljani si je več let prizadeval oblikovalec Saša Mächtig, profesor na ljubljanski šoli za oblikovanje in član najožjega vodstva ICSID. Njegov namen je bil, da z organizacijo prireditve promoviramo industrijsko oblikovanje v Sloveniji kot neizogibne sestavine sodobne industrijske proizvodnje. Za osnovo so mu služili dosednji dosežki domačega oblikovanja, uspehi nekaterih vrhunskih podjetij v svetovnih merilih in ne nazadnje razumevanje (vsaj deklarativno) vlad, tako Šinigojeve kot Peterletove, za možnosti, ki jih razvoj designa v svetu pomeni za gospodarski prodor. Pričakovati je bilo, da bodo v spremljajočih dejavnostih našli interese tudi mnogi drugi. Tako Društvo oblikovalcev Slovenije (DOS), Šola za oblikovanje, Šola

za arhitekturo, vse oblike menedžmenta, Gospodarske zbornice, zasebni proizvajalci in še kdo.

Ljubljana se je izredno intenzivno vključila v utrip srečanja. Prava poplava razstav, mnoge še trajajo, je zares nazorno razprla poglede na oblikovanje, njegovo vlogo v razvoju proizvodnje, delež v marketingu proizvoda. V čas kongresa je bil postavljen tudi 13. bienale industrijskega oblikovanja, tradicionalna prireditev in mednarodno uveljavljen dogodek.

Na Gospodarskem razstavišču je bil 1. Design EXPO, po vseh mogočih prostorih mesta Ljubljane (od izložb do galerij) pa je potekal živahni in inspirirajoči Oblikovalčev teden, izmenjava izkušenj in izziv ustvarjalni kritiki. Že samo predstavljanje prireditev, razstav, priložnostnih publikacij, sprejemov, člankov in oddaj bi zahtevalo posebno predstavitev.

Omeniti velja posebej okroglo mizo na TV Slovenija, izid knjige razprav dr. Staneta Bernika, med njimi nekatere pionirske o slovenskem oblikovanju, pregledno razstavo Slovenski stol 1945–1992 in otvoritev Plečnikove pariške razstave v obnovljenem gradu Fužine. Med poplavo izjav in navrženih mnenj sem si zapomnil dve skrajni: prvo, tipično zajedljivo slovensko, da si je Saša (Mächtig) organiziral privatno promocijo, in drugo, zares znanega japonskega oblikovalca, da smo potrdili teorijo, da je málo (ali majhna Slovenija) dokazalo, da je najlepše in najmočnejše.

Euforia tistih, ki smo bili nekoliko bolj angažirani, je počasi dala mesto trezni presoji. Danes dobivam pisma in sporočila znancev, ki smo to postali v Novem mestu v sredo, 20. maja 1992. Iskreno nam čestitajo za izvedbo tretjega kongresnega dne in najavljajo

svoje ponovne obiske naše pokrajine.

Kaj je torej v vsem kongresu pomenil ta TRETJI DAN? Novost v izvedbi je to, da so se na organizatorjev predlog udeleženci sami opredelili za enega od osmih industrijskih središč. IS SO Novo mesto, ki je pristopil v članstvo organizatorja, mi je predlagal, da prevzamem vlogo moderatorja strokovne okrogle mize, ki je bila oblika dela udeležencev kongresa. Predlagal sem temo Z dediščino v prihodnost, ki jo je organizacijski sekretariat sprejel, in vlogo glavnega referenta je prevzel Nils J. Tvengsberg, oblikovalec iz Norveške, sicer pa viden član (tudi podpredsednik ICSID) oblikovalske organizacije in obenem predsednik žirije 13. mednarodnega bienala (BIO) letos v Ljubljani. Z Nilso sva uskladila vsebino teme, oblikovala povzetke in končno pred kongresom definirala potek srečanja.

Program smo uskladili v projektni skupini (Branka Bukovec, Janez Bernik) in si zamislili tudi čim bolj prijetno družabno popoldne za obiskovalce.

Na okroglo mizo smo v Garni hotel Otočec povabili veliko število oblikovalcev, poslovnéžev in politikov iz regije, saj se je ponujala možnost neposrednega kontakta s svetom in njegovimi oblikovalci. Med udeleženci našega dne smo imeli znane oblikovalce z Japonske, Koreje, Taiwana, Finske, Mehike, JAR. Po uvodnem razmišljanju Norvežana Tvengsberga, ki je ilustriral razvoj kakovostnega oblikovanja v Skandinaviji z diapozitivi, se je razvila zanimiva razprava, pogovor, argumentacija in nasprotovanje. Žal iz občinstva nihče ni uspel najti stika z razmišljajočimi ustvarjalci. Ti pa ga po dobrih dveh urah izmenjave mnenj še začeli niso. Zato sem prenesel del razprave kar na četrti

ERGO BUTLER – uspešna oblikovna rešitev proizvodov iz programa SERVIS firme ERGO Dvor, arh. Marjan GAŠPERŠIČ. Nagrada za design.

kongresni dan v Ljubljano, kjer smo živo nadaljevali.

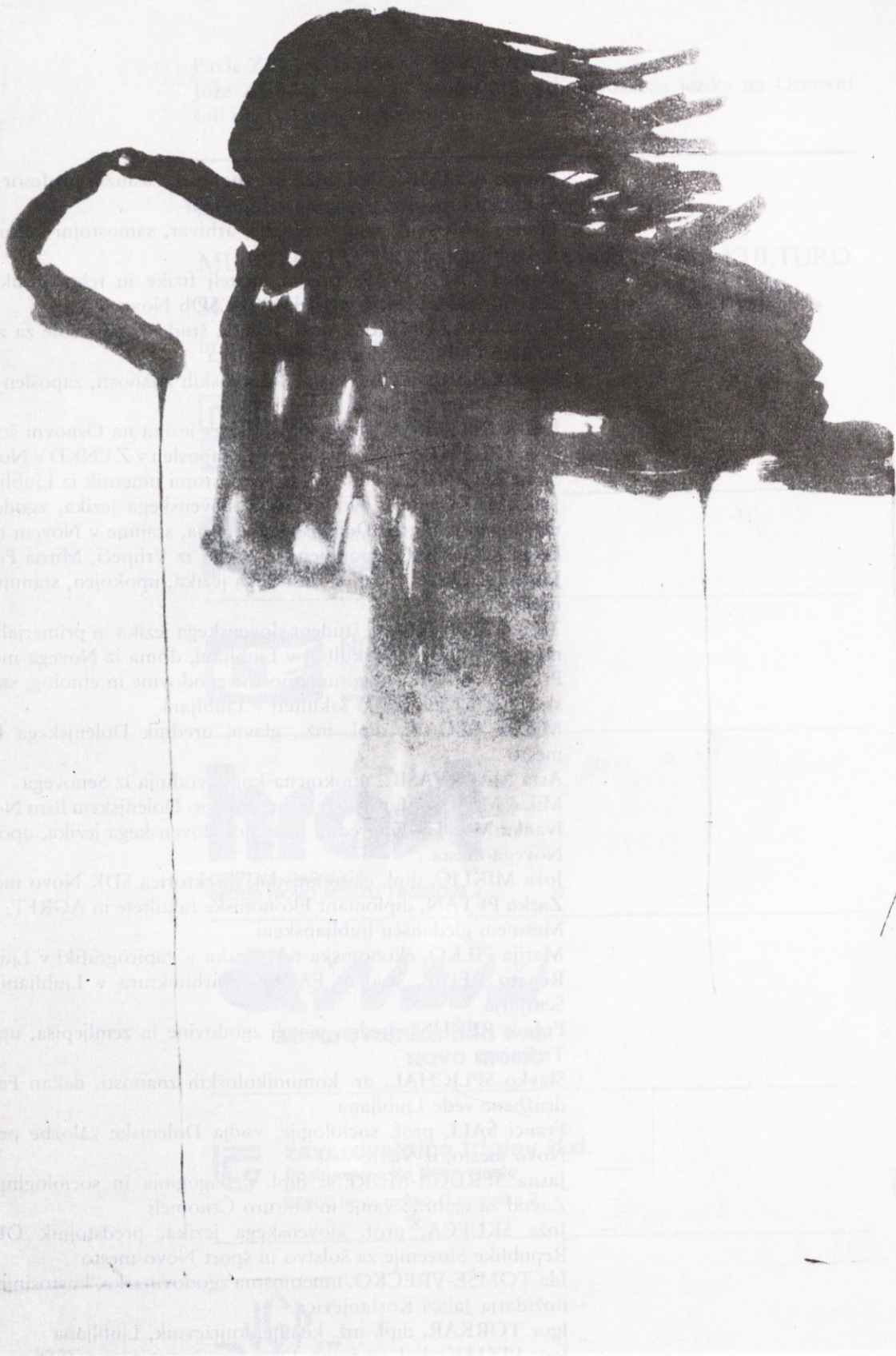
Dve razmišljanji se mi porajata po preteklih dveh tednih (napisano 3. junija 1992) in iz njih vprašanja.

Koliko je aktivnost zajela vse tri pole industrijskega kompleksa, ki ga je kongres opredelil kot ustvarjalni trikotnik proizvodnja–design–marketing? Kdo so bili naši udeleženci kongresa, koliko jih je bilo iz marketinških vrst in koliko šele iz proizvodnje in razvoja? Zdi se, da bi lahko bil celo simptomatičen dogodek iz Novega mesta. Načrtovali smo obisk Revoza, zato so se odločili za obisk tudi nekateri oblikovalci z Japonske (Mazda, Toyota) in Koreje (Hyundai). Žal so iz tovarne zadnji dan sporočili, da nimajo ljudi, ki bi lahko vodili skupino po tovarniškem kompleksu. Samo za izbrano družbo svojih strokovnjakov pa so na isti dan izvedli (obvezno!) predavanje Renaultovega strokovnjaka Patricka Le Quémenta (odgovornega za oblikovanje in razvoj) v kinu Krka v Novem mestu. No, za Revoz vsekakor uspeh, čeprav gre le za tipično propagando, kar je isti referent dokazal naslednji dan v svojem propagandističnem nastopu v Cankarjevem domu. Dobil je zaslužene žvižge mlade publike, saj je kongres izkoristil za običajno propagando svoje firme Renault.

In vendar, ali smo se zavedali, da je oblikovanje že dalj časa mnogo več kot le modna estetika, da je intelektualen proces, ki se začne z najbolj premišljeno filozofijo, poglobi sociološko ozadje potrebe po predmetu, izboljšuje ekološko stanje proizvodnje uporabe in reciklaže, odkrije nove olajšave pri funkcioniranju individuuma v družbi in obenem vidi tudi koristni učinek dobro organizirane proizvodnje s pametnim angažiranjem dobička? Mislim, da

smo pri nas šele pri estetski dimenziji designa... in pot naprej je že zdavnaj trasirana.

Drugi premislek velja osnovni premisi pojma design/oblikovanje. Pri nas že desetletja deluje Društvo oblikovalcev Slovenije. Združuje vse vrste ustvarjalcev od uni-katnih oblikovalcev (nakit, steklo, les...), preko scenografov, fotografov, arhitektov, grafičnih oblikovalcev in najmanj med njimi je pravih industrijskih oblikovalcev. Ti se namreč najteže vzpenjo na visoko polje umetniškega pri svojem delu, saj je njihov delež v proizvodnji povezan z mnogimi drugimi dejavniki in večinoma delajo v podjetjih, kjer je takò, kot je. Industrijski oblikovalci se diferencirajo v posebno močno skupino, ki ji ostale niso več sposobne slediti. Z razvojem proizvodnje se bo to moralo zgoditi tudi pri nas. Umetniško v kreaciji bo le slabo opazen del celovite rešitve, ki bo možna le kot kolektivno delo, z deljenimi zaslugami. Šele tu bo možen ustvarjalni dialog in mnogogovor. Ali vzgajamo torej genialne umetnike, ki zmorejo vse, ali pa le ljudi, ki so sposobni potegniti v kreativni tok tudi osebe okoli sebe? Odgovore je dal del kongresa, ki je opredelil smeri šolanja in se zavzel za vzgojo sposobnih, komunikativnih ljudi z izdelanim občutkom za logiko, estetiko in smotrnost. Z zanimanjem pričakujem obljubljenе zbornike z referati in sklepi kongresa. Med tem pa sem poslal svojim novim znancem kolekcijo dosedanjih znamk nove države Slovenije, ker so moja ponudbo v okviru tretjega dne kongresa z navdušenjem sprejeli. In med njimi imam že obljubo novega prijatelja Nilsa, da se s svojimi kajaki v kratkem oglasi na prelepi Krki in si pri nas ogleda, ali bi bilo kaj posla. Da, da, posel jih pa vse zanima. In to tudi hočemo, ali ne.

Marija STARIČ-JENKO: Labodji spev, 1991, originalna akvatinta, 50 x 65 cm

SODELAVCI TE ŠTEVILKE

France ADAMIČ, dipl. inž., dr. znanosti, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani, upokojen, stanuje v Ljubljani

France BARAGA, mag. teologije, arhivar, samostojni kulturni delavec iz Ljubljane

Danijel BREZOVAR, predm. učitelj fizike in tehn. pouka, sekretar Sekretariata za družbene dejavnosti SOb Novo mesto

Samo DRAŽUMERIČ, med. tehnik, študent Višje šole za zdravstvene delavce Ljubljana, doma iz Trebnjega

Janez GABRIJELČIČ, mag. ekonomskih znanosti, zaposlen v GIP Pionir v Novem mestu

Ivan GREGORČIČ, prof. slovenskega jezika na Osnovni šoli Mirna

Jovo GROBOVŠEK, dipl. inž. arh., zaposlen v ZVNKD v Novem mestu

Stane JAGODIČ, akad. slikar, samostojni umetnik iz Ljubljane

Janko JARC, prof. zgodovine in slovenskega jezika, zgodovinopisec, upokojeni ravnatelj Dolenjskega muzeja, stanuje v Novem mestu

Lojze KASTELIC, upokojenec, čebelar iz Vrhpeči, Mirna Peč

Janez KOLENC, prof. slovenskega jezika, upokojen, stanuje v Novem mestu

Tomaž KONCILIJA, študent slovenskega jezika in primerjalne književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani, doma iz Novega mesta

Primož LAMPIČ, mag. umetnostne zgodovine in etnolog, stažist – raziskovalec na Filozofski fakulteti v Ljubljani

Marjan LEGAN, dipl. inž., glavni urednik Dolenjskega lista Novo mesto

Asta MALAVAŠIČ, upokojena knjigovodinja iz Senovega

Milan MARKELJ, novinar – urednik pri Dolenjskem listu Novo mesto

Ivanka MESTNIK, predm. učiteljica slovenskega jezika, upokojenka iz Novega mesta

Joža MIKLIČ, dipl. ekonomistka, direktorica SDK Novo mesto

Žarko PETAN, diplomant Ekonomske fakultete in AGRFT, zaposlen v Mestnem gledališču ljubljanskem

Marija PILKO, ekonomska tehničarka v Papirografiki v Ljubljani

Renato REPŠE, študent FAGG – arhitektura v Ljubljani, doma iz Šentjurja

France REŽUN, predm. učitelj zgodovine in zemljepisa, upokojen, iz Trebnjega

Slavko SPLICHAL, dr. komunikoloških znanosti, dekan Fakultete za družbene vede Ljubljana

Franci ŠALI, prof. sociologije, vodja Dolenjske založbe pri Tiskarni Novo mesto, iz Vavte vasi

Jasna ŠERUGA-MUREN, dipl. pedagoginja in sociologinja kulture, Zavod za izobraževanje in kulturo Črnomelj

Jože ŠKUFCA, prof. slovenskega jezika, predstojnik OE Zavoda Republike Slovenije za šolstvo in šport Novo mesto

Ida TOMŠE-VREČKO, umetnostna zgodovinarka, kustosinja v Galeriji Božidarja Jakca Kostanjevica

Igor TORKAR, dipl. inž. kemije, književnik, Ljubljana

Igor VIZJAK, dipl. sociolog, Območna organizacija ZSSS za Dolenjsko Novo mesto, živi v Straži

Pavle ZIDAR, književnik iz Portoroža
Jože ZUPAN, prof. slovenskega in srbohrvaškega jezika na Osnovni
šoli dr. P. Lunačka Šentrupert

Za izid te številke RASTI so prispevali:

MINISTRSTVO REPUBLIKE SLOVENIJE ZA KULTURO
SKUPŠČINI OBČIN NOVO MESTO IN TREBNJE

in naslednje delovne organizacije ter ustanove:

PIONIR

GRADBENO INDUSTRIJSKO PODJETJE p.o.
68000 Novo mesto, Kettejev drevored 37, p.p. 89

NOVO MESTO p.o.
KOMUNALA

NOVOTEHNA
trgovina na debelo
in drobno
Novo mesto, Glavni trg 10

hrast

OBRTNA ZADRUGA
68000 NOVO MESTO TRDINOVA 4

zavarovalnica tilia d.d.
novo mesto

zavarovalnica triglav d.d.
Poslovna enota Novo mesto
68000 Novo mesto, Zagrebška 2

Vodnogospodarsko podjetje Novo mesto, p. O. 68000 Novo mesto, Trdinova 23

RAST **REVILJA ZA LITERATURO, KULTURO**
RAST **A** **IN DRUŽBENA VPRAŠANJA**
RAST **S** **Letnik III, leto 1992, št. 3 (11)**
RAST **T** **ISSN 0353-6750 UDK 05 (497.12)**

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ

Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, zanjo Franci Šali

SVET REVILJE

Janez Slapnik, predsednik, Albert Felicijan (Sevnica), Mihael Glavan (Grosuplje), Ksenija Khalil (Črnomelj), Tatjana Lampret (Grosuplje), Rosana Maček (Litija), Stane Peček (Trebne), Nataša Petrov (odg. urednica), Marko Stepan (Metlika), Jože Škufca (gl. urednik), Staša Vovk (Novo mesto), Boris Žužek (Litija)

UREDNIŠKI ODBOR

Jože Škufca (glavni urednik), Nataša Petrov (odgovorna urednica), Janez Gabrijelčič (»rastoča knjiga«), Ivan Gregorčič (literatura), Tone Hrovat, Peter Kapš, Milan Markelj (kultura), Ana Murn, Franci Pipan, Lucijan Reščič, Rudi Stopar, Franci Šali (družbena vprašanja), Severin Šali

LIKOVNI UREDNIK

Lucijan Reščič

LEKTOR

Peter Štefančič

NASLOV UREDNIŠTVA

RAST, Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, 68000 Novo mesto, Ragovska 7 a (telefon: 068/21-134, 22-551, 24-498)

TAJNIK

Peter Štefančič

Rokopise sprejema tajništvo revije, lahko pa jih pošiljate posameznim urednikom. Prispevki naj bodo pisani s širokim razmakom in širšim robom; priporočljiv obseg: največ 10 tipkanih strani. Rokopise in drugega (nenaročenega) gradiva ne vračamo. Naročnino sprejema tajništvo uredništva. Letna naročnina je 700 SIT, za ustanove pa 1000 SIT. Ta številka v prosti prodaji stane 200 SIT.

Žiro račun: Tiskarna Novo mesto Dolenjska založba – za revijo Rast št.: 52100-601-10472

NAKLADA

1000 izvodov

TISK

Tiskarna Novo mesto

Po mnenju Ministrstva Republike Slovenije za kulturo (št. 415–325/92 z dne 1. julija 1992) je revija uvrščena med proizvode, za katere se plačuje 5 % davek od prometa proizvodov.

RAST je naslednica trebanjske revije SAMORASTNIŠKA BESEDA Izhaja štirikrat letno (marca, junija, septembra in decembra)

Popravki iz prejšnje številke

- V uvodniku Janeza Gabrijelčiča, urednika Rastoče knjige (str. 5, 2. odstavek):
Kako konventno (ne: koventno) drugačen bo moral biti naš način razmišljanja in delovanja vnaprej!
- V prispevku Francija Šalija Jože Dular: Krka umira (str. 126, 1. odstavek):
Precej let po prvem romanu Krka umira je napisal še en (ne: dva) roman: Krka pa teče naprej in zbirko novel (ne: roman) Na drugi strani Krke.

82
RAST 1992

200701938,3

COBISS ©

KNJARNICA M. JARCA
Dolenjski oddelček

TISKARNA NOVO MESTO – DOLENJSKA ZALOŽBA